

О. Г. ЛИТВИНЕНКО

**ДОСУДОВЕ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО
НЕПОВНОЛІТНЬОГО
ПІДОЗРЮВАНОВО**

Монографія

Київ

2023

УДК 343.137.5

Л-ХХ

Литвиненко О. Г.

Л-ХХ Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного: монографія. Київ : ВД «Дакор», 2023. — 220 с.

ISBN 978-617-8066-60-4

Здійснення монографічного дослідження обумовлене тим, що тривале існування кримінального процесуального регулювання провадження щодо неповнолітніх не забезпечило ефективний захист прав і свобод неповнолітніх, які залучалися до кримінальної процесуальної сфери. Насамперед це стосується неповнолітніх, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки проти них на стадії досудового розслідування здійснюється кримінальне переслідування з метою викриття та притягнення до кримінальної відповідальності.

Досліджено, що дотримання прав і свобод неповнолітнього підозрюваного залежить не лише від того, що прописано в Кримінальному процесуальному кодексі України та міжнародно-правових актах, а й від суб'єктів, які безпосередньо здійснюють досудове провадження та осіб, які беруть в ньому участь (захисники, законні представники, педагог, психолог, лікар). Завдяки злагодженій і професійній діяльності всіх учасників кримінального провадження можливе швидке та якісне розслідування обставин вчиненого кримінального правопорушення та зменшення негативного впливу на підлітка.

Для викладачів та здобувачів юридичних навчальних закладів, наукових співробітників, працівників правоохоронних та судових органів, а також усіх, хто цікавиться проблемами кримінального процесу.

УДК 343.137.5

© Литвиненко О. Г., 2023

© ДонДУВС, 2023

© ТОВ «ВД «Дакор», 2023

ISBN 978-617-8066-60-4

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Загальна характеристика неповнолітнього підозрюваного	10
1.1. Генеза теоретичних уявлень та законодавства щодо неповнолітнього підозрюваного	10
1.2. Поняття неповнолітнього підозрюваного та функціональне призначення його кримінального процесуального статусу	40
Розділ 2. Проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного	70
2.1. Загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного	70
2.2. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного	89
Розділ 3. Застосування запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного	138
3.1. Застосування ізоляційних запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного	138
3.2. Застосування неізоляційних запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного	174

Післямова	195
Додаток А.	
Узагальнені дані опитування 80 адвокатів у кримінальних провадженнях (2019–2020 роки)	200
Додаток Б.	
Узагальнені дані опитування 130 слідчих Національної поліції України (2019–2020 роки)	202
Додаток В.	
Узагальнені дані опитування 60 прокурорів місцевих прокуратур (2019–2020 роки)	204
Список використаних джерел	206

ПЕРЕДМОВА

Неповнолітні через свій вік, обмежений життєвий досвід та недостатній рівень інтелектуального розвитку, потрапивши у сферу кримінального судочинства, потребують особливої уваги та додаткового захисту й охорони прав, свобод та законних інтересів на всіх стадіях кримінального провадження.

Тривале існування кримінального процесуального регулювання провадження щодо неповнолітніх не забезпечило ефективного захисту прав і свобод неповнолітніх, які залучалися до кримінальної процесуальної сфери. Насамперед це стосується неповнолітніх, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки проти них на стадії досудового розслідування здійснюється кримінальне переслідування з метою викриття та притягнення до кримінальної відповідальності.

Дотримання прав і свобод неповнолітнього підозрюваного залежить не лише від того, що прописано в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПК України) та міжнародно-правових актах, а й від суб'єктів, які безпосередньо здійснюють досудове провадження, та осіб, які беруть у ньому участь (захисників, законних представників, педагогів, психологів, лікарів). Завдяки професійній і злагожденій діяльності всіх учасників кримінального провадження можливе швидке та якісне розслідування обставин учиненого кримінального правопорушення і зменшення негативного впливу на підлітка.

Окремі питання кримінального провадження щодо неповнолітніх розглянуто в наукових працях таких учених, як Ю. П. Аленін, А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, Є. М. Гідулянова, І. В. Гловюк, Ю. В. Гошовська, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, О. О. Кочура, О. М. Крукевич, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, О. В. Одерій, С. С. Пієв, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, О. М. Процок, В. В. Романюк, О. В. Сівак, Ю. П. Тимошенко, В. М. Трофименко, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хахуцяк, Р. С. Холод, В. Ю. Шепітько, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. О. Юхно та інші. Разом з тим, учені у своїх роботах акцентували увагу

на загальних питаннях процесуального положення неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування. Ця тематика не була предметом комплексного дослідження науковців.

Зазначене вище підтверджує актуальність наукового опрацювання питання стосовно досудового розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного. Це обумовлює потребу у проведенні комплексного теоретичного дослідження досудового розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного.

Метою дослідження є одержання нових наукових результатів стосовно загальної характеристики неповнолітнього підозрюваного, проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного, застосування запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного. Вказана мета зумовлює необхідність у розв'язанні таких завдань:

- простежити генезу теоретичних уявлень та законодавства щодо неповнолітнього підозрюваного;
- визначити поняття неповнолітнього підозрюваного та функціональне призначення його кримінального процесуального статусу;
- з'ясувати загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного;
- охарактеризувати проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного;
- охарактеризувати застосування ізоляційних запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного;
- охарактеризувати застосування неізоляційних запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають, розвиваються та припиняються під час досудового розслідування.

Предметом дослідження є досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного.

Для досягнення мети та вирішення завдань монографічного дослідження застосовано систему загальнонаукових та спеціальних методів. Так, історико-правовий метод використовується для вивчення генези теоретичних уявлень і законодавства щодо неповнолітнього підозрюваного (підрозділ 1.1). Застосування формально-логічного та порівняльно-правового методів було обумовлено необхідністю наукового опрацювання загальної характеристики неповнолітнього

підозрюваного, слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного, запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного (усі розділи). Системно-структурний та структурно-функціональний методи реалізовувалися під час визначення поняття неповнолітнього підозрюваного, розгляду функціонального призначення процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного (підрозділ 1.2), дослідження слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного, запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного (розділи 1, 2). Соціологічний та статистичний методи застосовувалися для одержання та узагальнення результатів опитування адвокатів, слідчих та прокурорів. Системне використання наведених методів уможливило здійснення комплексного та ґрунтового наукового дослідження досудового розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного та отримання обґрунтованих і достовірних наукових результатів.

Нормативно-правову базу монографічного дослідження становлять: Конституція України, міжнародно-правові акти, КПК України та інші законодавчі акти України.

Теоретичну базу монографії становлять наукові роботи вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінального процесу та інших юридичних галузей науки.

Емпіричну базу становлять результати анкетування 80 адвокатів у кримінальних провадженнях, 130 слідчих, 60 прокурорів протягом 2019–2020 років, рішення національних судів, рішення Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), а також власний досвід практичної роботи автора, набутий у слідчих підрозділах органів Національної поліції України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що монографія є однією з перших у науці кримінального процесу науковою роботою, що присвячена комплексному дослідженню досудового розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного, враховуючи дію правового режиму воєнного стану. Наукову новизну засвідчують найбільш значущі та вагомі наукові результати, до яких належать перераховані нижче.

Уперше:

- визначено, що неповнолітнім підозрюваним є особа, яка у формальному й сутнісному аспектах досягла мінімального віку

кримінальної відповідальності та щодо якої висунута підозра у формальному або матеріальному прояві;

- доведено, що функціями кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного є: введення неповнолітнього підозрюваного у сферу кримінального провадження; гарантування спеціальних процесуальних прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного; забезпечення спеціальних процесуальних обов'язків та відповідальності неповнолітнього підозрюваного; створення виховного та профілактичного ефекту кримінальних процесуальних норм щодо неповнолітніх;
- обґрунтовано, що реалізація примусової форми освідування стосовно дитини є виправданою лише щодо існування підозри про вчинення неповнолітнім тяжкого та особливо тяжкого злочину.

Удосконалено:

- теоретичні пропозиції щодо законодавчого врегулювання права особи на подачу клопотання стосовно отримання нею процесуального статусу підозрюваного в досудовому розслідуванні. Доведено, що для вчасного отримання неповнолітнім кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного доцільно закріпити вказане право не лише за неповнолітнім, який фактично підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, а й за його потенційними представниками в досудовому розслідуванні — батьками, опікунами, піклувальниками, іншими повнолітніми близькими родичами або членами сім'ї та адвокатами.

Набули подальшого розвитку:

- наукові погляди щодо окремого правового регулювання кримінального провадження щодо неповнолітніх. Констатовано, що доцільним є «виведення» неповнолітнього підозрюваного за межі кримінальної процедури та «введення» до системи ювенального правосуддя;
- теоретичні розробки стосовно ефективності використання процесуального інтерв'ю під час кримінального провадження. Запропоновано здійснювати відібрання первісних свідчень від неповнолітнього, який де-факто підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (до повідомлення про підозру), у форматі процесуального інтерв'ю. Це спростить та удосконалив

традиційний відбір пояснень з приводу вчинення кримінального правопорушення та сприятиме забезпеченню принципу «найкращих інтересів дитини»¹;

- пропозиції щодо проведення допиту неповнолітніх під час досудового розслідування в судовому засіданні. Запропоновано відібрати показання від неповнолітнього, який де-юре підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (після повідомлення про підозру), відповідно до вимог ст.225 КПК України, тобто шляхом допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні. Така процесуальна форма відібрання показань дозволить уникнути повторного допиту неповнолітнього під час подальшого судового розгляду;
- теоретичні положення стосовно недоліків представництва неповнолітнього у кримінальному провадженні. Встановлено, що проблемними питаннями представництва неповнолітнього підозрюваного є: відсутність у КПК України регламентації належної процедури заміни законного представника неповнолітнього підозрюваного; відсутність спеціалізації в адвокатів щодо захисту неповнолітніх підозрюваних; недостатня державна оплата праці адвокатів, які безоплатно захищають неповнолітніх підозрюваних;
- теоретичні погляди щодо проблемних питань застосування до неповнолітнього запобіжних заходів. Визначено, що проблемами застосування до неповнолітнього такого запобіжного заходу, як передання під нагляд, є: обмеженість законодавчого переліку осіб, яким можна передавати дитину під нагляд; відсутність у КПК України норм, які б забезпечували виховний вплив та контроль за неповнолітнім.

---

¹ Бабенко О. Г. Допит неповнолітнього підозрюваного. Правовий часопис Донбасу. 2019. №4 (69). С. 102–108.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДО- ЗРЮВАНОВОГО

1.1. Генеза теоретичних уявлень та законодавства щодо неповнолітнього підозрюваного

Якісне вдосконалення кримінального процесуального положення неповнолітнього підозрюваного обумовлює наукове опрацювання питання історичного розвитку законодавства та теоретичних поглядів щодо такого неповнолітнього учасника досудового розслідування. Вивчення генези нормативних положень та уявлень учених стосовно неповнолітнього підозрюваного уможливить з'ясування динаміки змін процесуального статусу цього суб'єкта та використання їх змісту для розробки оптимальних правових приписів. Тому наукове дослідження питання, що поставлено в заголовок цього підрозділу монографії, є актуальним та своєчасним для доктрини та практики кримінального провадження.

Окрім аспекти історичного розвитку процесуального положення неповнолітнього вивчали такі науковці, як А. П. Гагаловська, А. В. Захарко, О. О. Кочура, О. М. Крукевич, Г. В. Куканова, Л. М. Лобойко, Л. М. Палюх, В. В. Романюк, Ю. П. Тимошенко, О. О. Юхно та інші. Утім, наразі залишається неповністю дослідженим питання щодо генези законодавства та теоретичних поглядів стосовно неповнолітнього підозрюваного, зокрема на різних етапах історичного розвитку.

Питання кримінального провадження щодо неповнолітніх на території України врегульовувалися в законах поетапно залежно від

розуміння суспільством емоційно-розумової діяльності дитини, обсягу прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного, необхідності запровадження додаткових гарантій їх захисту, усвідомлення доцільності встановлення меж у застосуванні закону до неповнолітніх і дорослих тощо.

Становлення процесуального статусу вказаного учасника кримінального провадження у різні часи мало свої особливості, залежно від яких серед історичних періодів розвитку кримінального процесуального законодавства можна виокремити такі: дореволюційний, радянський, перехідний та новітній. Розглянемо кожен з них окремо.

Дореволюційний період. Згідно з нормами Статуту кримінального судочинства 1864 р. (далі — Статут)² досудове розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми, у цілому відбувалося за процедурою, що застосовувалася до дорослих злочинців, з обов'язковим визначенням питання про повне розуміння дітьми вчиненого діяння. Цю обставину брали до уваги під час призначення кримінального покарання.

О. Мірлес писав, що у випадку, коли судовий слідчий визнає за необхідне притягнути як обвинуваченого неповнолітнього від 10 до 17 років, то він проводить розслідування щодо всіх обставин, які можуть слугувати підставою для судження про те, чи діяв обвинувачений із розумінням, при чому варто звертати особливу увагу на ступінь його розумового та морального розвитку та усвідомлення протиправності вчиненого ним діяння, а також причини, які спонукали його вчинити злочин³.

З наведеного логічним постає питання про способи встановлення віку неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого). З цього приводу О. Мірлес зауважував: «Оскільки вік має значення під час призначення покарання, то показання про літа потребують ретельної перевірки. Посвідчуються літа зазвичай метричним свідоцтвом»⁴.

Аналіз Статуту показав, що наведений ученим спосіб перевірки віку не був єдиним. Так, ст. 413 Статуту передбачено, що у разі

² Статут кримінального судочинства 1864 р. URL: <https://moodle.oa.edu.ua/mod/resource/view.php?id=555> (дата звернення: 25.07.2018).

³ Мирлес А. Краткий курс русского уголовного процесса. Изд. Второе (исправленное и дополненное). Издательство И. И. Самоненко. Киев. 1912. С. 60.

⁴ Там само. С. 60.

відсутності метричних книг вік перевірявся з ревізьких «сказок» або інших документів, а у разі відсутності цих довідок та документів — вік обвинуваченого визначався за допомогою освідування, проведеного судовим лікарем⁵.

Отже, Статут визначав вік неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) за допомогою обставини, яка підлягає встановленню, а також закріплював способи його з'ясування.

Окрім того, у Статуті регламентувалися і певні особливості стосовно застосування до неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) заходів процесуального примусу. Зокрема, слід звернути увагу на застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх у дореволюційний період.

Так, приписи ст.ст. 416, 416-1, 416-2 Статуту, крім типових примусових заходів (відібрання виду на проживання або зобов'язання підпискою про явку до слідства та «невідлучка» з місця мешкання; віддання під особливий нагляд поліції; віддання на поруки; взяття застави; домашній арешт; взяття під варту), передбачали такий спеціальний захід, як віддання неповнолітніх під нагляд (поміщення у виправні «приюти» та колонії, нагляд благонадійних осіб та утримання у монастирях)⁶.

С. В. Познишев підкреслював, що неповнолітні від 10 до 17 років замість взяття під варту поміщуються на час судового розгляду у виховно-виправні заклади або в монастирі їх віросповідання, або віддаються під відповідальний нагляд із зобов'язанням доставити їх до суду батькам, особам, на утриманні яких вони перебувають, або іншим благонадійним особам⁷.

П. І. Люблінський, характеризуючи наведений запобіжний захід, зазначав, що головною відмінністю нагляду є несаможиттєвість обвинуваченого, а також до уваги береться загальна здатність морального впливу та нагляду над неповнолітнім. Сутність Закону від 02.06.1897 р., як пише П. І. Люблінський, зводиться до такого: неповнолітні розподіляються на дві групи: до 14 років; від 14 до 17 років. Перші, якщо виникає необхідність взяття їх під варту, поміщуються на час слід-

⁵ Статут кримінального судочинства 1864 р. URL: <https://moodle.oa.edu.ua/mod/resource/view.php?id=555> (дата звернення: 25.07.2018).

⁶ Там само.

⁷ Познышев С. В. Элементарный учебникъ русскаго уголовнаго процесса. М. : Изданіе Г. А. Лемана. 1913. С. 275.

ства та суду до виправних «приютів» або в колонії для неповнолітніх злочинців, інші заклади чи віддаються під нагляд⁸. Що ж стосується другої групи (від 14 до 17 років), то, за даними Н. Н. Розіна, вони переважно поміщуються до «приютів» чи колоній для малолітніх, а якщо це неможливо — утримуються в особливих приміщеннях, призначених для них у тюрмах або арештних домах. Таке приміщення слідчий повинен узгодити з адміністрацією такого закладу, а в разі приміщення до монастиря — з архієреєм⁹.

Отже, можна підсумувати, що такий примусовий захід, як передання неповнолітнього під нагляд, охоплював дві особливі форми — приміщення та нагляд. Відмінність між останніми була в тому, що за першою формою неповнолітній віддавався під нагляд закладу, а за другою — відповідній особі.

Інші особливості правової регламентації процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) у дореволюційний період стосувалися стадії судового розгляду. Зокрема, нормативними приписами Статуту для цього етапу провадження закріплювалася процедура залучення захисника та законних представників неповнолітнього¹⁰.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що кримінально-процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) за Статутом не мав кардинальних відмінностей від статусу повнолітнього злочинця, за виключенням одного спеціального запобіжного заходу. Водночас слід зауважити, що на стадії судового розгляду справи неповнолітній правопорушник мав більш розширені права та гарантії (участь захисника та законних представників), котрі в ході подальших реформ процесуального законодавства поступово трансформувалися на стадію досудового розслідування.

Радянський період. Кримінальний процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі — КПК УРСР) 1922 року

⁸ Люблинський П. И. Свобода личности въ уголовномъ процессѣ. С.-Петербургъ : Сенатская типографія, 1906. С. 377–378.

⁹ Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям. Второе изд. измен. и дополнен. С.-Петербург : Изданіе Юридическаго книжнаго склада «ПРАВО», 1914. С. 513.

¹⁰ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Петербург : Синатская типографія, 1910. С. 483.

містив лише окремі нормативні положення стосовно неповнолітніх обвинувачених. Зокрема, приписами ст. 40 Кодексу передбачалося, що за наявності у справі декількох обвинувачених, з котрих один чи декілька є неповнолітніми (менше ніж 16 років), справа щодо останніх має бути виділена та передана в Комісію про неповнолітніх¹¹. Указана особливість також траплялася у доктрині кримінального процесу¹².

КПК УРСР 1927 року в цілому не змінив порядок досудового розслідування злочинів щодо неповнолітніх, однак містив окремі згадки стосовно неповнолітніх. Так, згідно з п. «е» ст. 4 Кодексу кримінальну справу не може бути порушено, а порушена — підлягає закриттю у випадку, якщо особа, яка притягається до відповідальності, не досягла 14-річного віку, а у передбачених ст. 11 Кримінального кодексу — 12 років. Аналогічний зміст процесуальних норм випливав щодо провадження дізнання у справах щодо неповнолітніх (п. 4 ст. 101 Кодексу)¹³.

07 квітня 1935 року Радою народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі — РНК СРСР) та Центральним виконавчим комітетом Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі — ЦВК СРСР) прийнято постанову «Про заходи боротьби зі злочинністю неповнолітніх»¹⁴. Цією постановою було внесено зміни до кримінального та кримінально-процесуального законів, зокрема: закріплення кримінальної відповідальності з 12-річного віку за ряд злочинів (крадіжки, тілесні ушкодження, вбивство, замах на вбивство); ліквідацію Комісій у справах неповнолітніх¹⁵. Таким чином, відбулося фактичне зрівняння правового процесуального статусу неповнолітнього та дорослого підозрюваного.

Е. Б. Мельникова вказує, що відмова від допомоги комісій, незважаючи навіть на недоліки у правовому забезпеченні, особливо в період

¹¹ Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Официальное издание. Х. : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. С. 123.

¹² Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. М. : Наука, 1989. С. 9, 20.

¹³ Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Офиц. изд. в редакции 1927. Х. : Юридическое издательство наркомюста УССР, 1927. С. 3, 108.

¹⁴ Постановление СНК СССР, ЦИК СССР «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних» от 07.04.1935 № 3/598. URL: ru.wikisource.org/wiki/Постановление_ЦИК_и_СНК_СССР_от_7.04.1935_№_3/598 (дата звернення: 29.07.2018).

¹⁵ Постановление СНК СССР, ЦИК СССР «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних» от 07.04.1935 № 3/598. URL: ru.wikisource.org/wiki/Постановление_ЦИК_и_СНК_СССР_от_7.04.1935_№_3/598 (дата звернення: 29.07.2018).

тотальної боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, свідчила про висування на перший план боротьби зі злочинністю неповнолітніх каральних методів та органів, що їх застосовують¹⁶.

Сучасники тих подій Л. М. Кривоченко, Г. М. Міньковський, В. П. Лихолат, Ю. А. Курбанов описували її як процес безперервної боротьби зі злочинністю неповнолітніх як частиною злочинності загалом, з метою її викоринення¹⁷. Отже, радянське кримінально-процесуальне законодавство за наведений період часу мало каральний характер щодо боротьби зі злочинністю неповнолітніх. Процесуальні норми того часу не містили спеціальних гарантій захисту прав неповнолітніх підозрюваних. Через це правоохоронні органи здійснювали кримінальне переслідування неповнолітніх осіб, які підозрювались у вчиненні злочину, збираючи «обвинувальні» докази за відсутності будь-яких засобів захисту прав і свобод.

Наступні два десятиліття, до набуття чинності Основ кримінального судочинства СРСР та союзних республік 1958 р., змін у правовому регулюванні процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного не було здійснено. Цей факт виокремлюється в юридичній літературі¹⁸.

Р. Д. Рахунов, характеризуючи кримінальний процес того часу, зауважує, що на стадії попереднього розслідування обвинувачений, не будучи стороною, не мав права брати безпосередню участь в розслідуванні. Слідчий, керуючись інтересами розкриття злочину та викриття винних, не може зробити матеріали слідства надбанням обвинуваченого до тих пір, поки обставини не дозволять це зробити, та повідомляє їх обвинуваченому лише тією мірою, якою це диктується умовами слідства. Тому на попередньому слідстві обвинувачений займає специфічне становище та не наділений тією повнотою прав, якими він наділений у суді¹⁹.

¹⁶ Мельникова Э. Б. Правосудие по делам несовершеннолетних: история и современность / отв. ред.: Ф. М. Решетников. М. : Наука, 1990. С. 62.

¹⁷ Кривоченко Л. Н. Борьба с преступностью несовершеннолетних по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1967. С. 12, 121, 58–59, 99, 7, 92, 18.

¹⁸ Тарасов-Радионых П. И. Предварительное следствие. Пособие для следователя. М. : Госюриздат, 1948. С. 38.

¹⁹ Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. М. : Госюриздат, 1961. С. 182.

Нове кримінально-процесуальне законодавство, продовжує Р. Д. Рахунів, значно розширило його права на стадії попереднього слідства та дізнання, що було новим кроком на шляху подальшої демократизації радянського кримінального процесу²⁰.

Так, Основами кримінального судочинства СРСР та союзних республік 1958 р. передбачалося, що розгляд справ неповнолітніх здійснюватиметься Комісіями у справах неповнолітніх (ст. 5 (1) Основ); участь захисника у справах неповнолітніх є обов'язковою (ст. 22 Основ)²¹.

Запровадження обов'язкової участі захисника, на наш погляд, заклала фундамент процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного через запровадження додаткових гарантій захисту його прав.

У 1960 році був прийнятий новий КПК УРСР²². Перша редакція кодексу містила лише окремі норми, присвячені провадженням у справах неповнолітніх. Серед нововведень досудового розслідування слід назвати такі:

- попереднє слідство, згідно зі ст.ст. 111, 112 КПК УРСР, обов'язково проводилося в усіх без виключення справах про злочини неповнолітніх і здійснювалося слідчими органів внутрішніх справ;
- під час вирішення питання про санкцію на арешт неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого прокурор, відповідно до вимог ст. 157 КПК УРСР, зобов'язаний був ретельно ознайомитися з усіма матеріалами, що містять підстави для взяття під варту, а також у будь-якому випадку особисто допитати неповнолітнього;
- згідно зі ст. 45 КПК УРСР участь захисника під час провадження дізнання, попереднього слідства визначалась обов'язковою, крім випадків відмови підозрюваного від нього (це правило стосувалося також і дорослих злочинців);
- положення ст. 164 КПК УРСР передбачали спеціальний запобіжний захід щодо неповнолітніх — поміщення непов-

²⁰ Там само. С. 182.

²¹ Об утверждении Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик : Закон от 25.12.1958. URL: http://www.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_36351.html (дата звернення: 27.07.2018).

²² Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.60 (від статті 1 до статті 93-1). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 15.08.2018).

нолітнього обвинуваченого до дитячої установи і віддання під нагляд батьків чи опікунів²³.

30 серпня 1971 року Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР», окрім іншого, кодекс було доповнено новим розділом — «Провадження в справах про злочини неповнолітніх»²⁴.

Новий розділ складався з 1 глави та 16 статей і містив: перелік обставин, що підлягають встановленню в справах про злочини неповнолітніх; порядок затримання і взяття під варту неповнолітнього; обов'язки прокурора під час видачі санкції на арешт неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого); віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи; порядок виклику неповнолітнього обвинуваченого, пред'явлення обвинувачення і допит неповнолітнього обвинуваченого; передбачену обов'язкову участь педагога або лікаря, батьків чи інших законних представників під час допиту та пред'явленні-я обвинувачення; порядок виділення справи про злочин неповнолітнього в окреме провадження; порядок пред'явлення матеріалів справи неповнолітньому обвинуваченому²⁵.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що радянський період розвитку законодавства щодо неповнолітнього підозрюваного умовно можна розділити на два етапи: 1917–1958 роки (I етап) та 1958–1991 роки (II етап).

Перший етап характеризувався превалюванням обвинувально-каральної функції у процесі досудового розслідування справ щодо злочинів неповнолітніх, яке здійснювалося на тлі загальносоюзного напруження на боротьбу зі злочинністю неповнолітніх як складовою усієї злочинності. На першому етапі було скасовано Комісії у справах неповнолітніх, закріплено кримінальну відповідальність з 12-річного віку за низку злочинів (крадіжки, тілесні ушкодження, вбивство, замах на вбивство);

²³ Там само.

²⁴ Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 30.08.1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-08/ed19710830> (дата звернення: 07.12.2018).

²⁵ Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 30.08.1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-08/ed19710830> (дата звернення: 07.12.2018).

не передбачалося участі захисника та інших учасників (законних представників, педагогів, лікарів) під час проведення слідчих дій за участю неповнолітнього підозрюваного.

Певним чином ситуація змінилася на другому етапі, який розпочався з прийняття Основ кримінального судочинства СРСР та союзних республік (1958 р.), а також КПК УРСР (1960 р. з подальшими змінами). Цими нормативними актами вперше встановлювалися особливості процесуального положення неповнолітнього як на стадії судового розгляду, так і на етапі досудового розслідування. Зокрема, такими нормативними приписами забезпечувалося право на захист неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) шляхом закріплення обов'язкової участі захисника, запроваджувалась обов'язкова участь законних представників та інших спеціалістів (педагога або лікаря) під час проведення розслідування, визначалися спеціальні процедури провадження, особливі види запобіжних заходів тощо.

На підставі викладеного можна зробити висновки. Для досудового розслідування приписи процесуального законодавства дореволюційного періоду не встановлювали кардинальних відмінностей між правовим положенням повнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) та правовим положенням неповнолітньої особи у відповідному статусі. Винятком можна назвати правову регламентацію спеціального запобіжного заходу — передання неповнолітнього під нагляд. Останній включав дві особливі форми: поміщення та нагляд. Відмінність між останніми була в тому, що за першою формою неповнолітній віддавався під нагляд закладу, а за другою — відповідній особі.

За змістом процесуальних норм дореволюційного періоду на стадії судового розгляду справи неповнолітній правопорушник мав більш розширені права та гарантії (участь захисника та законних представників), котрі в ході подальших реформ процесуального законодавства поступово трансформувалися на стадію досудового розслідування.

Радянський період розвитку законодавства щодо неповнолітнього підозрюваного умовно можна розділити на два етапи: 1917–1958 роки (I етап) та 1958–1991 роки (II етап). Перший етап відрізнявся такими нормативними приписами, що обумовлювали превалювання обвинувально-карального характеру здійснення досудового розслідування щодо злочинів неповнолітніх. На цьому етапі радянського періоду розвитку кримінального процесуального законодавства було скасовано Комісії у справах неповнолітніх, закріплено кримінальну відповідальність

з 12-річного віку за низку злочинів (крадіжки, тілесні ушкодження, вбивство, замах на вбивство); не передбачалося участі захисника та інших учасників (законних представників, педагогів, лікарів) під час проведення слідчих дій за участю неповнолітнього підозрюваного. Певним чином ситуація змінилася на другому етапі: нормативними актами вперше встановлювалися особливості процесуального положення неповнолітнього на стадії досудового розслідування, а саме регламентувалися додаткові гарантії реалізації неповнолітнім підозрюваним права на захист, права на представництво, права на свободу тощо.

Перехідний період. Із часу проголошення незалежності Україна стала на шлях демократичного розвитку, у тому числі значної лібералізації кримінально-процесуальних процедур.

На гуманізацію вітчизняного кримінального процесуального законодавства вплинули не лише наукові доробки вчених-процесуалістів (О. М. Крукевич²⁶, А. Є. Голубов²⁷, Р. С. Холод²⁸, Є. М. Гідулянова²⁹ та інші), а і прийняті міжнародні нормативно-правові акти: Конвенція ООН про права дитини (1989 р.)³⁰, Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)³¹; Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН (Ер-Рядські керівні принципи)³², Рекомендація № R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив

²⁶ Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 272 с.

²⁷ Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 215 с.

²⁸ Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні. Запоріжжя, 2006. 259 с.

²⁹ Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 18 с.

³⁰ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.05.2019).

³¹ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 20.05.2019).

³² Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН (Ер-Рядські керівні принципи) : прийняті резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї ООН 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text (дата звернення: 20.05.2019).

на злочинність неповнолітніх» (1987 р.)³³; Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) (1990 р.)³⁴, Рекомендація № Res (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» (2003 р.)³⁵ та інші.

У юридичній літературі наголошується, що кримінально-процесуальний статус неповнолітніх, які вчинили правопорушення, необхідно узгодити з міжнародно-правовими актами, особливо тими, що стосуються участі такої особи під час відправлення щодо неї правосуддя (Конвенція про права дитини, «Пекінські правила» та інші)³⁶.

Найбільш детально процедурні моменти досудового розслідування описують «Пекінські правила» (далі — Правила), переважна більшість яких, незважаючи на ратифікацію, не відобразилася у КПК України 1960 р. Указані положення, попри 27-річне «запізнення», стали новелами у КПК України 2012 р. Розглянемо окремі з них більш детально.

- 1) Статтею 10 Правил визначено, що під час затримання неповнолітнього її або його батьки або опікун негайно повідомляються про таке затримання, а у випадку неможливості негайного повідомлення, батьки або опікун повідомляються пізніше у найкоротший термін³⁷. Ця вимога міститься у ч. 2 ст. 213 та ч. 3 ст. 492 чинного КПК України.

³³ Рекомендація № R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17.09.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text (дата звернення: 25.05.2019).

³⁴ Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text (дата звернення: 20.05.2019).

³⁵ Рекомендація № Res (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» від 24.09.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text (дата звернення: 25.05.2019).

³⁶ Голубова. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 185.

³⁷ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 20.05.2019).

Схожі нормативні приписи містилися у КПК України 1960 р., у ст. 434 якого зазначалося, що про затримання і взяття під варту неповнолітнього обов'язково сповіщаються його батьки чи особи, що їх замінюють³⁸. Проте останні нормативні положення є менш досконалыми порівняно з процесуальними нормами чинного КПК України, оскільки положення КПК 1960 р. не включали жодних процесуальних правил у разі неможливості негайного повідомлення батьків або опікуна про затримання неповнолітнього за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Правова регламентація негайного сповіщення батьків та опікунів неповнолітнього про його затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, зокрема і пізніше у випадку неможливості невідкладного повідомлення про таке затримання, є важливою для реалізації процесуальних гарантій процесуальних прав і свобод неповнолітнього підозрюваного. Батьки та опікуни вказаного неповнолітнього мають визнаватися його законними представниками та сприяти його захисту на стадії досудового розслідування.

За відсутності повної процесуальної дієздатності неповнолітнього підозрюваного норма про невідкладне повідомлення батьків або опікунів про затримання неповнолітнього має сприйматися виключно позитивно. Бо вразливе становище неповнолітнього ще більше буде погіршуватися у разі обмеження його свободи. Обмеження цього права неповнолітнього підозрюваного може автоматично призводити до незаконного обмеження інших процесуальних прав і законних інтересів дитини під час досудового розслідування.

- 2) Стаття 12 Правил вимагає застосовувати спеціалізацію поліції, яка полягає у проведенні спеціальної підготовки та інструктажів для службовців поліції, які розслідують злочини неповнолітніх часто або виключно такими справами. Слід також підкреслити, що аналогічну за змістом норму містить п. 58 Ер-Рядських керівних принципів³⁹.

³⁸ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.60 (від статті 237 до статті 485). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-05#Text> (дата звернення: 30.07.2019).

³⁹ Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН (Ер-Рядські керівні принципи) : прийняті резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї ООН 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text (дата звернення: 20.05.2019).

У процесуальній літературі також наголошується, що з урахуванням спеціального статусу неповнолітнього обвинуваченого в кримінальному судочинстві необхідно, щоб розслідування кримінальних справ стосовно неповнолітніх осіб, захист їх прав та законних інтересів здійснювали спеціальні органи⁴⁰. Вказується, що розслідування кримінальних справ щодо злочинів, вчинених неповнолітніми, повинні проводити слідчі з певним стажем, котрі знають психологічні аспекти неповнолітньої особи⁴¹.

Ця ідея втілена в ч. 2 ст. 484 КПК України, у якій передбачено, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, у тому числі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх⁴². Отже, у чинному кримінальному процесуальному законі вже унормовано міжнародно-правову вимогу стосовно спеціалізованого суб'єкта розслідування справ щодо неповнолітніх.

Разом з тим, кримінальні процесуальні норми не встановлюють вимоги щодо спеціалізації прокурорів. Це є нормативним недоліком, оскільки прокурори керують досудовим розслідуванням, визначаючи напрями кримінальної процесуальної діяльності слідчого, консультуючи останнього щодо особливостей здійснення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Тобто у процесуальному законодавстві наявний певний дисбаланс правового регулювання спеціалізованого суб'єкта розслідування, що полягає у тому, що слідчий під час досудового розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного повинен мати спеціальну підготовку, а прокурор, який керує цим розслідуванням, не повинен мати спеціальної підготовки.

У зв'язку з наведеним погоджуємося з Г.К.Тетерятник, яка справедливо вважає, що доцільно доповнити ч. 2 ст. 484 КПК

⁴⁰ Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні. Запоріжжя, 2006. С. 197.

⁴¹ Там само. С. 198

⁴² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.07.2019).

України вимогою щодо спеціалізації прокурорів, які беруть участь у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх⁴³. Така спеціалізація прокурорів як процесуальних керівників досудового розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного буде сприяти більшій ефективності забезпечення прав і свобод останнього та дієвості кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

Окрім того, у процесуальній теорії висловлюється думка стосовно використання спеціалізованих адвокатів, які залучаються до проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх. Так, Р.С.Холод зазначає, що для надання ефективної допомоги неповнолітньому обвинуваченому необхідні знання цілої низки специфічних рекомендацій методичного плану великого обсягу нормативного матеріалу, положень вікової психології, педагогіки. Відтак, участь професійного адвоката у провадженні кримінальних справ про злочини неповнолітніх та залучення до цього процесу психолога й педагога є важливою гарантією реалізації прав і законних інтересів неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні та успішного проведення слідчих дій за їх участю⁴⁴. Можна лише підтримати вказану позицію вченого, тому що адвокати, які спеціалізуються на кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, зможуть урахувати вразливість та незрілість дитини і краще захистити права та свободи неповнолітнього, зокрема неповнолітнього підозрюваного, стосовно якого органи розслідування здійснюють обвинувальну діяльність.

- 3) Стаття 20 Правил передбачає, що кожна справу неповнолітнього із самого початку слід вести швидко, не допускаючи будь-яких затримок⁴⁵.

⁴³ Тетерятник Г.К. Гарантії забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні. Південноукраїнський правничий часопис. 2017. № 1. С. 116.

⁴⁴ Холод Р.С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні. Запоріжжя, 2006. С. 199.

⁴⁵ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 15.08.2019).

Зазначена норма дублюється у п. 4 Рекомендацій №R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх»⁴⁶.

Також на необхідності невідкладного здійснення кримінального провадження і судового розгляду справи щодо неповнолітнього наголошено у листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 18.07.2013 №223-1134/0/4-13⁴⁷.

Наведені вимоги кореспондуються із ч. 4 ст. 28 КПК України. Зміст цієї норми свідчить про пріоритет прав неповнолітніх над правами інших осіб під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Режим здійснення останньої змінюється у зв'язку з обмеженням прав таких категорій осіб, як неповнолітні⁴⁸.

Окреслена правова регламентація здійснення максимально оперативного кримінального провадження, зокрема досудового розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного, обумовлена вразливим становищем останнього, його соціальною та інтелектуальною незрілістю. Неповнолітній має якомога менше знаходитися у кримінальному процесуальному статусі підозрюваного. Питання щодо перевірки його причетності до вчинення кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування повинно вирішуватися досить оперативно. Чим менше неповнолітня особа знаходитиметься під «куполом» органів кримінального переслідування, тим краще для її психічного та соціального розвитку.

- 4) Стаття 13 Правил указує, що тримання під вартою застосовується до неповнолітнього у виняткових випадках та впродовж найменшого періоду. Тримання під вартою за можливості

⁴⁶ Рекомендація №R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17.09.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text (дата звернення: 15.08.2019).

⁴⁷ Постановление СНК СССР, ЦИК СССР «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних» от 07.04.1935 №3/598. URL: ru.wikisource.org/wiki/Постановление_ЦИК_и_СНК_СССР_от_7.04.1935_№_3/598 (дата звернення: 17.06.2019).

⁴⁸ Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. С. 236.

замінюється альтернативними заходами⁴⁹. Аналогічні норми містить ст. 37 Конвенції ООН про права дитини⁵⁰.

В. П. Білоусов, зауважує, що на перше місце повинна висуватися турбота про неповнолітнього, а на друге — інтереси попереднього слідства. Обранням запобіжного заходу вирішується завдання не стільки припинити дії неповнолітнього обвинуваченого, скільки забезпечити необхідну поведінку в процесі розслідування⁵¹.

Поділяючи думки згаданих учених, слід констатувати, що вітчизняне законодавство на сьогодні не має такої гнучкості, а регулює вказане питання шляхом заборони застосування окремих запобіжних заходів у певних умовах.

Так, ч. 2 ст. 492 КПК України передбачено можливість застосування щодо неповнолітнього підозрюваного затримання та тримання під вартою лише у разі вчинення ним тяжкого або особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України⁵².

Наведені обставини підкреслюються в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2017 № 223-1346/0/4-17⁵³, а також містяться у рішеннях ЄСПЛ від 27 листопада 2008 року у справі «Свершов проти України»⁵⁴, від 14 січня 2016 року

⁴⁹ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 15.08.2019).

⁵⁰ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 15.08.2019).

⁵¹ Белоусов В. П. Особенности применения некоторых мер пресечения в отношении несовершеннолетних обвиняемых. Проблемы прав и интересов обвиняемого. 1983. С. 68.

⁵² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 30.09.2019).

⁵³ Постановление СНК СССР, ЦИК СССР «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних» от 07.04.1935 № 3/598. URL: ru.wikisource.org/wiki/Постановление_ЦИК_и_СНК_СССР_от_7.04.1935_№_3/598 (дата звернення: 15.04.2018).

⁵⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свершов проти України» від 27.11.2008. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428 (дата звернення: 10.10.2019).

у справі «Будан проти Ужаріни»⁵⁵, від 28 жовтня 2008 року у справі «Асенов та інші проти Болгарії»⁵⁶ та інших.

Статистичні дані Державної судової адміністрації України за 2017–2019 роки свідчать про позитивну динаміку у напрямі дотримання вітчизняними судово-слідчими органами «Пекінських правил». Так, у 2017 році до судів надійшло 37925 клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання неповнолітнього під вартою, з яких задоволено 18846, тобто 49,6%. У 2018 році з 38171 клопотань задоволено 18793, що становило 49,2%. У 2019 році з 44384 клопотань задоволено лише 15774, тобто 35,5%⁵⁷.

Беручи до уваги зазначену позитивну тенденцію та з огляду на міжнародно-правові вимоги стосовно винятковості застосування тримання під вартою щодо неповнолітньої особи, прогнозуємо подальше зменшення реалізації вказаного запобіжного заходу до неповнолітніх підозрюваних на досудовому розслідуванні.

На наш погляд, застосування до неповнолітнього підозрюваного тримання під вартою має відбуватися в поодиноких випадках за виключних обставин, зокрема в разі існування підозри в особливо тяжкому злочині за умови наявності достатньої фактичної інформації про майбутню неналежну поведінку підозрюваного. Причому в цій ситуації необхідно ретельно розглянути можливість застосування інших альтернативних примусових заходів для забезпечення майбутньої поведінки неповнолітнього підозрюваного та виконання ним процесуальних обов'язків.

- 5) Стаття 15 Правил установлює, що батьки або опікун мають право брати участь у розгляді справи та компетентний орган влади може вимагати їх присутності в інтересах неповнолітнього. Однак

⁵⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Будан проти України» від 14.01.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b06#Text (дата звернення: 10.10.2019).

⁵⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Асенов проти Болгарії» від 28.10.1998. URL: <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2453> (дата звернення: 10.10.2019).

⁵⁷ Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 10.10.2019).

компетентний орган влади може відмовити їм у випадку, якщо є підстави вважати, що це необхідно в інтересах неповнолітнього⁵⁸.

У КПК України, на наш погляд, визначено більш прогресивний підхід щодо участі законних представників. Окрім наведеної у ст. 15 Правил вимоги, КПК України містить доповнення, що у разі «відсторонення» законного представника він замінюється іншим з числа осіб, зазначених у ч 2 ст. 44 КПК України⁵⁹.

Слід погодитися з думкою В. Д. Адаменка⁶⁰, що окремим питанням, яке тривалий час не мало свого вирішення, є процесуальний статус законного представника. У переважній більшості вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень (праці Є. Д. Лук'янчикова, Д. П. Письменного⁶¹, Л. Л. Каневського⁶², В. В. Шимановського⁶³) констатується необхідність участі законного представника неповнолітнього, водночас питанню визначення процесуального стану (наявності прав та обов'язків, повноважень та обмежень) вказаного учасника досудового розслідування завжди приділялося недостатньо уваги.

Це питання було чітко й однозначно вирішене у ч. 5 ст. 44 КПК України, яка передбачає, що законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним і не може бути доручена представнику⁶⁴. Тобто наразі процесуальні права законного представника обу-

⁵⁸ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 15.10.2019).

⁵⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.10.2019).

⁶⁰ Адаменко В. Д. Сущность и предмет защиты обвиняемого. Томск : Изд-во Томского университета, 1983. С. 121.

⁶¹ Лукьянчиков Е. Д., Письменный Д. П. Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних : учебное пособие. Киев : Высшая школа, 1987. 112 с.

⁶² Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. М. : Юрид. лит., 1982. 112 с.

⁶³ Шимановский В. В. Процессуальные особенности расследования преступлений несовершеннолетних : учебное пособие. Волгоград : ВСИИ МВД, 1980. 48 с.

⁶⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2019).

мовлюються та обмежуються процесуальними правами неповнолітнього підозрюваного.

Такий підхід законодавця щодо «похідності» процесуального положення законного представника від процесуального становища неповнолітнього, у тому числі неповнолітнього підозрюваного, є закономірним, тому що головним у процесуальних відносинах «законний представник» — «неповнолітній підозрюваний» є останній. У перебігу досудового розслідування з'ясується питання про те, чи причетний неповнолітній підозрюваний до факту вчинення кримінального правопорушення. Саме щодо неповнолітнього підозрюваного здійснюються слідчі (розшукові) дії та застосовуються заходи забезпечення кримінального провадження, цей учасник досудового провадження безпосередньо відчуває кримінальні процесуальні обмеження своїх прав і свобод. Тому справедливим є те, що його права і законні інтереси визначають процесуальний статус законного представника.

В іншому випадку, якщо законний представник надіявся б більшим обсягом прав і свобод, ніж неповнолітній підозрюваний, то законний представник міг би безперешкодно реалізувати свій процесуальний статус не на користь неповнолітнього підозрюваного. За таких обставин неповнолітній підозрюваний, маючи менше процесуальних прав і свобод, був би неспроможний ефективно у процесуальний спосіб задовольнити потреби та інтереси. Навпаки, неналежне використання процесуальних прав і свобод законним представником може ще більше погіршити вразливе становище неповнолітнього підозрюваного.

- б) Стаття 16 Правил визначає, що у всіх випадках до винесення органом влади кінцевого рішення, котре передує вироку, необхідно чітко дослідити оточення та умови, у яких проживає неповнолітній, або обставини, за яких було вчинено правопорушення, з метою допомоги у винесенні розумного судового рішення⁶⁵. Аналогічна норма міститься у ст. 485 КПК України.

На перехідному етапі все більше відчувається вплив суміжних галузей знань як юридичного (криміналістика), так

⁶⁵ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 30.10.2019).

і неюридичного (психологія, медицина, педагогіка) профілю. Так, завдяки дослідженням В. М. Савицького, О. М. Ларіна, Г. М. Ветрової, Ю. В. Кореневського та інших учених у науці чітко сформувалася та утвердилася позиція, що неповнолітні швидко втомлюються, у них розсіюється увага, у зв'язку з чим тривалість їх допиту повинна бути обмежена порівняно з дорослими⁶⁶.

О. М. Ларін, Г. М. Ветрова вказують конкретні часові межі тривалості допиту неповнолітніх — не більше ніж 2 години без перерви, а загалом не більше ніж 4 години на день⁶⁷. До того ж автори чинного КПК України, розуміючи вразливість правового становища вказаної категорії осіб, ще більше обмежили часовий період допиту малолітньої та неповнолітньої особи. Зокрема, у ч. 2 ст. 226 КПК України передбачено, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом — понад дві години на день⁶⁸.

Безумовно, тривалість кримінальних процедур, пов'язаних з отриманням свідчень від неповнолітніх, у тому числі неповнолітніх підозрюваних, має бути мінімальною. Це зумовлено несформованим характером та психологічною незрілістю. Будь-який тривалий (більше, ніж необхідно) контакт з органами досудового розслідування може негативно вплинути на подальший соціальний розвиток неповнолітнього підозрюваного та викликати дефекти у його психіці.

У справі «Х проти Федеративної Республіки Німеччини» ЄСПЛ справедливо наголосив, що хоча неповнолітні не несуть кримінальної відповідальності до досягнення певного віку (зазвичай — чотирнадцяти років), піддавати їх таким слідчим заходам, як допит у поліції, в разі наявності обґрунтованих підозр у їхній причетності до діянь, які були б покарані, якщо б вони могли за них нести кримінальну відповідальність, є виправданим в інтересах належного здійснення правосуддя та захисту

⁶⁶ Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР. Теоретическая модель / Г. Н. Ветрова, Л. Д. Кокорев, Ю. В. Кореневский, А. М. Ларин, А. Г. Мазалов, И. Л. Петрухин, В. М. Савицкий, Г. И. Чангули, Н. Ф. Чистяков; под ред. В. М. Савицкого. М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1990. С. 128.

⁶⁷ Там само. С. 128.

⁶⁸ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.11.2019)

прав інших осіб. Разом з тим, ЄСПЛ підкреслив, що звичайно необхідним є те, щоб допити неповнолітніх здійснювали у спосіб, що гарантує повагу до їхнього віку і вразливості⁶⁹.

Тривалість слідчих дій має бути обмежена порівняно із тривалістю слідчих дій, здійснюваних щодо дорослих обвинувачених. Занадто тривалі допити неповнолітніх у певних випадках можуть розцінюватись як катування або жорстоке поводження⁷⁰.

Строки проведення допиту неповнолітніх, що унормовані КПК України, є граничними. У більшості випадків часові межі допиту неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування мають наближатися до мінімуму для забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні. Тобто органи досудового розслідування повинні прагнути завершити розпочатий допит неповнолітнього підозрюваного якнайшвидше для того, щоб негативні аспекти цієї процесуальної дії не позначилися на психічному та фізичному здоров'ї дитини. До того ж причетність неповнолітнього підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення може бути взагалі не підтверджена зібраною сукупністю доказів під час досудового розслідування. А ризик невинуватості тривалості допиту неповнолітнього підозрюваного у ході досудового розслідування залишається та може бути наслідком різних патологій у його соціальному розвитку.

Розмірковуючи над іншими додатковими гарантіями прав і свобод неповнолітнього підозрюваного, що з'явилися у перехідний історичний період, необхідно розглянути таку, як обов'язкова участь у ході досудового розслідування.

Зважаючи на вікові особливості неповнолітніх, кримінальне процесуальне законодавство повинне передбачати «пільговий» (полегшений) режим їхньої участі у слідчих діях⁷¹. Зокрема, така участь може реалізовуватися шляхом здійснення представництва законним представником або захисником у досудовому розслі-

⁶⁹ МакБрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. К. : К.І.С., 2010. С. 569.

⁷⁰ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. С. 253.

⁷¹ Там само. С. 253.

дуванні. Проте участь неповнолітнього підозрюваного у перебігу досудового розслідування кримінальні процесуальні норми мають регламентувати обов'язково, безальтернативно. Це ґрунтується на фундаментальному праві кожної людини на справедливий судовий розгляд. До того ж реалізація цього права стосовно неповнолітнього підозрюваного ускладнюється реалізацією додаткових процесуальних гарантій на стадії досудового розслідування.

Вразливе становище неповнолітнього підозрюваного безповоротно погіршиться у випадку реалізації заочного досудового розслідування. Відсутність неповнолітнього підозрюваного та його представників унеможливить реалізацію важливих прав і свобод щодо захисту від кримінального переслідування. А «постфактум» вимагати здійснення «очного» досудового розслідування може негативно вплинути на досягнення мети досудового розслідування та виконання завдань цієї стадії.

Тому вбачається закономірним нормативне положення ч. 2 ст. 297-1 КПК України про заборону здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*) стосовно неповнолітнього підозрюваного⁷². Указана процесуальна норма спрямована на недопущення позбавлення неповнолітнього підозрюваного важливих процесуальних інструментів забезпечення своїх законних прагнень та інтересів у ході досудового розслідування.

Тож особливістю перехідного періоду розвитку теоретичних поглядів та кримінальних процесуальних норм стосовно неповнолітнього підозрюваного була тенденція щодо розширення гарантій прав і законних інтересів зазначеного учасника кримінального процесу. З урахуванням вразливого стану неповнолітнього підозрюваного у КПК України 2012 року було включено норми, що посилюють гарантії реалізації процесуальних прав і законних інтересів таких осіб, зокрема: нормативно визначено спеціальний суб'єкт проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх — слідчий, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування (ч. 2 ст. 484), регламентовано вимогу «невідкладності» щодо здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх (ч. 4 ст. 28),

⁷² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.11.2019).

установлено максимальні часові межі допиту неповнолітнього (ч. 2 ст. 226), врегульовано положення стосовно того, що процесуальні права законного представника обумовлюються та обмежуються процесуальними правами неповнолітнього підозрюваного (ч. 5 ст. 44), унормовано заборону проведення спеціального досудового розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного (ч. 2 ст. 297-1) тощо.

Новітній період. У юридичній літературі по-різному окреслюються підходи щодо перебудови традиційної системи кримінального провадження стосовно неповнолітніх у новітню систему ювенального провадження.

У процесуальній літературі новітнього періоду зазначається, що необхідна подальша розробка законодавства про судоустрій та процесуального законодавства, складовою частиною якої стане заснування в Україні системи ювенальної юстиції. Створення цієї системи має поступово пройти ряд етапів: 1) внесення необхідних змін в наявний порядок розслідування та судового розгляду справ неповнолітніх; 2) створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх; 3) підвищення рівня взаємодії між органами і службами в справах неповнолітніх та спеціальними установами для неповнолітніх; 4) створення в Україні автономної системи ювенальної юстиції⁷³.

Одним із напрямів зменшення кількості неповнолітніх, що притягуються до кримінальної відповідальності, є запровадження поліваріативної системи засобів реагування на злочини цих осіб як альтернативи звичайному кримінальному переслідуванню шляхом: 1) спрощення процедури розгляду справ неповнолітніх; 2) застосування позасудових заходів стосовно малозначних злочинів цих осіб; 3) більш широкого застосування принципу доцільності (дискреційності судового переслідування) кримінального провадження⁷⁴.

Цей напрям удосконалення наявної в Україні системи кримінальної юстиції дійсно можна вважати перспективним для найкращого забез-

⁷³ Голубова А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 185.

⁷⁴ Голубова А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 185.

печення прав і законних інтересів неповнолітніх. Зокрема, новим для українського правосуддя може бути запровадження дискреційності (доцільності) реалізації кримінального переслідування щодо неповнолітніх, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення.

Л. М. Лобойко, О. А. Банчук констатують, що у державах, де особи, які здійснюють кримінальне переслідування, наділені дискреційними повноваженнями щодо вирішення питання про те, чи віддавати обвинувачення щодо неповнолітнього до суду, передбачена можливість передання матеріалів кримінального провадження для вирішення не судом чи іншими державними органами, а громадськістю⁷⁵. Цей підхід щодо використання органами кримінального переслідування дискреційних повноважень щодо неповнолітніх підозрюваних та можливість вирішення кримінально-правового конфлікту не судовими органами, а представниками громади є цікавим та перспективним для розвитку кримінального процесуального законодавства у частині правової регламентації доцільності притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх.

У цілому новітній період розвитку кримінального процесуального законодавства відрізняється орієнтиром на міжнародні принципи та засади забезпечення прав і свобод неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених), що насамперед виявляється у пропозиціях щодо унормування окремого альтернативного провадження, дружнього до дитини.

Підґрунтям зазначених пропозицій стали нормативні приписи міжнародно-правових актів у сфері захисту прав і свободи дитини, зокрема норми Конвенції ООН про права дитини, що 27 лютого 1991 року ратифікована Верховною Радою Української РСР⁷⁶, положення Рекомендації № Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 24 вересня 2003 року «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх»⁷⁷ тощо.

⁷⁵ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : Вайтс, 2014. С. 256.

⁷⁶ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 11.11.2019).

⁷⁷ Рекомендація № Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» від 24.09.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text (дата звернення: 15.12.2019).

Так, ч. 1 ст. 40 Конвенції ООН про права дитини закріплює право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві. А положення ч. 3 вказаної статті передбачають, що держави-учасниці Конвенції прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема: у випадку необхідності і бажаності вжиття заходів щодо поводження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій. Таким чином, у змісті згаданого фундаментального правового акта наголошується на доцільності застосування альтернативного (позасудового) механізму вирішення кримінально-правового спору, учасником котрого є неповнолітня особа. Причому елементами цього механізму мають бути спеціальні (ювенальні) правові норми, юридичні процедури та уповноважені органи.

Крім Конвенції ООН про права дитини, на потребі створення альтернативних механізмів розв'язання кримінально-правових конфліктів акцентується у змісті Рекомендації № Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 24 вересня 2003 року «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх». Зокрема, положеннями п. 7 цього рекомендаційного акта закріплюється, що необхідно продовжувати створення нових дієвих альтернатив офіційному кримінальному переслідуванню. Ці альтернативи мають бути частиною звичайної процедури, повинні відповідати принципу співмірності, відображати інтереси неповнолітнього та, як правило, застосовуватися винятково у справах, у яких неповнолітній визнає свою вину⁷⁸.

⁷⁸ Рекомендація № Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» від 24.09.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text (дата звернення: 15.12.2019).

Згідно з Мінімальними стандартними правилами ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінськими правилами»), у контексті відправлення правосуддя неповнолітнім є особа, яка може бути притягнута за правопорушення до відповідальності в такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, що застосовується до дорослого (правило 2.2)⁷⁹.

Також у положеннях розділу 4 «Правосуддя, дружнє до дітей, до, під час і після судового розгляду» Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, що прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року, вказується на необхідність заохочення альтернативних механізмів вирішення конфліктів щодо дітей. Так, у пп. 24, 26 підкреслюється, що альтернативи судовому розгляду, такі як посередництво, заміна (судових механізмів) та альтернативні методи вирішення спорів повинні заохочуватися в будь-який час, якщо вони можуть найкращим чином служити інтересам дитини. А процес, альтернативний судовому розгляду, повинен забезпечувати еквівалентний рівень правових гарантій⁸⁰.

На державному рівні наведені аспекти частково окреслено в Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. У змісті вказаного документа серед основних проблем виокремлено таку, як низький рівень розвитку альтернативних судовим провадженням механізмів⁸¹.

Попри те, що перераховані нормативні та рекомендаційні акти орієнтують вітчизняне законодавство на правову регламентацію альтернативних судовим способам вирішення кримінально-правових конфліктів за участю неповнолітнього, вважаємо за необхідне наголосити на доцільності окремого врегулювання альтернативних досудовому розслідуванню правових процедур. Оскільки саме під час досудового провадження у кримінальному процесі істотно обмежуються права і свободи неповнолітньої особи, яка підозрюється у вчиненні злочину.

⁷⁹ Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. С. 346.

⁸⁰ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17.11.2010. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 15.12.2019).

⁸¹ Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p#Text> (дата звернення: 04.01.2020).

По суті, щодо неповнолітнього потенційного правопорушника здійснюється повноцінна кримінальна процедура (за винятком незначних додаткових гарантій прав і свобод, які на практиці формально реалізуються), передбачена чинним КПК України.

Досліджуючи предмет кримінального процесуального регулювання, Т.О. Лоскутов зазначає, що зі змісту предмета регулювання КПК доцільно у тому числі виключити норми, що регламентують провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру необхідно врегулювати в окремому нормативно-правовому акті. Автор зауважує, що окрема (спеціальна) правова регламентація проваджень щодо застосування примусових заходів виховного характеру буде сприяти підвищенню рівня забезпечення прав і законних інтересів осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності⁸².

Позиція вченого вбачається цілком справедливою, оскільки закріплення у КПК України процедури реалізації заходів примусового виховного характеру є нелогічною з огляду на те, що відповідна особа не досягає мінімального віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності. І тому окреме регулювання дійсно є необхідним для збільшення дієвості самого кримінального провадження та бажаним для покращення захисту прав і свобод неповнолітніх осіб.

Водночас окреме законодавче регулювання правової процедури розв'язання кримінально-правових конфліктів є доцільним не лише для неповнолітніх, які не мають мінімальної вікової характеристики для притягнення до кримінальної відповідальності, а й для інших (усіх) неповнолітніх, які досягли відповідного віку та підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Особливо важливим цей підхід є для досудової підготовки матеріалів, що наразі здійснюється переважно за відсутності суду та шляхом застосування типових кримінальних процесуальних процедур, котрі не враховують специфіки соціального, психологічного та інтелектуального розвитку неповнолітнього підозрюваного.

Ми підтримуємо позицію Є.М. Гідулянової, яка виокремлює необхідність створення спеціальної групи процесуальних норм, за яких

⁸² Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. С. 121–122.

відбуватиметься ювенальне провадження⁸³. Уважаємо, що вказана необхідність ще більше актуалізується стосовно неповнолітнього підозрюваного, щодо якого наразі здійснюється досудове кримінальне переслідування за правовими приписами КПК України. Норми останнього уможливають загальну (за певними винятками) процедуру викриття неповнолітнього у вчиненні кримінального правопорушення, що не можна визнати дружньою до дитини.

На наш погляд, зі змісту положень КПК України слід виключити приписи, котрі регламентують досудове провадження (особливості провадження) щодо неповнолітніх. Потрібно розробити окремі процесуальні нормативні положення для регулювання альтернативної, дружньої до дитини ювенальної процедури розв'язання кримінально-правового конфлікту за участю неповнолітнього. Такі зміни забезпечать «виведення» неповнолітнього підозрюваного за межі кримінальної процедури та «введення» до системи ювенального правосуддя.

Окрім «відокремленого» унормування, актуальним питанням є запровадження прогресивних інструментів роботи з неповнолітніми, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень. Одним з таких сучасних інструментів є спеціальна методика допиту «Зелена кімната» або «Кімната, дружня до дитини».

Така методика розроблена для України з урахуванням найкращого міжнародного досвіду, який передбачає проведення допиту так, щоб не травмувати дитину і водночас зібрати всі необхідні факти для доказу чи спростування вини підозрюваного⁸⁴.

Міжнародні стандарти, національне законодавство встановлюють, що допит має бути проведений в атмосфері, дружній до дитини, з урахуванням її інтересів. Альтернативою допиту дитини вдома, за місцем вчинення злочину, у школі є допит дитини у «зеленій кімнаті» або іншому приміщенні, з урахуванням методики «Зелена кімната»⁸⁵.

⁸³ Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. С. 7.

⁸⁴ Сльозка Є. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту / опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. Жіночий консорціум України за підтримки ВІСЕ (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation. 2015. 56 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/doslidzhennya_press_12.pdf (дата звернення: 10.01.2020).

⁸⁵ Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №3. С. 183.

Аналогічної позиції дотримується Г.К. Тетерятник, яка підкреслює, що, враховуючи вимоги міжнародного законодавства, слідчі повинні вживати заходів до якомога швидшого з меншим психологічним впливом проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Зменшення впливу на психіку дитини під час кримінального провадження має забезпечуватися не тільки завдяки проведенню допитів у так званих «зелених кімнатах», а й завдяки якомога меншій кількості опитувань⁸⁶.

К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова в цілому справедливо вказують, що дружні до дітей «зелені кімнати» створені з метою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних справах, у яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини⁸⁷.

Разом з тим, нам здається, що «зелені кімнати» або «кімнати, дружні до дитини» мають використовуватися не лише стосовно неповнолітніх свідків та потерпілих, а і щодо неповнолітнього підозрюваного. Останній також, як й інші неповнолітні, має особливості інтелектуального та психологічного розвитку, котрі слід урахувати у процесі одержання пояснень та показань у кримінальному провадженні.

Такий самий уніфікований підхід до використання «зеленої кімнати» або «кімнати, дружньої до дитини» незалежно від процесуального становища неповнолітнього прослідковується у положеннях Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей, у якій встановлюється, що для вдосконалення системи досудового розслідування необхідно забезпечити єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (у тому числі підозрюваного), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»⁸⁸.

У процесуальній теорії існує протилежна позиція. Зокрема, О.М. Процюк вважає, що неповнолітніх підозрюваних треба допитувати не у «зе-

⁸⁶ Тетерятник Г.К. Гарантії забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні. Південноукраїнський правничий часопис. 2017. № 1. С. 118.

⁸⁷ Левченко К.Б., Євсюкова М.В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. С. 11.

⁸⁸ Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p#Text> (дата звернення: 04.01.2020).

лений кімнаті», а в кабінеті слідчого. Цю позицію автор підтверджує результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень та проведенням анкетуванням слідчих⁸⁹. Ми не можемо погодитися з такою думкою, тому що неповнолітній підозрюваний з огляду на свій вік та соціальний розвиток також перебуває у вразливому стані, що ускладнює реалізацію кримінального процесуального статусу та потребує застосування альтернативних інструментів забезпечення прав і законних інтересів, одним з яких є «Зелена кімната» або «Кімната, дружня до дитини».

Крім того, висунута щодо неповнолітнього підозра може не підтвердитися під час подальшого розслідування та як наслідок — бути анульованою (скасованою). Це буде свідчити про кримінальне переслідування невинної неповнолітньої особи шляхом реалізації процесуальних засобів, котрі не пристосовані до особливостей соціального та психологічного становлення такої особи. У результаті вказаної кримінальної процесуальної діяльності органи розслідування можуть негативно вплинути розвиток неповнолітнього та майбутню соціалізацію в суспільстві.

На наше переконання, методика допиту «Зелена кімната» або «Кімната, дружня до дитини» повинна застосовуватися щодо всіх процесуальних категорій неповнолітніх, включаючи неповнолітнього підозрюваного. Його вразливе процесуальне положення обумовлює використання наведеного альтернативного інструменту забезпечення прав і законних інтересів у межах кримінального провадження.

Отже, можна зробити висновок, що положення міжнародних нормативних та рекомендаційних актів і наукові погляди вчених щодо неповнолітнього підозрюваного є підґрунтям для окремого унормування альтернативного (поза кримінальним провадженням) механізму забезпечення прав та законних інтересів цього учасника кримінально-правового конфлікту. У зв'язку з цим убачається доцільним вести мову про «виведення» неповнолітнього підозрюваного за межі кримінальної процедури та «введення» до системи ювенального правосуддя.

Ученими-процесуалістами пропонується підготовка і прийняття окремих правових норм (які не охоплюються кримінальним процесуальним законодавством) та запровадження спеціальної ювенальної процедури (дружньої до дитини) притягнення до відповідальності неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з кримінальним законом.

⁸⁹ Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 62.

Одним з альтернативних інструментів забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного в межах кримінального провадження є запровадження спеціальної методики допиту «Зелена кімната» або «Кімната, дружня до дитини».

1.2. Поняття неповнолітнього підозрюваного та функціональне призначення його кримінального процесуального статусу

Належне забезпечення прав і свобод неповнолітніх підозрюваних у кримінальному провадженні зумовлює чітке розуміння поняття таких осіб. Дефініція неповнолітнього підозрюваного уможливить краще усвідомлення суті процесуального становища цього учасника досудового провадження. Тому актуальним є дослідження щодо розкриття поняття неповнолітнього підозрюваного.

Питання стосовно процесуального положення неповнолітнього підозрюваного було предметом дослідження таких учених, як Є. М. Гідулянова, О. М. Крукевич, С. С. Пієв, О. О. Проценко, В. В. Романюк, Р. С. Холод, О. О. Юхно та інші. Однак науковці у своїх працях переважно торкалися загальних аспектів неповнолітнього підозрюваного. Винятком є окремі роботи, що безпосередньо присвячені поняттю неповнолітнього підозрюваного у кримінальному процесі⁹⁰, яке може бути вдосконалено у перебігу наукових пошуків.

Для формулювання поняття неповнолітнього підозрюваного критично проаналізуємо кримінальне процесуальне законодавство та теоретичні уявлення щодо визначення неповнолітнього підозрюваного, у тому числі через окремі терміни «неповнолітній» та «підозруваний».

Відповідно до положень ст. 1 Конвенції ООН про права дитини, дитиною визнається кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше⁹¹. Це тлумачення поняття «дитина» можна використовувати для визначення неповнолітнього, тому міжнародно-пра-

⁹⁰ Пієв С. С. Визначення поняття неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2015. № 2. С. 109–116.

⁹¹ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 04.01.2020).

вовий термін «дитина» є, по суті, синонімом терміна «неповнолітні» в національному законодавстві.

У зазначеному понятті дитини (неповнолітнього) йде прив'язка до конкретного (18-річного) віку, до настання якого особа знаходиться у відповідному правовому положенні. Але зважаючи на зміст наведеного визначення, особа в законному порядку може й раніше позбутися статусу дитини (неповнолітнього).

У Великій українській юридичній енциклопедії зазначається, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України поділяє неповнолітніх правопорушників на 3 вікові групи: 1) особи, які не досягли 11-річного віку. Вчинені такими особами суспільно небезпечні діяння не вважаються кримінальними правопорушеннями; застосування жодних заходів примусу до таких осіб не передбачене, кримінальне провадження щодо вчинених ними діянь не здійснюється, а розпочате підлягає закриттю; 2) особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння з ознаками кримінального правопорушення у віці з 11 до 14 років (малолітні особи), а також неповнолітні особи з 14 до 16 років, але які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 Кримінального кодексу України (далі — КК України)). Щодо таких осіб КК України передбачає можливість застосування примусових заходів виховного характеру. Вирішення питання щодо необхідності та доцільності застосування зазначених заходів здійснюється у межах спеціально передбачених кримінальним процесуальним законодавством процедур, що у сукупності становлять кримінальне провадження щодо неповнолітніх, які не досягли віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності (п. 2 гл. 38 КПК України); 3) особи, які не досягли 18 років, але досягли віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність неповнолітніх за загальним правилом є можливою з моменту досягнення ними 16 років та лише за вчинення деяких видів злочинів можливе притягнення до кримінальної відповідальності з 14 років. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх цієї вікової групи проводиться у порядку, передбаченому гл. 38 КПК України⁹².

⁹² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 19. Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. С. 516.

З огляду на предмет дослідження нашої наукової розвідки нас цікавить 3 група неповнолітніх, які за своєю віковою характеристикою можуть одержати статус неповнолітнього підозрюваного в перебігу досудового розслідування та у подальшому бути притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

У положеннях КПК України містяться приписи щодо розкриття термінів «неповнолітній» та «підозрюваний». Зокрема, норми п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України неповнолітню особу визначають через малолітню особу, а також дитину у віковому проміжку від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а п. 11 цієї норми встановлює, що малолітня особа — дитина, яка не досягла чотирнадцяти років⁹³. Крім того, відповідно до приписів ч. 1 ст. 42 КПК України термін «підозрюваний» визначається у такий альтернативний спосіб: 1) особа, котрій згідно з відповідними процесуальними нормами повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; або 2) особа, яку затримано за підозрою у скоєнні кримінального правопорушення; або 3) особа, стосовно котрої було складено повідомлення про підозру, проте не вручено у зв'язку з невстановленням місцезнаходження такої особи, але вжито необхідних заходів щодо вручення⁹⁴.

З урахуванням мінімального віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, віку, з якого особа може вважатися суб'єктом злочину (шістнадцять років, у певних випадках — чотирнадцять років⁹⁵), можна сформулювати таке законодавче визначення неповнолітнього підозрюваного як особи, котра досягла шістнадцять років (у деяких випадках — чотирнадцять років) та стосовно якої здійснено хоча б одну з таких процесуальних дій: а) повідомлено про підозру; б) затримано за підозрою у скоєнні кримінального правопорушення; в) складено повідомлення про підозру, проте не вручено у зв'язку з невстановленням місцезнаходження такої особи, але вжито необхідних заходів щодо вручення.

Аналогічний підхід до визначення поняття неповнолітнього підозрюваного використовує С. С. Пієв, який у своїй публікації робить висновок, що неповнолітнім підозрюваним є особа у віці від 16 років

⁹³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.01.2020).

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Там само.

(у випадках, передбачених положеннями ч. 2 ст. 22 КК України, з 14 років) до 18 років, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження такої особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень⁹⁶.

Цей нормативний підхід до розкриття поняття «неповнолітній підозрюваний» є досить формальним, а тому зміст цього поняття є неадекватним з точки зору фактичного фізіологічного, інтелектуального розвитку та початкового моменту кримінального переслідування неповнолітньої особи.

Вказівка у змісті зазначеного поняття на досягненні особою конкретного віку може сприйматися формально та встановлюватися шляхом простої перевірки документів, що посвідчують вік неповнолітнього підозрюваного. До того ж не можна виключити існування ситуації, коли неповнолітній підозрюваний «за документами» має потрібні вікові параметри, але де-факто не досяг відповідного віку в значенні необхідного психічного та інтелектуального розвитку.

З посиланням на міжнародно-правовий акт рекомендаційного характеру Л. М. Лобойко влучно зауважує про те, що особливості провадження стосуються і тих осіб, яким на момент провадження уже виповнилося 18 років. У разі тривалого «дозрівання» повнолітнього у віці до 21 року йому має бути надано право на поведження як з неповнолітнім, якщо суд дійде висновку, що особистість цієї особи не сформувалася і вона не може відповідати за свої дії як доросла людина (п. 11 Рекомендації №R (2003) 20 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи)⁹⁷.

Дійсно, під час встановлення віку неповнолітньої особи, яка підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення, можна виявити невідповідність між формальними показниками про вік (за документами) та фактичними (змістовними) показниками вікової розвиненості неповнолітнього (психічні, інтелектуальні характеристики). Закономірним у такій ситуації є віддати перевагу показникам другої

⁹⁶ Пієв С. С. Визначення поняття неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2015. №2. С. 114.

⁹⁷ Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. С. 346.

групи та здійснювати не лише перевірку відповідних документів, а й використовувати більш змістовний підхід для встановлення віку неповнолітньої особи.

Убачається, що віковий показник неповнолітньої особи в кожному випадку повинен встановлюватися не лише за відповідними документами, а й експертним шляхом через визначення рівня розвитку дитини.

Ми погоджуємося з О. М. Крукевич, яка вважає необхідним як додаткову процесуальну гарантію, обумовлену віковими та психологічними особливостями особи неповнолітнього, закріпити на законодавчому рівні положення про обов'язкове проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи в кожному судовому провадженні щодо неповнолітніх для вирішення питання про здатність неповнолітнього усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку своїх дій і керувати ними, а також для встановлення рівня психічного розвитку та інших особливостей особистості з метою застосування належної правової процедури до неповнолітнього учасника кримінального провадження⁹⁸.

Правова регламентація обов'язкового проведення такої комплексної експертизи дійсно уможливить встановлення вікової характеристики неповнолітнього не лише з формальної сторони — досягнення особою «за документами» мінімального віку для кримінальної відповідальності, а й із сутнісної сторони — визначення рівня фізичного, психологічного та психічного розвитку неповнолітнього, з'ясування можливості усвідомлення та керування ним своєю діяльністю.

Уважаємо, що для встановлення можливості притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності правове регулювання обов'язкового здійснення комплексної психолого-психіатричної експертизи має розповсюджуватися не тільки на кожне судове провадження стосовно неповнолітніх (як пропонує О. М. Крукевич), а й на кожне досудове розслідування щодо неповнолітніх. Оскільки саме під час розслідування за певних підстав неповнолітньому надається процесуальний статус підозрюваного шляхом здійснення (складення) повідомлення про підозру, що законодавцем відповідно до п. 14 ч. 1

⁹⁸ Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 187.

ст. 3 КПК України визнається початковим моментом притягнення до кримінальної відповідальності⁹⁹.

Визначальними для встановлення у сутнісному аспекті віку неповнолітнього з метою притягнення до кримінальної відповідальності є його показники фізичної і психічної незрілості, які свідчать про те, чи може дитина усвідомлювати свої дії та керувати ними в момент вчинення кримінального правопорушення. Тому вважаємо за потрібне обов'язково проводити психолого-психіатричну експертизу неповнолітнього на стадії досудового розслідування.

Отже, під час формулювання поняття «неповнолітній підозрюваний» слід урахувувати як формальний, так і сутнісний аспект визначення вікового параметру неповнолітньої особи.

Причому з урахуванням сутнісного аспекту визначення віку неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, будь-які сумніви стосовно його вікової характеристики повинні трактуватися на його користь щодо можливого застосування кримінальної відповідальності.

У ст. 11 Типового закону про правосуддя щодо неповнолітніх підкреслюється, що якщо після проведення оцінки віку залишаються сумніви про те, чи досяг або не досяг підозрюваний неповнолітній мінімального віку кримінальної відповідальності, цей неповнолітній повинен вважатися таким, що не досяг мінімального віку кримінальної відповідальності¹⁰⁰. З таким положенням не можна не погодитися, тому що неповнолітній підозрюваний через вразливість свого юридичного становища потребує посиленого забезпечення своїх прав і свобод. Тлумачення будь-яких сумнівів стосовно його віку має здійснюватися на користь неповнолітнього підозрюваного щодо притягнення до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Наступним питанням, яке доцільно розглянути для визначення поняття «неповнолітній підозрюваний», є початковий момент кримінального переслідування (обвинувачення) неповнолітнього. Тому що з цього моменту останній органами розслідування викривається

⁹⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.01.2020).

¹⁰⁰ Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. NACIONES UNIDAS. NUEVA YORK, 2014. С. 16.

у вчиненні кримінального правопорушення та повинен мати можливість захищатися, що передбачає процесуальний статус підозрюваного.

Аналізуючи нормативні положення, Т. О. Лоскутов влучно зазначає, що згідно зі ст. 42 КПК України в особи з'являється право на захист після набуття нею процесуального статусу підозрюваного у разі повідомлення про підозру або затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. А повідомлення про підозру відповідно до ст. 276 КПК України здійснюється у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Це означає, що без достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, за відсутності підстав для застосування затримання або обрання одного з передбачених КПК України запобіжних заходів особа не може набути процесуального статусу підозрюваного та, відповідно, реалізувати право на захист від можливого кримінального переслідування¹⁰¹.

Тобто аналізована норма КПК України уможливорює викриття особи шляхом проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій без права на захист до отримання органами кримінального переслідування достатніх доказів для підозрювання особи у вчиненні кримінального правопорушення або підстав для затримання та/або застосування запобіжних заходів. Навіть маючи таку сукупність доказів та/або підстав, органи кримінального переслідування можуть зтягувати прийняття рішень, що надають особі процесуальний статус підозрюваного, тому що їм це суто не вигідно як представникам протилежної сторони. Причому зміст чинного КПК України, на відміну від КПК 1960 року, не включає норм, що надавали б свідку юридичну можливість захищатися від фактичного кримінального переслідування¹⁰².

Важко визнати досконаліми чинні норми КПК України у частині правової регламентації набуття неповнолітнім процесуального статусу підозрюваного. Бо, по-перше, КПК України не містить окремих приписів

¹⁰¹ Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. С. 87.

¹⁰² Там само. С. 87.

стосовно встановлення додаткових гарантій ефективного «наділення» неповнолітнього зазначеним юридичним статусом. По-друге, наявні нормативні положення щодо надання особі незалежно від її віку правового положення підозрюваного є дефектними щодо фактичного початкового кримінального переслідування (обвинувачення).

Слушно підкреслює знову ж таки Т. О. Лоскутов, що переслідування особи відбувається незалежно від того, чи надано їй процесуальним рішенням слідчого статус підозрюваного. Слідче кримінальне переслідування обмежується першою та останньою пізнавальними процесуальними діями, що спрямовані на встановлення причетності винної особи до вчинення злочину¹⁰³. Автор без перебільшення має рацію в тому, що фактична обвинувальна діяльність щодо певної особи може розпочинатися до винесення слідчим формалізованого процесуального рішення стосовно підозри у вчиненні правопорушення.

Варто погодитися з І. В. Гловюк у тому, що початок кримінального переслідування в Україні може бути: а) формалізованим — повідомлення про підозру, затримання, винесення постанови про зміну порядку досудового розслідування: відповідно до ч. 2 ст. 503 КПК України; встановлення особи, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, та констатація її віку (пов'язана із прийняттям процесуального рішення, яким персоналізується кримінально-процесуальна діяльність органів досудового розслідування); б) неформалізованим (фактичним) — освідування; особистий обшук; обшук у житлі та іншому володінні особи; огляд у житлі та іншому володінні особи; допит особи як свідка у випадку, якщо є підстави вважати, що особа вчинила кримінальне правопорушення, однак недостатньо доказів для повідомлення про підозру¹⁰⁴. Саме неформалізоване, фактичне кримінальне переслідування є «безправним» викриттям особи у вчиненні кримінального правопорушення, яке особливо «неправомірним» стає стосовно неповно-

¹⁰³ Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. С. 7.

¹⁰⁴ Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. С. 268.

літньої особи, яка з огляду на свій обмежений вік та досвід належить до вразливої категорії у кримінальному провадженні.

Неповнолітній, який підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення, може переслідуватися органами судочинства шляхом здійснення різних процесуальних дій ще до винесення повідомлення про підозру. Під час такої обвинувальної діяльності неповнолітній не може реалізувати своє право на захист, оскільки не має процесуального статусу підозрюваного.

На національному рівні право на захист у неповнолітнього з'являється з моменту повідомлення особі про підозру та встановлення факту про те, що кримінальне правопорушення було вчинено особою, яка не досягла 18 років. До моменту затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, або до обрання до особи одного із запобіжних заходів, а також до встановлення наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення неповнолітня особа не може захищатися. Без формального рішення, тобто без винесення повідомлення про підозру, людина не набуває статусу «підозрюваного», проте може переслідуватися шляхом проведення різних слідчих (розшукових) дій, наприклад: допити свідків, родичів, колег, проведення обшуків та інше. Зокрема, О.Ю.Хахуцяк наголошує, що у практиці набуває розповсюдження допит неповнолітнього як свідка, з подальшою зміною його статусу, а саме на статус обвинуваченого, та пред'явлення йому обвинувачення¹⁰⁵. Такий підхід не може задовольнити забезпечення права на захист неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), котре є основою для справедливого кримінального судочинства.

Одержання викривальних доказів щодо неповнолітньої особи без забезпечення останньої права на захист зумовлює переосмислення підстав набуття такою особою статусу підозрюваного та їх урахування під час визначення поняття неповнолітнього підозрюваного.

В.В.Романюк стверджує, що надання неповнолітньому статусу підозрюваного можна забезпечити шляхом внесення відповідних змін до п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України, зокрема автор зазначену норму пропонує викласти так: 1. Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється в порядку, передбаченому статтею 278 цього Кодексу, у випадках:

¹⁰⁵ Хахуцяк О.Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. С.38.

1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, з'явлення особи із зізнанням¹⁰⁶. Не можна погодитися з автором у тому, що вказані законодавчі зміни забезпечать надання неповнолітній особі кримінального процесуального статусу підозрюваного. Бо окреслені нормативні пропозиції спрямовані лише на гарантування набуття відповідного правового статусу особою, у тому числі неповнолітньою, яка з'явилася до органів розслідування із зізнанням у вчиненні кримінального правопорушення. Запропоновані зміни до КПК України не враховують можливого фактичного кримінального переслідування неповнолітнього без поставлення останнього у процесуальний статус підозрюваного.

Для визначення та врахування у змісті поняття «неповнолітній підозрюваний» початкового моменту обвинувальної діяльності стосовно неповнолітнього розглянемо практику ЄСПЛ. У справі «Шабельник проти України» 19 лютого 2009 року Європейський суд підкреслив, що віддає перевагу «матеріально-правовій», а не «формальній» концепції «обвинувачення». На думку ЄСПЛ, становище особи, яку підозрюють у скоєнні злочину, стає значно вразливішим одразу після вжиття серйозних слідчих заходів з перевірки підозри стосовно неї та підготовки версії обвинувачення¹⁰⁷. Саме після цих дій особа повинна набувати кримінальний процесуальний статус обвинуваченого, а у нас в Україні — підозрюваного.

Отже, спираючись на зміст європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини, право на захист є однією з найважливіших процесуальних гарантій захисту неповнолітньої особи, яка переслідується під час досудового провадження. Тому право на захист неповнолітнього має реалізовуватися через «матеріально-правову» концепцію «обвинувачення», згідно з якою неповнолітній має отримати законні засоби для захисту з моменту вжиття серйозних слідчих заходів з перевірки підозри стосовно нього та підготовки версії обвинувачення.

Причому, якщо ми маємо на увазі неповнолітню особу, то, можна припустити, що матеріально-правова концепція обвинувачення має реалізовуватися за більш високими стандартами процесуальної ді-

¹⁰⁶ Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. С. 158, 131.

¹⁰⁷ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19.02.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (дата звернення: 15.04.2018).

яльності. Оскільки правове положення неповнолітнього стає вразливим, коли стосовно нього здійснюються будь-які процесуальні заходи, не обов'язково вони повинні мати серйозний характер. У зв'язку з цим кожна процесуальна дія, спрямована на викриття неповнолітнього, вже свідчить про реалізацію переслідування (обвинувачення), що вимагає надання такій неповнолітній особі статусу підозрюваного у кримінальному процесі України.

Таким чином, під час визначення поняття «неповнолітній підозрюваний» потрібно брати до уваги не тільки формальний, але й матеріальний прояв висунення обвинувачення (підозри).

На підставі викладеного можна сформулювати таке визначення поняття «неповнолітній підозрюваний»: це особа, яка у формальному та сутнісному аспекті досягла мінімального віку для притягнення до кримінальної відповідальності та щодо якої висунута підозра у формальному або матеріальному прояві.

Формальний прояв висунення підозри неповнолітньому підозрюваному пов'язаний з оформленням кримінальних процесуальних документів, що констатують підозру — повідомлення про підозру, протокол затримання.

Матеріальний прояв висунення підозри неповнолітньому підозрюваному треба ототожнювати із здійсненням будь-яких процесуальних дій, спрямованих на викриття неповнолітнього (незалежно від наявності в нього процесуального статусу) у скоєнні кримінального правопорушення.

Отже, можна зробити висновок, що чинні норми КПК України та теоретичні уявлення стосовно визначення змісту поняття «неповнолітній підозрюваний» є недосконалими, тому що не враховують сутнісного аспекту з'ясування віку неповнолітньої особи та матеріального прояву висунення їй підозри у скоєнні кримінального правопорушення.

Неповнолітнім підозрюваним є особа, яка у формальному та сутнісному аспекті досягла мінімального віку кримінальної відповідальності та щодо якої висунута підозра у формальному або матеріальному прояві.

Розглянувши формальний, а головне — матеріальний прояв обвинувачення (підозри) щодо неповнолітнього підозрюваного, тепер доцільно розкрити питання стосовно ефективності механізму набуття ним відповідного кримінального процесуального статусу. Оскільки за відсутності останнього неповнолітній підозрюваний позбавлений

процесуальних засобів захисту власних потреб та інтересів під час досудового розслідування.

За нормативними приписами КПК України органи досудового розслідування на власний розсуд визначають «достатність» або «недостатність» доказових матеріалів для повідомлення про підозру, а відтак дізнавач, слідчий та прокурор самостійно визначають момент набуття неповнолітнім кримінального процесуального статусу підозрюваного. У цьому контексті поділяємо думку О. В. Капліної, яка пише, що підозра завжди суб'єктивна, оскільки виникає на підставі внутрішнього переконання слідчого та/або прокурора, яке формується відповідно до зібраних у кримінальному провадженні доказів. Підозра може виникнути в осіб, які здійснюють досудове розслідування, — слідчого та/або прокурора¹⁰⁸.

Тобто від волевиявлення органів розслідування залежить те, чи буде неповнолітньому повідомлено про підозру та чи зможе останній скористатися процесуальними правами та свободами для реалізації захисту своїх інтересів і задоволення потреб у ході досудового провадження.

Органам кримінального судочинства не вигідно, щоб неповнолітній, який фактично підозрюється та викривається у вчиненні кримінального правопорушення, вчасно отримав процесуальний статус підозрюваного з усіма правами та свободами. Тому представники державних органів, що здійснюють розслідування, не поспішають наділити неповнолітнього вказаним статусом шляхом здійснення повідомлення про підозру. Описана негативна ситуація щодо забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього посилюється «обмеженням» становищем дитини у кримінальному провадженні.

Справедливо зазначає Л. М. Лобойко, що момент набуття особою процесуального статусу обвинуваченого (підозрюваного) має вкрай важливе значення для забезпечення можливості реалізації обвинуваченим своїх законних інтересів, серед яких особливе місце займає інтерес не бути притягнутим до кримінальної відповідальності або бути притягнутим до відповідальності, але за статтею з менш суворою санкцією чи з урахуванням пом'якшувальних обставин тощо¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 240.

¹⁰⁹ Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове розслідування : монографія. К. : Істина, 2012. С. 185.

Вчасність оголошення особі того, що її обвинувачують (підозрюють) у вчиненні певного злочину має для неї без перебільшення вирішальне значення. Європейський стандарт вирішення цього питання полягає у тому, що особа повинна набувати прав обвинуваченого не за рішенням слідчого чи прокурора, формалізованим у постанові, а автоматично у разі здійснення щодо неї дій, якими вона викривається у вчиненні злочину¹¹⁰.

Ми повністю розділяємо позицію вченого щодо автоматичного набуття прав і свобод підозрюваного у випадку його фактичного кримінального переслідування під час досудового розслідування. Особливо актуальною така ідея вбачається щодо неповнолітнього, причетність до вчинення правопорушення якого може перевірятися органами досудового розслідування.

Крім того, нам важко у практичному аспекті уявити реалізацію автоматичного набуття неповнолітнім кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного. У разі фактичного здійснення кримінального переслідування неповнолітнього органи досудового розслідування не будуть визнавати свою викривальну діяльність. Дізнавачі, слідчі та прокурори будуть вважати, що їх викривальна діяльність щодо конкретного неповнолітнього є неперсоніфікованим кримінальним переслідуванням, що не вимагає автоматичного наділення неповнолітньої особи процесуальними правами та свободами. Сукупність своїх процесуальних дій та рішень органи розслідування будуть умисно розцінювати як неперсоніфіковане розслідування обставин учиненого кримінального правопорушення, що не передбачає автоматичного поставлення неповнолітньої особи у процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного. У такий «суб'єктивний» спосіб тлумачення змісту своєї процесуальної діяльності органи розслідування можуть несправедливо позбавляти вразливу категорію — неповнолітніх — прав і свобод під час здійснення досудового розслідування.

У зв'язку з цим досить прогресивною є позиція С.Л.Лисаченка, який, проаналізувавши приписи КПК України та рішення Верховного Суду України, пропонує у процесуальних нормах передбачити право особи подавати клопотання про надання їй статусу підозрюваного

¹¹⁰ Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове розслідування: монографія. К.: Істина. 2012. С. 185

з посиланням на факти, котрі містяться у матеріалах кримінального провадження. У разі подання особою до слідчого, прокурора клопотання щодо надання процесуального статусу підозрюваного з посиланням на відомості в матеріалах кримінального провадження особа має невідкладно набувати процесуальний статус підозрюваного шляхом негайного винесення слідчим, прокурором повідомлення про підозру та роз'яснення процесуальних прав¹¹¹.

Слушно зазначає вчений про те, що реалізація особою такого клопотання сприятиме правовій визначеності її кримінального процесуального статусу під час досудового кримінального провадження та ефективності здійснення прав і свобод у ході розслідування обставин кримінального правопорушення¹¹².

Запропонована законодавча регламентація набуття статусу підозрюваного, на думку С. Л. Лисаченка, є кращою, ніж наявна у чинних процесуальних нормах, оскільки залежить не тільки від суб'єктивного ставлення слідчого, прокурора, а й від особи, що може викриватися, попри порушення права на захист та свободи від самовикриття¹¹³.

Ми повністю погоджуємося з автором у тому, що процедура набуття особою процесуального статусу підозрюваного за ініціативи самої особи є більш досконалою, аніж аналогічна процедура за волевиявленням органів досудового розслідування. Оскільки фактично підозрювана особа, яка переслідується, у такому випадку може сама законно вплинути на отримання кримінального процесуального статусу з усіма його складовими.

Такий ініціативний порядок набуття процесуального статусу підозрюваного є актуальним також для неповнолітнього. Але в ситуації з неповнолітньою особою, причетність якої перевіряється органами розслідування, ініціювати отримання процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного доцільно, насамперед надавши право на подання клопотання його потенційним представникам — потенційному законному представнику (батькам, опікунам, піклувальникам, іншим повнолітнім близьким родичам або членам сім'ї) та потенційному захиснику (адвокату). Останні краще зможуть усвідомити реальний стан

¹¹¹ Лисаченко С. Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. С. 96.

¹¹² Там само. С. 96.

¹¹³ Там само. С. 97.

фактичного (за матеріальним проявом) кримінального переслідування неповнолітнього та належним чином розібратися у процедурі подання відповідного клопотання та реалізувати її.

Слушність вказаної пропозиції ґрунтується на наведеному Л. М. Лобойком та О. А. Банчуком рішенні ЄСПЛ. Учені у своєму підручнику підкреслюють, що у справі «S.C. v. the United Kingdom» ЄСПЛ визнав, що мало місце порушення ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ за обставин, коли неповнолітній обвинувачений через низький рівень інтелектуального розвитку не усвідомлював «становища, в якому він опинився»¹¹⁴. Тобто, запропоновану пропозицію С. Л. Лисаченка щодо ініційованого отримання процесуального статусу підозрюваного буде складно реалізувати щодо неповнолітнього підозрюваного. Бо останній, як зазначено у змісті рішення ЄСПЛ, може не розуміти свого реального процесуального становища через розумову незрілість. Тому досить логічним є надання права потенційним представникам неповнолітнього на подачу клопотання щодо одержання останнім кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного.

Разом з тим, право подавати клопотання з метою одержання статусу неповнолітнього підозрюваного має залишатися і в самого неповнолітнього, оскільки його процесуальне положення є визначальним стосовно його майбутніх представників у досудовому розслідуванні.

Таким чином, щодо ініційованого набуття особою кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного з урахуванням вразливого становища дитини ми пропонуємо дещо вдосконалити позицію С. Л. Лисаченка шляхом розширення кола осіб, які можуть подавати відповідне клопотання. Зокрема, окрім самого неповнолітнього, до суб'єктів подання клопотання про набуття статусу неповнолітнього підозрюваного необхідно включати його потенційних представників — законного представника (батьків, опікунів, піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів або членів сім'ї) та потенційного захисника (адвоката).

Водночас така пропозиція може не розділитися представниками органів кримінального переслідування, оскільки вчасне набуття неповнолітнім процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного буде ускладнювати їх діяльність з викриття дитини через реалізацію

¹¹⁴ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. С. 254.

додаткових процесуальних відносин із неповнолітнім підозрюваним його законними представниками та захисниками.

У ході опитування практичних співробітників 84,6% слідчих Національної поліції України та 63,3% прокурорів висловилися проти правової регламентації порядку набуття неповнолітнім процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного за клопотанням його потенційних представників у досудовому розслідуванні (батьків, опікунів, піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів або членів сім'ї та адвокатів) (додатки Б, В). Цей результат анкетування є закономірним з урахуванням процесуального інтересу та спрямованості сторони обвинувачення (кримінального переслідування) у кримінальному провадженні, зокрема, на стадії досудового розслідування.

Тут треба наголосити, що серед опитаних практичних працівників сторони обвинувачення були й такі, які підтримали законодавче закріплення порядку набуття неповнолітнім процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного за клопотанням його потенційних представників у досудовому розслідуванні (батьків, опікунів, піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів або членів сім'ї та адвокатів). Така пропозиція була підтримана 15,4% слідчих та 36,7% прокурорів (додатки Б, В).

З огляду на соціальну, психологічну та юридичну незрілість неповнолітнього, який підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення, його потенційні представники зможуть краще зорієнтуватися в ситуації кримінального провадження, ніж сам неповнолітній. В умовах очевидної реалізації кримінального переслідування щодо неповнолітнього такі представники подадуть клопотання про надання неповнолітньому кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного.

Окреслена ініціативна форма набуття дитиною кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного є більш оптимальною для забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього, бо неповнолітній наділяється законними процесуальними можливостями не за розсудом органів досудового розслідування, а за власною ініціативою або за ініціативою потенційних представників у кримінальному провадженні.

У результаті проведеного опитування 92,5% адвокатів у кримінальних провадженнях підтвердили необхідність правової регламентації порядку набуття неповнолітнім процесуального статусу неповнолітнього

підозрюваного за клопотанням його потенційних представників у досудовому розслідуванні (батьків, опікунів, піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів або членів сім'ї та адвокатів) (додаток А).

Отже, для вчасного отримання неповнолітнім кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного доцільно закріпити право на подання клопотання про надання такого статусу не лише за неповнолітнім, який фактично підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, а й за його потенційними представниками у досудовому розслідуванні — батьками, опікунами, піклувальниками, іншими повнолітніми близькими родичами або членами сім'ї та адвокатами.

Запропонувавши більш ефективний спосіб набуття неповнолітнім кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного для кращого забезпечення його прав і свобод, необхідно зупинитися на такому питанні, як можливе погіршення правового положення неповнолітньої особи внаслідок повідомлення про підозру та отримання відповідного статусу на стадії досудового розслідування.

Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк підкреслюють, що після акту повідомлення про підозру процесуальне станове підозрюваної особи погіршується, оскільки слідчий, прокурор набувають права застосовувати до неї заходи забезпечення кримінального провадження, передбачені розділом 2 КПК України¹¹⁵.

У цілому підтримуємо вчених у тому, що процесуальне положення особи може погіршуватися у зв'язку з реалізацією повідомлення про підозру та набуття кримінального процесуального статусу підозрюваного. Оскільки щодо останнього дійсно можуть бути застосовані певні заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжні заходи.

До того ж ще невідомо, які за суворістю заходи забезпечення кримінального провадження будуть застосовані в конкретній ситуації до підозрюваного. Та й взагалі залишається відкритим питання про те, чи буде, наприклад, запобіжний захід застосовуватися до підозрюваного. Тому що запобіжні заходи як різновид заходів забезпечення кримінального провадження мають реалізовуватися з метою забезпе-

¹¹⁵ Аленін Ю. П., Гловюк І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 162.

чення належної поведінки підозрюваного на досудовому розслідуванні. Якщо поведінка підозрюваного є адекватною (належною), то жоден із запобіжних заходів не потрібно застосовувати.

Водночас ігнорування прийняття рішення про повідомлення про підозру призводить, на наш погляд, до більш негативних наслідків для підозрюваної особи, ніж можливе застосування щодо неї окремих заходів забезпечення кримінального провадження. Бо відсутність процесуального статусу унеможливує реалізацію всіх процесуальних прав і свобод, що закріплені у КПК України. У такій ситуації особа може викриватися органами досудового розслідування без жодної законної можливості захищатися. Тому здійснення повідомлення про підозру є більш сприятливим для особи, аніж його нездійснення.

Якщо позицію стосовно «більшої сприятливості» вчасного повідомлення про підозру та можливих негативних наслідків останньої розглядати щодо неповнолітнього, то вона здаватиметься ще більш досконалою, оскільки суспільна та юридична незрілість неповнолітнього зумовлює не тільки обмеженість його процесуального статусу, а й обмеженість процесуальної можливості застосування суворих запобіжних заходів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 492 КПК України такий найсуворіший запобіжний захід може застосовуватися до неповнолітнього лише у разі наявності підозри щодо скоєння ним тяжкого або особливо тяжкого злочину¹¹⁶. Ця нормативна умова має стримувати органи розслідування стосовно такого серйозного обмеження права на свободу неповнолітнього, як через використання тримання його під вартою.

Цей приклад свідчить, що з огляду на підвищений рівень законодавчого забезпечення прав і свобод неповнолітнього вчасне повідомлення йому про підозру та набуття ним кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного є більш бажаним для такого неповнолітнього, аніж безпідставне затягування органами досудового розслідування повідомлення про підозру та надання відповідного правового статусу.

Далі розглянемо функціональне призначення його кримінального процесуального статусу шляхом виокремлення певних функцій та надання їм характеристики.

¹¹⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 31.07.2021).

Висвітлення окремих функцій кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного сприятиме розкриттю сутності та значення кримінального процесуального положення зазначеного учасника досудового розслідування.

Кримінальний процесуальний статус неповнолітнього є складовою загального правового статусу дитини. Останній в літературі визначається як система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальностей особливого суб'єкта права — дитини¹¹⁷.

У процесуальній теорії звертається увага, що неповнолітні підозрювані наділяються на законодавчому рівні спеціальним статусом неповнолітніх учасників кримінального провадження¹¹⁸. До кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) науковці включають: права, законні інтереси, обов'язки та кримінальну процесуальну відповідальність¹¹⁹.

З урахуванням аналізу позицій щодо змісту правового та кримінального процесуального статусу неповнолітнього (дитини) спробуємо визначити функціональне призначення кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного шляхом виділення конкретних функцій.

Серед функцій кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного можна виокремити такі: введення неповнолітнього підозрюваного у сферу кримінального провадження; забезпечення спеціальних процесуальних прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного; забезпечення спеціальних процесуальних обов'язків та відповідальності неповнолітнього підозрюваного; забезпечення виховного та профілактичного ефекту кримінальних процесуальних норм щодо неповнолітніх.

Охарактеризуємо кожен функцію кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного.

¹¹⁷ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. С. 21.

¹¹⁸ Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 104.

¹¹⁹ Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні. Запоріжжя, 2006. С. 196–197.

1. *Введення неповнолітнього підозрюваного у сферу кримінального провадження* (курсив наш. — О. Л.). Через унормування свого кримінального процесуального статусу неповнолітній підозрюваний «включається» до системи учасників кримінального провадження, зокрема до суб'єктів досудового розслідування з відповідними процесуальними правами та законними інтересами.

У процесуальній доктрині слушно наголошується, що кримінально-процесуальний статус особи є засобом, який визначає її як суб'єкта кримінального процесу. Це вказує на те, що відсутність або неналежна регламентація в законі процесуального статусу особи призводить до обмеження її прав та законних інтересів у разі залучення до кримінально-процесуальної діяльності, а також перешкоджає досягненню в повному обсязі завдань кримінального процесу¹²⁰.

Зміст кримінального процесуального статусу уможливорює взяття ефективної участі неповнолітнім підозрюваним у досудовому провадженні, наприклад, у перебігу слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, здійснюваних дізнавачем, слідчим, прокурором.

Кримінальний процесуальний статус дає можливість неповнолітньому підозрюваному стати учасником кримінальних процесуальних відносин. Реалізуючи своє процесуальне положення, неповнолітній підозрюваний взаємодіє з іншими учасниками та органами досудового розслідування з приводу задоволення власних потреб, прагнень та інтересів.

Без набуття статусу неповнолітнього підозрюваного неповнолітня особа може залучатися до проведення досудового розслідування, але у такому разі вона стає менш захищеною. Тому важко не погодитися з О. М. Крукевич, яка наголошує, що неповнолітні особи, які наділяються спеціальним статусом, що свідчить про особливий підхід під час розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, є захищеними лише у випадку, коли вони у провадженні беруть участь як підозрюваний (чи обвинувачений)¹²¹.

¹²⁰ Голубова А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 182–183.

¹²¹ Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 104.

Кримінальний процесуальний статус інших учасників досудового розслідування, наприклад статус неповнолітнього свідка, містить менший обсяг процесуальних інструментів для захисту потреб, прагнень та інтересів неповнолітнього. Це є цілком закономірним у зв'язку з тим, що саме неповнолітні підозрювані викриваються у вчиненні кримінального правопорушення шляхом здійснення щодо них різних процесуальних дій та застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

2. *Забезпечення спеціальних процесуальних прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного* (курсив наш. — О. Л.). Неповнолітній, який підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, як будь-яка особа, має загальні права та законні інтереси, що регламентуються Конституцією України та іншими законами України загального характеру. Але такими загальними юридичними приписами важко скористатися в перебігу кримінального провадження. Органи кримінального судочинства, насамперед у досудовому розслідуванні, користуються спеціальним законом — КПК України, який передбачає спеціальний кримінальний процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного.

Тому справедливою вбачається позиція А. Є. Голубова, який вважає, що своєчасне надання особі процесуального статусу підозрюваного дає їй можливість повніше захистити свої права і законні інтереси, а що стосується неповнолітніх у кримінальному судочинстві, то це має особливе значення¹²².

Кримінальний процесуальний статус підозрюваного передбачає надання неповнолітньому спеціальних кримінальних процесуальних прав і законних інтересів для реалізації власних прагнень та задоволення особистих інтересів під час досудового розслідування. Так, відповідно до ч. 3 ст. 42 та ч. 1 ст. 484 КПК України неповнолітній підозрюваний має право: 1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють; 2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, а також отримати їх роз'яснення; 3) на першу вимогу мати захисника і побачення

¹²² Голубова А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 55.

з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту — мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату; 4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; 5) давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати; 6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання; 7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою — на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями ст. 213 КПК України; 8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; 9) брати участь у проведенні процесуальних дій; 10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; 11) застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь; 12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 13) заявляти відводи; 14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК України; 15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; 16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України; 17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися; 18) користуватися рідною мовою,

отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави¹²³.

Названі кримінальні процесуальні права та законні інтереси неповнолітнього підозрюваного входять до його кримінального процесуального статусу. Разом з тим, наведені права притаманні також іншим підозрюваним у кримінальному провадженні. Тобто цими правами може користуватися і доросла особа, яка досягла повнолітнього віку.

Водночас процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного повинен відрізнятися від статусу повнолітнього підозрюваного завдяки розширенню змісту елементів статусу, що його утворюють¹²⁴.

Дослідження правового статусу, який має неповнолітній *підозрюваний* (курсив наш. — О. Л.) на досудовому розслідуванні та аналіз слідчої і судової практики кримінального судочинства у справах про злочини неповнолітніх, дає право говорити про його спеціальний статус на цій стадії кримінального процесу¹²⁵.

Кримінальний процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного спрямований також на забезпечення спеціальних кримінальних процесуальних прав і законних інтересів, що властиві лише вказаному учаснику досудового розслідування. Такими правами і законними інтересами не може скористатися повнолітній підозрюваний. Для прикладу можна навести такі права й законні інтереси неповнолітнього підозрюваного: право на обов'язкову участь захисника у досудовому розслідуванні з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України)¹²⁶, право на обов'язкову участь батьків чи інших

¹²³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 31.07.2021).

¹²⁴ Голубова А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 60.

¹²⁵ Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні. Запоріжжя, 2006. С. 197.

¹²⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 31.07.2021).

законних представників неповнолітнього під час досудового розслідування (ч. 1 ст. 488 КПК України), право на обов'язкову участь під час досудового розслідування педагога чи психолога у разі недосягнення неповнолітнім підозрюваним шістнадцятирічного віку (ч. 1 ст. 491 КПК України)¹²⁷ тощо.

Окреслені права є ще більш спеціальними у кримінальному процесуальному статусі неповнолітнього підозрюваного, оскільки вони не тільки регламентуються КПК України, а й унормовані лише для неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого).

Наведений законодавчий підхід щодо регламентації кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного відповідає теоретичним уявленням, у яких висловлюється зазначена нижче позиція. Процесуальний статус неповнолітнього, що скоїв злочин, повинен являти собою змінений кримінально-процесуальний статус звичайного (повнолітнього) підозрюваного, який відповідає можливостям його сприйняття, усвідомлення, реалізації саме неповнолітнім, і, відповідно, включати не тільки загальновідомі процесуальні права та обов'язки, а й виключні спеціальні (скажімо так: спеціально-неповнолітні)¹²⁸.

Включення до кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного спеціальних (спеціально-неповнолітніх) прав на обов'язкове представництво захисником та законним представником, які мають похідні аналогічні процесуальні права (ч. 5 ст. 44 КПК України та ч. 4 ст. 46 КПК України), сприяє забезпеченню інших спеціальних процесуальних прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного. У такій ситуації кримінальний процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного обумовлює кримінальний процесуальний статус його представників у частині прав і законних інтересів та сприяє його реалізації.

Представництво неповнолітнього підозрюваного під час перебування досудового розслідування є досить важливим для забезпечення його прав і законних інтересів. Бо, як слушно зазначають Л. М. Лобойко та О. А. Банчук, відсутність у неповнолітнього

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Голубова А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 50.

життєвого досвіду компенсується участю на його стороні законного представника, а відсутність юридичного досвіду — участю адвоката¹²⁹.

Так, «незважаючи на те, що з боку законодавця підвищена увага до охорони прав та законних інтересів неповнолітнього підозрюваного, констатуємо, що права та обов'язки неповнолітнього підозрюваного (курсив наш. — О. Л.) практично тотожні правам та обов'язкам, які мають під час провадження по справі дорослі особи. У більшості вивчених нами кримінальних справ захисники беруть участь у справах за призначенням і вони присутні лише під час проведення окремих слідчих та процесуальних дій; законні представники беруть участь у справі лише за розсудом слідчого, та й то в окремих випадках; взяття під варту неповнолітніх на практиці стало більш загальним правилом, ніж винятком, а спеціальні запобіжні заходи — віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи — майже не застосовуються»¹³⁰.

Попри те, що правова регламентація кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного створює позитивні передумови для ефективного забезпечення спеціальних процесуальних прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного, відповідні процесуальні приписи залишаються поза увагою органів досудового розслідування або банально останніми ігноруються.

3. 3. *Забезпечення спеціальних процесуальних обов'язків та відповідальності неповнолітнього підозрюваного* (курсив наш. — О.Л.). Окрім реалізації прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного, його кримінальний процесуальний статус спрямований на забезпечення спеціальних процесуальних обов'язків та відповідальності.

Кримінальний процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного включає такі спеціальні обов'язки: 1) прибути за викли-

¹²⁹ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : Ваіге, 2014. С. 249.

¹³⁰ Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні. Запоріжжя, 2006. С. 197.

ком до слідчого, прокурора, слідчого судді, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк — заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 3) підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді (ч. 7 ст. 42 КПК України)¹³¹. Зазначені кримінальні процесуальні обов'язки є релевантними як до повнолітнього, так і до неповнолітнього підозрюваного під час здійснення досудового розслідування.

Окремих кримінальних процесуальних обов'язків лише щодо неповнолітнього підозрюваного КПК України не містить. Це, на наш погляд, не сприяє забезпеченню належної поведінки неповнолітнього підозрюваного у перебігу досудового розслідування. Тому погоджуємося з Р.С. Холодом, який підкреслює, що «закріплення в КПК України за неповнолітнім *підозрюваним* (курсив наш. — О.Л.) певного переліку кримінально-процесуальних обов'язків, котрі також є складовою частиною його правового статусу, лише допоможуть виконати завдання кримінального судочинства»¹³².

З урахуванням вразливого становища неповнолітнього підозрюваного деякі процесуальні обов'язки закон покладає на інших осіб, які відповідальні за поведінку неповнолітнього підозрюваного. Наприклад, таким обов'язком є: забезпечення прибуття неповнолітнього підозрюваного до слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку (ч. 2 ст. 493 КПК України)¹³³.

За невиконання неповнолітнім підозрюваним кримінальних процесуальних обов'язків його кримінальним процесуальним статусом передбачається кримінальна процесуальна відповідальність. Остання може проявлятися у заміні запобіжного заходу у випадку невиконання неповнолітнім підозрюваним

¹³¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 31.07.2021).

¹³² Холод Р.С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні. Запоріжжя, 2006. С. 198.

¹³³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 31.07.2021).

процесуальним обов'язків за попереднім запобіжним заходом (ст. 200 КПК України). Або кримінальна процесуальна відповідальність може настати у вигляді накладення на неповнолітнього підозрюваного грошового стягнення внаслідок неприбуття без поважних причин до слідчого, прокурора та слідчого судді (ч. 1 ст. 139 КПК України)¹³⁴.

Також у зв'язку з особливим процесуальним становищем неповнолітнього підозрюваного та покладення окремих обов'язків щодо його поведінки на інших суб'єктів (батьків, опікунів, піклувальників, адміністрацію дитячої установи) останні можуть нести кримінальну процесуальну відповідальність у вигляді накладення грошового стягнення від двох до п'яти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ч. 5 ст. 493 КПК України)¹³⁵.

Таким чином, кримінальний процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного охоплює кримінальні процесуальні обов'язки та відповідальність і забезпечує їх реалізацію в досудовому розслідуванні. Окрім того, виконання кримінальних процесуальних обов'язків неповнолітнього підозрюваного може забезпечуватися через процесуальну відповідальність інших осіб — батьків, опікунів, піклувальників, адміністрацію дитячої установи.

4. *Забезпечення виховного та профілактичного ефекту кримінальних процесуальних норм щодо неповнолітніх* (курсив наш. — О. Л.). Правове регулювання кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного зумовлює певний виховний і попереджувальний вплив на неповнолітніх. Закріплюючи правовими нормами можливість застосування процесуального примусу та обмеження прав і свобод неповнолітнього підозрюваного шляхом його затримання, обрання та зміну щодо нього запобіжних заходів, застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження, реалізації примусових слідчих (розшукових) дій (особистий обшук, примусове освідування, примусове відібрання зразків для експертизи тощо), створюється виховний та про-

¹³⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹³⁵ Там само.

філактичний ефект кримінальних процесуальних норм щодо неповнолітніх. Останні, дізнавшись про наявність у кримінальному процесуальному законі таких норм, уже будуть негативно ставитися до можливого порушення КК України та злочинної діяльності.

До того ж нормативні приписи, що врегульовують кримінальний процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного у частині встановлення кримінальної процесуальної відповідальності надають уявлення неповнолітньому підозрюваному та його представникам про можливі негативні наслідки у випадку невиконання ним своїх процесуальних обов'язків щодо належної поведінки під час досудового розслідування. Уявлення про посилення процесуального примусу стримує неповнолітнього підозрюваного від неналежної поведінки в досудовому провадженні. У такий спосіб реалізується відповідний профілактичний ефект кримінальних процесуальних норм на неповнолітнього підозрюваного.

Окрім того, профілактичний вплив на неповнолітніх здійснюється через практичну реалізацію кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного.

Безумовно погоджуємося з Т.О. Лоскутовим, який зауважує, що під час кримінального переслідування слідчий здійснює виховний і попереджувальний вплив на окремих учасників кримінального процесу і на членів суспільства взагалі. Спрямованість слідчої діяльності на викриття винної особи у вчиненні злочину сприяє нівелюванню мотивації у цієї особи до неправомірної поведінки. Бажання особи вчинити злочин блокується її свідомістю, у якій збереглася уява про здійснення слідчого кримінального переслідування, що призвело до покарання злочинця. Страх особи перед кримінальною відповідальністю, що є результатом кримінального переслідування, змінює майбутнє ставлення особи до порушення кримінального закону¹³⁶.

Учений підкреслює, що викриття слідчим винної особи виховує громадян, які безпосередньо не причетні до кримінального переслідування. Це відбувається шляхом спостереження гро-

¹³⁶ Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. С. 27.

мадянами за процесуальною діяльністю слідчого. Він здійснює слідчі (процесуальні) дії для здобуття обвинувальних доказів, за допомогою яких установлюють причетність особи до вчинення злочину. Доведення слідчим винності особи обумовлює її обов'язок понести державно-правові репресії. Здійснення останніх не може не викликати відповідної реакції навіть в осіб, непричетних до вчинення злочину¹³⁷.

Реалізація кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного шляхом здійснення стосовно нього кримінального переслідування зумовлює виховний та профілактичний ефект на відповідного неповнолітнього, а також на інших сторонніх неповнолітніх. Якщо проти неповнолітнього підозрюваного вже реалізовувалося слідче та прокурорське кримінальне переслідування, то він у майбутньому не буде мати бажання знаходитися у процесуальному статусі підозрюваного та відчувати на собі арсенал примусових процесуальних заходів. Після обмеження у процесуальний спосіб прав і свобод у межах досудового розслідування, неповнолітній навряд чи буде прагнути ще раз вчинити кримінальне правопорушення та отримати кримінальний процесуальний статус неповнолітнього.

Неповнолітні, які жодним чином не пов'язані з учиненням кримінального правопорушення також можуть відчувати певний попереджувальний вплив реалізації кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного. Це відбувається через спілкування з неповнолітніми, які переслідуються або переслідувалися органами досудового розслідування. Передання неповнолітнім підозрюваним інформації про особливості кримінального переслідування та обмеження прав і свобод іншим неповнолітнім створює уявлення в останніх про репресивний, примусовий характер діяльності органів досудового розслідування. Таке уявлення обумовлює негативну реакцію щодо набуття та реалізації кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного.

Отже, функціональне призначення кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного виявляється через такі функції:

---

¹³⁷ Там само.

введення неповнолітнього підозрюваного у сферу кримінального провадження; забезпечення спеціальних процесуальних прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного; забезпечення спеціальних процесуальних обов'язків та відповідальності неповнолітнього підозрюваного; забезпечення виховного та профілактичного ефекту кримінальних процесуальних норм щодо неповнолітніх.

РОЗДІЛ 2. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДО- ЗРЮВАНОВОГО

2.1. Загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного

Конституцією України передбачено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави¹³⁸. Надзвичайної уваги потребує правоохоронна сфера в частині забезпечення прав людини, адже національне законодавство не є ідеальним, про що свідчить велика кількість звернень від громадян України до ЄСПЛ стосовно порушення їх законних прав та інтересів. Особливо не захищеною категорією осіб є неповнолітні, оскільки ювенальна юстиція в нашій країні не набула повноцінної чинності, а те законодавство, яке діє нині, вимагає детального перегляду та внесення змін, які будуть відповідати вимогам міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини.

Невід'ємною частиною будь-якого досудового розслідування є проведення слідчих (розшукових) дій. Прийняття нового КПК України поставило перед наукою кримінального процесу нові завдання, що полягають у створенні теоретичної моделі процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до нових концептуальних підходів

¹³⁸ Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 23.07.2021).

та завдань кримінального провадження, тлумаченні оцінних понять, наданні рекомендацій практичного характеру щодо заповнення прогалін правового регулювання, пропозицій щодо внесення змін та доповнень до КПК України, обумовлених потребами правозастосовної практики¹³⁹. Проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітніх підозрюваних вимагає особливого підходу з урахуванням їхнього вразливого стану, соціальної незрілості та ризику порушення прав і свобод.

Перед тим, як перейти до безпосереднього розгляду конкретних слідчих (розшукових) дій, що проводяться щодо неповнолітнього підозрюваного, варто розглянути загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій стосовно вказаної категорії осіб.

У європейських країнах, так як і в Україні, на батьків, опікунів, піклувальників, покладено обов'язок піклуватися про дітей до їх повноліття. На жаль, у нашій країні відсутня похвилинна опіка над дітьми, тому багато дітей надані самі собі. Сучасні діти, навіть із забезпечених та благополучних родин, є достатньо замкнутими в собі, надають перевагу спілкуванню в інтернеті, аніж «живому» контакту з однолітками, проводять час за комп'ютерними іграми, які є достатньо жорстокими. Таке дозвілля неабияк впливає на психіку й поведінку підлітків у соціумі та стає причиною вчинення ними кримінальних правопорушень. Складається враження, що підлітки не розуміють різниці між віртуальною реальністю та дійсністю, не усвідомлюють наслідків злочинної поведінки. Інші діти виховуються, навпаки, «на вулиці», тоді як їхні батьки або працюють, заробляючи на гідне майбутнє життя для свого чада, або ведуть аморальний спосіб життя. Діти через свою незрілість, довірливість та цікавість спробувати щось нове часто порушують кримінальний закон, не замислюючись про наслідки вчиненого злочину.

Тож проблеми злочинності, а тому і досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених набувають виняткової актуальності.

Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх ґрунтується на загальних принципах судочинства, однак є деякі особливості такого процесу, які відрізняють провадження стосовно дорослих від розслідування щодо неповнолітніх підозрюваних. Серед таких особливостей процесу варто звернути увагу на представництво

¹³⁹ Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 41.

неповнолітнього підозрюваного законним представником та адвокатом. Саме зазначена відмінність кримінального процесу щодо неповнолітніх підозрюваних буде нами досліджена.

Неповнолітні особи, які потрапили у сферу кримінального процесу, з огляду на вікові особливості потребують посилення своєї правової захищеності, застосування до них особливих правил під час провадження і створення для них додаткових процесуальних гарантій. Однією з форм правового захисту є подвійне представництво інтересів неповнолітнього в суді — його законним представником і захисником (адвокатом)¹⁴⁰.

Неповнолітні є необізнаними в юриспруденції, їм важко сприймати текст процесуальних документів, деякі підлітки є неосвіченими, погано читають, пишуть з помилками, не можуть чітко висловити свою думку, тому без кваліфікованої допомоги та підтримки дорослих вони не в змозі забезпечити свої законні права та інтереси.

Участь неповнолітнього у кримінальному провадженні, особливо в статусі підозрюваного, є для дитини психологічно важким випробуванням, адже діти є психофізіологічно незрілими та соціально не адаптованими. Тому учасникам кримінального процесу (слідчому, прокурору, судді, адвокату) необхідно направити всі дії не лише на встановлення обставин учиненого дитиною злочину, а й донести до її свідомості, що таке діяння є протизаконним та має низку негативних наслідків, проводячи тим самим профілактичні заходи з попередження вчинення кримінальних правопорушень у майбутньому.

Влучно зазначила Є. М. Гідулянова, що на відміну від проваджень у справах дорослих осіб, кримінальне провадження щодо неповнолітніх орієнтоване насамперед на пошук шляхів ефективної боротьби з вчиненням ними кримінальних правопорушень та суспільно небезпечних діянь шляхом обрання найбільш доцільних заходів виправлення та перевиховання неповнолітніх в умовах забезпечення додаткових гарантій захисту їх прав та інтересів¹⁴¹.

¹⁴⁰ Артеменко І. І. Деякі аспекти залучення законного представника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2015. Вип. 35 (1.3). С. 82.

¹⁴¹ Гідулянова Є. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Митна справа*. 2013. № 5 (1). С. 18–19.

Право неповнолітнього підозрюваного на представництво у кримінальному процесі передбачено не лише державним законодавством, а й на міжнародному рівні. Так, відповідно до Мінімальних стандартних правил ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (ст. 7.1) основні процесуальні гарантії, такі як право мати адвоката, право на присутність батьків або опікуна, повинні бути гарантовані на всіх етапах судового розгляду¹⁴².

Згідно з ч. 1 ст. 488 КПК України, якщо підозрюваний є неповнолітнім, разом із ним до кримінального провадження залучається його законний представник. Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їхньої відсутності — опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки та піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній (ч. 2 ст. 44 КПК України)¹⁴³.

Переконані, що участь законного представника неповнолітнього підозрюваного на всіх стадіях кримінального провадження є обов'язковою, тому що дає змогу розкрити позитивні риси характеру дитини, специфіку її особистості та поведінки, встановити причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, та інші характеристики неповнолітнього, які дають змогу слідчому, прокурору та суду налагодити психологічний контакт з підозрюваним.

У кримінальному процесі участь законного представника неповнолітнього підозрюваного, найімовірніше, є психологічною підтримкою дитини. Однак у випадку виникнення конфлікту інтересів між дитиною та її представниками може нашкодити неповнолітньому.

Відмітимо, що під час розгляду кримінального провадження правова оцінка надається не лише діям неповнолітнього підозрюваного, а й діям і поведінці батьків чи опікунів, які мають здійснювати нагляд за поведінкою своїх дітей та займатися їх вихованням, не допускаючи вчинення дітьми протиправних дій. Окрім цього, неабияке значення має те, що законний представник за незаконну поведінку свого підо-

¹⁴² Міжнародно-правові акти у сфері ювенальної політики. Інститут законодавства Верховної Ради України. Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. К. : ФОРМ Буря О. Д., 2014. С. 297.

¹⁴³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.08.2022).

підлого може понести адміністративну відповідальність (ч. 4 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Слід вказати на негативні моменти участі законного представника неповнолітнього підозрюваного у кримінальному процесі. До таких моментів можна віднести страх неповнолітнього розказувати про обставини вчинення ним кримінального правопорушення у присутності батьків чи опікунів. Стосовно цього І.І.Артеменко звернула увагу на думку С.В.Матвєєва, який запропонував під час вирішення питання про участь законних представників у допиті неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) враховувати два моменти: 1) почуття, які відчують неповнолітні до цих осіб; 2) можливість їхнього негативного впливу на неповнолітнього в процесі допиту¹⁴⁴.

З поглядами С.В.Матвєєва ми згодні, адже неадекватна, нестримана чи некоректна реакція законних представників неповнолітнього підозрюваного на відверті та правдиві подробиці вчинення ним злочину, в тому числі побоювання дитини бути в подальшому покараною батьками, можуть стати поштовхом до відмови неповнолітнього від дачі будь-яких показань щодо суті провадження, що в разі ускладнює захист його прав. У такій ситуації, можливо, правильним буде надати право неповнолітньому підозрюваному самостійно обирати собі законного представника з установленого законом переліку. Не завжди з батьками або іншими особами, які опікуються неповнолітнім, вони мають дружні та довірливі стосунки. З нашої точки зору, у разі виховання дитини в спеціальних дитячих установах, можливо, доцільним буде надати неповнолітньому підозрюваному право самостійно обрати законного представника з-поміж викладачів або інших повнолітніх осіб, які працюють у закладі, з якими у нього склалися довірливі взаємини. З особою, яку було призначено представляти інтереси закладу та вихованців у правоохоронних органах, дитині не завжди вдається знайти спільну мову. Наприклад, неповнолітньому підозрюваному під час проведення слідчих дій буде комфортніше спілкуватися з викладачем тієї дисципліни, яка йому подобається та з якої він має успіхи в навчанні.

¹⁴⁴ Артеменко І.І. Деякі аспекти залучення законного представника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35 (1.3). С. 84.

Ми вважаємо, що законним представником не обов'язково повинна бути особа, яку з підозрюваним пов'язують родинні стосунки, або представники спеціального виховного закладу, це може бути така особа, якій неповнолітній зможе повністю довіритися та не хвилюватися про те, що дорослий буде його карати та засуджувати. Законний представник повинен мати авторитет у неповнолітнього, а останній, у свою чергу, має бачити в дорослому підтримку та розуміння.

У разі встановлення інформації про те, що між неповнолітнім підозрюваним та його законним представником існує конфлікт інтересів, який може зашкодити неповнолітньому, необхідно обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого (ч. 3 ст. 488 КПК України). У КПК України не прописано процедуру заміни законного представника, лише зазначено, що складається постанова¹⁴⁵.

Крім того, під час здійснення опитування як представники сторони захисту, так і представники сторони обвинувачення у переважній більшості підтвердили, що КПК України передбачає ефективну процедуру заміни законного представника неповнолітнього підозрюваного. Це зазначили 62,5% адвокатів, 67,7% слідчих та 56,7% прокурорів (додатки А, Б, В).

Такі результати проведеного анкетування, на наш погляд, обумовлюються незацікавленістю та небажанням суб'єктів сторін обвинувачення і захисту здійснювали додаткову процесуальну роботу стосовно забезпечення права неповнолітнього підозрюваного на представництво законним представником. Але з цим погодитися важко, тому що права і свободи неповнолітнього підозрюваного повинні мати пріоритет над кримінальною процесуальною діяльністю як захисників, так і органів досудового розслідування.

На нашу думку, заміна законного представника на іншого повинна відбуватися за правилами заміни захисника (адвоката), тобто за ініціативою та власним бажанням підозрюваного. Обов'язковою умовою заміни законного представника на іншого повинна стати письмова заява неповнолітнього підозрюваного, написана у присутності адвоката, законного представника та особи, на яку його хочуть замінити. Така

¹⁴⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.08.2022).

процедура заміни законного представника усуне всі можливі порушення прав та законних інтересів неповнолітнього підозрюваного. Пропонуємо внести доповнення до ч. 3 ст. 488 КПК України у такій редакції: «У випадках конфлікту між інтересами батьків, опікунів чи піклувальників та неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого останній має право обрати або замінити законного представника на іншого з-поміж повнолітніх родичів чи знайомих». Убачаємо доречним, щоб процедура заміни законного представника неповнолітнього на нового відбувалася у присутності слідчого, неповнолітнього, його адвоката, представника органів опіки та піклування, законного представника та особи, на яку його хочуть замінити. Неповнолітній у присутності адвоката повинен надати обґрунтовану письмову заяву про бажання замінити законного представника. Вважаємо, що право неповнолітнього обирати самостійно законного представника дасть упевненість дитині у повноцінній та всебічній підтримці дорослого під час кримінального провадження.

Іншою найважливішою процесуальною гарантією захисту прав неповнолітнього підозрюваного є обов'язкова участь захисника, що передбачена низкою міжнародно-правових актів. У «Пекінських правилах», що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, конкретно визначено, що неповнолітній має право на адвоката¹⁴⁶.

Конвенцією про права дитини передбачено право неповнолітнього на одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту (п. ii ч. 2 ст. 40)¹⁴⁷.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (підп. с п. 3 ст. 6), у якій передбачено право кожного обвинуваченого у кримінальному провадженні захищати себе особисто чи використувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 25.08.2022).

¹⁴⁷ Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 25.08.2022).

¹⁴⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.08.2022).

Нормативно-правовими актами України також передбачено участь захисника для захисту прав та інтересів неповнолітнього підозрюваного — Законом України «Про безоплатну правову допомогу» (ч. 7 ст. 14), КПК України (п. 1 ч. 2 ст. 52) тощо¹⁴⁹. Це свідчить про те, що держава прагне повністю виконати свої обов'язки перед цією категорією правопорушників та дотримати їх права в кримінальному судочинстві.

Захисник (адвокат) бере участь у кримінальному провадженні стосовно неповнолітнього підозрюваного з моменту повідомлення про підозру, що зумовлено необхідністю оперативного надання кваліфікованої юридичної допомоги підлітку.

Захисник (адвокат) повинен надавати юридичну допомогу неповнолітньому підозрюваному, керуючись виключно законом, а не за власним переконанням, бути неупередженим. Основним завданням повинно бути спростування підозри чи обвинувачення, виявлення обставин, які пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність неповнолітнього підозрюваного.

Цілком поділяємо думку М. О. Карпенка, який на основі досвіду психологів зазначив, що у стресовій ситуації, якою для дітей є кримінальне провадження, у них загострюється тенденція до примітивних способів психологічного захисту, що проявляється в таких формах: реакція опозиції (бравата, демонстративний характер дій, висловлювань, який не є внутрішньо вмотивованим); реакція відмови (непідкорення вимогам); реакція ізоляції (прагнення уникнути негативних контактів); фрустрація у формі агресії чи уникнення спілкування¹⁵⁰.

Важливим моментом є налагодження психологічного контакту адвоката з неповнолітнім, набуття авторитету в неповнолітнього, що дасть змогу захисникові не лише успішно захищати права неповнолітнього, але й виконувати профілактичні заходи, впливати на певні аспекти світогляду дитини та сприйняття оцінки наслідків учиненого діяння, що в подальшому може запобігти вчиненню неповнолітнім нових кримінальних правопорушень.

Встановлення контакту з неповнолітнім підозрюваним є першочерговим завданням під час кримінального судочинства. Варто врахувати

¹⁴⁹ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>. (дата звернення: 24.09.2022)

¹⁵⁰ Карпенко М. О. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх за кримінальним процесуальним кодексом України: прогресивний підхід чи старі проблеми? *Університетські наукові записки*. 2012. №4 (44). С. 397.

те, що не всі дії, які відбуваються під час розслідування кримінального провадження, є добровільними, необхідно налагоджувати контакт з дитиною в перші години її потрапляння до сфери кримінального судочинства задля зменшення психологічного напруження під час примусових форм проведення слідчих (розшукових) та інших дій.

На нашу думку, якби адвокат у справах неповнолітніх мав би психологічну та педагогічну освіту, то це позитивним чином позначилося б на встановленні відносин між захисником (адвокатом) та неповнолітнім підозрюваним з метою ефективного захисту останнього в досудовому розслідуванні.

Цікавим є вислів адвоката Я. О. Куц: «Основною ціллю захисника під час захисту прав та законних інтересів неповнолітніх має бути принцип Гіппократа — «не нашкодь»¹⁵¹. Із цим висловом ми погоджуємося, адже він є актуальним і правильним стосовно такої вразливої категорії учасників кримінального процесу, як неповнолітні підозрювані. Також зазначений вище автор указує на те, що в частині захисту неповнолітніх захиснику необхідно знайти спільну мову не тільки з підзахисним, а ще з його батьками (опікунами), бо для останніх їхня дитина завжди «права», і для виправдання дій дитини вони схильні вчиняти як законні, так і незаконні дії¹⁵².

Однак попри всі позитивні моменти застосування норм, що забезпечують участь адвоката під час захисту прав неповнолітнього, ми не повинні не зважати на випадки неналежного виконання захисником (адвокатом) своїх обов'язків, які порушують адвокатську етику та права людини.

Редакцією інтернет-газети «Закон і Бізнес» було проведено опитування серед адвокатів стосовно того, які порушення правил адвокатської етики поширені в Україні. Так, з точки зору І. Гарнага, деякі адвокати отримують клієнтуру в кримінальних справах від органів досудового розслідування та узгоджують з ними «лінію захисту» прав клієнта, що є порушенням правил адвокатської етики¹⁵³. На погляд О. Жухеви-

¹⁵¹ Куц Я. О. Обмеження прав захисника під час захисту прав та законних інтересів неповнолітнього на стадії досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 1. С. 74.

¹⁵² Там само. С. 74.

¹⁵³ Гарнага І. Етичне питання. *Закон і Бізнес*. 2016. № 25 (1271). С. 1. URL: http://zib.com.ua/ua/124278-yaki_porushennya_pravil_advokatskoi_etiki_poshireni_v_ukrain.html (дата звернення: 05.07.2019).

ча, найчастіше порушуються принципи дотримання адвокатом норм чинного законодавства. Має місце недоброчесна поведінка всупереч інтересам клієнта, певні домовленості з органами слідства, прокуратури¹⁵⁴. М. Танчук зазначила, що в адвокатській професії розвелся багато шахраїв. У клієнтів беруть гроші, справою не займаються, не приходять на слідчі дії та в засідання. Зникають без поважних причин. Вона вважає, що це також є значним порушенням. Найголовніше — говорити клієнту правду та нічого не обіцяти. Потрібно пояснювати клієнтові, що відбувається, яким положенням закону це відповідає, але не гарантувати результат, адже суд приймає рішення за власним переконанням, навіть якщо є неспростовні докази¹⁵⁵.

Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ було проведено аналіз особливостей участі захисників та законних представників у справах про злочини, скоєні неповнолітніми особами. Цей аналіз оприлюднено на сайті «Закон і Бізнес», над яким, зокрема, працювали Н. Квасневська, С. Чернушенко, А. Гридасова. Під час дослідження виявлено надзвичайно пасивну поведінку захисників під час досудового слідства у справах щодо неповнолітніх (аналіз проводився до вступу в законну дію КПК України 2012 р. — *Прим. авт.*). Їхня діяльність здебільшого зводиться до присутності під час вручення неповнолітньому постанови про притягнення як обвинуваченого, допиту, а також ознайомлення обвинуваченого з матеріалами закінченого досудового слідства. Трапляються випадки, коли захисники не реагують на дії слідчого, які формально не порушують вимог кримінально-процесуального законодавства, однак суперечать природі інституту захисту¹⁵⁶.

На семінарі Ради адвокатів Київської області (15 квітня 2016 року) було виділено деякі приклади порушень адвокатської етики, за наслідком яких для адвоката настає дисциплінарна відповідальність, а для його клієнта — значні порушення його прав. Ми висвітлюємо такі порушення: 1) безпідставне затягування справи, щоб отримати більший гонорар; 2) диктовка підзахисному завідомо неправдивих показань;

¹⁵⁴ Там само. С. 2.

¹⁵⁵ Там само. С. 2.

¹⁵⁶ Квасневська Н. Дитяча злочинність. *Закон і Бізнес*. 2012. №41 (1080). С. 3. URL: http://zib.com.ua/ua/12056-pravova_ohorona_osib_scho_ne_dosyagli_povnolitnya_v_ukraini_html (дата звернення: 22.01.2021).

3) будь-які висловлені назовні сумніви в достовірності інформації та документів, що виходять від клієнта; 4) затягування адвокатом справи, зрив судових засідань з вини адвоката, запізнення, нетактовні вислови; 5) незаконні угоди з обвинуваченням або судом; 6) пасивність адвоката в процесі; 7) гра на низьких почуттях (помсти або користі), спеціальне розпалення конфліктів¹⁵⁷.

Спіраючись на власний досвід розслідування кримінальних проваджень, можна погодитися з деякими пунктами, що зазначені вище. Часто такі порушення здійснювалися адвокатами, які були надані державою, так би мовити «безкоштовними адвокати».

Так, наприклад, вироком Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу за ч. 1 ст. 289 КК України було засуджено неповнолітнього К. та призначено йому покарання у вигляді обмеження волі строком на три роки. Відповідно до ст. 75 КК України від відбування покарання К. звільнено, якщо він протягом іспитового строку в два роки не вчинить нового злочину та виконає покладені на нього судом обов'язки відповідно до ст. 76 КК України¹⁵⁸.

На зазначений вирок прокурором було подано апеляційну скаргу в частині призначеного неповнолітньому К. покарання. Вироком Апеляційного суду Дніпропетровської області було встановлено, що згідно з вимогами ч. 3 ст. 61 КК України покарання у вигляді обмеження волі не застосовується до неповнолітніх. Згідно з п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 №5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» суд, відповідно до ст. 98 КК України, може застосувати до неповнолітніх як основні покарання лише штраф, громадські та виправні роботи, арешт і позбавлення волі на певний строк, а як додаткові — штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Перелік видів покарань, визначений у ст. 98 КК України, є вичерпним, інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони

¹⁵⁷ Національна асоціація адвокатів України. Рада адвокатів Київської області. Адвокати Київщини прослухали семінар з окремих питань відповідальності за порушення адвокатської етики. URL: <http://radako.com.ua/news/advokati-kiyivshchini-prosluhali-seminar-z-okremih-pitan-vidpovidalnosti-za-porushennya> (дата звернення: 12.10.2019).

¹⁵⁸ Вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу. Справа №211/5574/14-к. Провадження №1-кп/211/57/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43252676> (дата звернення: 17.03.2019).

досягли повноліття. Незважаючи на вимоги ч.3 ст.61 КК України та ст.98 КК України, суд першої інстанції під час визначення покарання неповнолітньому К. призначив йому покарання у вигляді обмеження волі, яке в такому випадку не мав права застосувати. Тому, відповідно до вимог п.2 ст.413 КПК України, вирок суду не можна визнати законним і він підлягає скасуванню в цій частині. Крім того, колегія суддів вважає слушним посилення в апеляційній скарзі прокурора на те, що судом першої інстанції неправильно застосовано закон України про кримінальну відповідальність. Відповідно до роз'яснень п.9 Пленуму Верховного Суду України №7 від 24.10.2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання» під час звільнення особи від відбування покарання з випробуванням суди в резолютивній частині вироку мають посилатися на ст.75 КК України, а щодо неповнолітньої особи — ще й на ст.104 КК України як на підстави для прийняття такого рішення. Разом з тим суд першої інстанції в резолютивній частині вироку, визначивши остаточну міру покарання, обґрунтовано застосовуючи до обвинуваченого ст.75 КК України, не послався на ст.104 КК України, як такого вимагають наведені роз'яснення. Апеляційну скаргу прокурора було задоволено. Вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області стосовно неповнолітнього К. в частині призначення покарання — скасовано. Неповнолітнього К. визнано винним в інкримінованому йому злочині та призначено покарання у вигляді 3 років позбавлення волі. З огляду на ст.ст.75, 104 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням і не приводити його до виконання, якщо він протягом двох років іспитового строку не вчинить нового злочину й виконає покладені на нього судом обов'язки¹⁵⁹.

У зазначеному вище випадку захисник (адвокат) неповнолітнього К., до речі, був залучений Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

На наш погляд, захисник під час винесення вироку судом першої інстанції в обов'язковому порядку повинен був нагадати суду та наполягти застосувати до неповнолітнього не лише вимоги ст.75, а й ст.104 КК України. Однак він цього не зробив та навіть не оскаржив вирок суду

¹⁵⁹ Вирок Апеляційного суду Дніпропетровської області. Справа №211/5574/14-к. Проведення №11-кп/774/267/К/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44537327> (дата звернення: 17.03.2019).

першої інстанції. Якби апеляційну скаргу не подав прокурор, це могло призвести до грубих порушень його прав та, відповідно, до незаконного засудження неповнолітнього.

Варто звернути увагу на твердження В. Попадинця, директора Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Закарпатській області. Він зазначив, що адвокат безоплатний для особи, яка потребує захисту. Але аж ніяк не для держави, яка уклала з ним контракт і платить за це гонорар. І платить непогано. У середньому за супровід кримінальної справи адвокат отримує 1650 (сума зазначена на період 2015 року. — *Прим. авт.*). Ця сума може бути і значно більшою, бо розмір оплати залежить від складності справи та від досягнутого захисником позитивного результату його роботи з клієнтом. Фінансове заохочення застосовується, наприклад, у разі винесення виправдувального вироку, перекваліфікації злочину з більшої на меншу важкість, зменшення кількості епізодів тощо. Адвокату також доплачують, якщо їх підзахисні мають інфекційні хвороби, і компенсують витрати на проїзд¹⁶⁰.

Однак, вважаємо, що кошти, які адвокати отримують за участь у кримінальних справах за дорученням Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, не відповідають достатнім вимогам повноцінного фінансування життя та здійснення адвокатом своїх обов'язків, тому що часто у них виникають незаплановані витрати, пов'язані з наданням своїх послуг.

Ураховуючи досліджувану нами категорію неповнолітніх підозрюваних, в разі надання адвоката Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги слід було б вирішити питання про оплату його роботи за окремим підвищеним тарифом. Категорія неповнолітніх підозрюваних вимагає від захисника не лише знань юриспруденції, а ще й дитячої психології. Також матеріальне стимулювання було б гарною мотивацією для виконання захисниками своїх обов'язків у провадженнях, де вони здійснюють захист за призначенням.

Захисники, з якими укладають угоди законні представники неповнолітнього підозрюваного, мають більш вигідне становище, ніж захисники, надані державою. Адже від самого початку адвокати, яких запрошують батьки, обговорюють свій гонорар, отримують передплату за свої

¹⁶⁰ Веселов М. Ю. Ювенальна юстиція у системі забезпечення прав дітей: адміністративно-правові засади. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 444 с. С.214

послуги, що дає батькам надію на добросовісне виконання адвокатом своїх обов'язків із надання правової допомоги їх неповнолітнім дітям. На відміну від таких захисників, адвокати, які надаються державою, не завжди викликають довіру в законних представників, адже існує стереотип, що такі захисники є «незацікавленими» та «знайомими» слідчих. Тому участь «безкоштовних» захисників викликає занепокоєність та зневірення у сумлінне виконання адвокатом обов'язків щодо захисту прав дитини.

Вивчаючи практичний досвід розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, можемо без перебільшення стверджувати, що зазначена категорія осіб та кримінальних проваджень є достатньо складною. Вона вимагає неабияких умінь та навичок, які дадуть змогу знайти підхід до неповнолітнього та стануть запорукою плідної співпраці з правоохоронними органами, при цьому не порушивши жодного права дитини, наданого їй міжнародним та вітчизняним законодавством.

Аналізуючи твердження В. Попадинця та Закон України «Про безоплатну правову допомогу», можна зробити висновок про те, що в зазначеному законі та Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги не приділяється належної уваги захисту прав неповнолітніх, які потрапили у сферу кримінального судочинства.

Вважаємо, що Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги доречно буде закріпити конкретних адвокатів за спеціальністю для захисту прав неповнолітніх підозрюваних, як це відбувається в органах слідства та суду. На наш погляд, це могло б покращити ефективність діяльності захисника під час захисту прав неповнолітніх. Адвокат, «закріплений» за захистом прав неповнолітніх, здійснював би захист лише в провадженнях щодо осіб, які не досягли 18 років, вивчав би специфіку психології їхньої поведінки, знаходив би підхід до кожного підзахисного та ретельно застосовував би всі особливості кримінального процесуального законодавства.

Пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 21 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та ч. 1 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в такій редакції: *«Закріпити за окремими адвокатами спеціалізацію «ювенальний адвокат» для захисту прав осіб, віком до 18 років, які вчинили кримінальне правопорушення»* (курсив наш. — О. Л.). Такого ж змісту доречним буде внести доповнення до ч. 1 ст. 45 та ч. 2 ст. 484 КПК України.

Переконані, що така норма дасть змогу більш ефективно та результативно виконувати адвокатом свої професійні обов'язки щодо захисту прав неповнолітніх підозрюваних у кримінальному процесі. Необхідним стане зобов'язати ювенальних адвокатів пройти спеціалізоване навчання з методики роботи з неповнолітніми у кримінальному процесі та підвищувати зазначену спеціалізацію на конференціях, тренінгах і курсах підвищення кваліфікації.

Питання забезпечення прав неповнолітніх підозрюваних на захист також висвітлюються у практиці ЄСПЛ. Ним винесено низку рішень стосовно порушення прав неповнолітніх підозрюваних на захист. Так, у рішенні у справі «Салдуз проти Туреччини» від 27.11.2008 року в п. 56 було зазначено, що право заявника на доступ до послуг адвоката було обмежено під час тримання під вартою в поліції, оскільки він обвинувачувався у злочині, який належав до юрисдикції судів державної безпеки. У результаті чого він не міг користуватися послугами адвоката, коли надавав показання поліції, прокурору та судді відповідно. У п. 60 ЄСПЛ зауважив, що одним із суттєвих елементів цієї справи є вік заявника. Враховуючи велику кількість відповідних матеріалів міжнародного законодавства, яке стосується правової допомоги неповнолітнім під час тримання під вартою в поліції, ЄСПЛ особливо виділив важливість надання неповнолітньому затриманому доступ до послуг адвоката. У п. 198 зазначеного рішення вказано, що право на захист буде вважатися непоправно порушеним, якщо свідчення, які визнають вину, отримані на етапі допиту в органах внутрішніх справ за відсутності адвоката, використовуються для винесення обвинувального вироку¹⁶¹.

Також важливим є рішення ЄСПЛ у справі «Гювеч проти Туреччини» від 20.01.2009 року, у якому у п. 125 вказано, що неповнолітнього було заарештовано і згодом обвинувачено у вчиненні правопорушення, за яке передбачено єдине покарання — смертна кара. Незважаючи на молодий вік заявника, законодавство, що тоді підлягало застосуванню, не передбачало розгляд його справи судом у справах неповнолітніх і не передбачало призначення йому захисника від держави. У зв'язку з чим заявника не представляв захисник протягом близько

¹⁶¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салдуз проти Туреччини» від 27.11.2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-117602> (дата звернення: 17.03.2019).

шести з половиною місяців після його арешту. Згідно з п. 130 цього рішення ЄСПЛ нагадав свою усталену практику, відповідно до якої держава не може нести відповідальність за дії чи рішення захисника обвинуваченого, оскільки проведення захисту є питанням відносин між підзахисним та захисником, який або призначається для надання юридичної допомоги, або ж його робота оплачується з приватних коштів. Однак у випадку ненадання ефективного захисту особі адвокатом, призначеним для надання юридичної допомоги за відповідною процедурою, передбачена вимога національних органів влади втрутитися. На думку суду, у п. 131, захисник, яка представляла Гювеч, не була призначена за процедурою надання юридичної допомоги. Однак суд вважає, що молодий вік заявника, тяжкість правопорушень, у вчиненні яких він обвинувачується, показання поліції та свідків сторони обвинувачення, які видаються суперечливими, очевидно невдалий захист заявника та, зрештою, його багаторазова відсутність на судових засіданнях, повинні були призвести до того, аби суд першої інстанції визнав заявника таким, що нагально потребує належного юридичного захисту¹⁶².

Аналізуючи рішення ЄСПЛ, можна зробити висновок, що не лише в Україні, а й в інших державах порушується право неповнолітнього на захист. Нам імпує вимога суду про втручання національних органів у відносини між адвокатом та його клієнтом у разі грубих порушень захисником своїх обов'язків, що порушують право людини на ефективний захист. Вважаємо необхідним залучити службових осіб для контролю дотримання правоохоронними органами, судами та захисниками прав неповнолітніх під час кримінального провадження, що в майбутньому мінімізує порушення їх прав та зменшить відсоток подання скарг до ЄСПЛ.

У результаті проведеного у цій частині роботи дослідження можна зробити низку висновків.

1. Забезпечення права неповнолітнього на «подвійне» представництво та ефективне його використання є необхідним та важливим, оскільки його порушення може непоправно вплинути на рішення

¹⁶² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гювеч проти Туреччини» від 20.04.2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-117721> (дата звернення: 17.03.2019).

у кримінальному провадженні та, відповідно, на долю неповнолітнього.

«Подвійне» представництво включає в себе сумісну та спільну взаємодію адвоката й законного представника, котра спрямована на забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного.

2. Проблемними питаннями представництва неповнолітнього підозрюваного є такі: відсутність у КПК України регламентації належної процедури заміни законного представника неповнолітнього підозрюваного; відсутність спеціалізації у адвокатів щодо захисту неповнолітніх підозрюваних; недостатня державна оплата праці адвокатів, які безоплатно захищають неповнолітніх підозрюваних.
3. Для покращення законодавчого забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного на представництво у кримінальному провадженні пропонуємо внести доповнення до ст.ст. 45, 484, 488 КПК України, ст. 21 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Продовжуючи дослідження, необхідно звернути увагу ще на одну особливість процедури досудового розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного, яка передбачена в ч. 1 ст. 491 КПК України: якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності — лікаря¹⁶³.

На наш погляд, можна було б виключити із кола зазначених у законодавстві осіб — педагога, оскільки у навчальних закладах, зазвичай, відсутні психологи або вчителі із психологічною освітою. Окрім цього, не кожен класний керівник, або соціальний педагог може знайти психологічний контакт з неповнолітнім, для здійснення його представництва в органах досудового розслідування та суду. Оскільки всі діти є індивідуальними, тому в кожного є свій «улюблений» вчитель, з яким у нього сформувалися гарні стосунки та комфортне спілкування. Тому завжди необхідно запитувати думку дитини про те, якого краще

¹⁶³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.09.2020).

вчителя залучити під час проведення слідчої дії у разі необхідності, з огляду на ч. 1 ст. 491 КПК України.

Вважаємо, що одним із обов'язкових учасників слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітнього має бути психолог. Оскільки психолог, як спеціаліст та знавець дитячої психіки, під час допиту неповнолітнього підозрюваного, може допомогати слідчому корегувати поставлені ним питання, та уберегти дитину від небажаного психологічного впливу обстановки допиту.

Наприклад, кримінально-процесуальне законодавство Польщі, на відміну від законодавства України, передбачає участь психолога-експерта під час проведення допиту дитини, який переважно виконує роль особи, що веде допит¹⁶⁴.

Проаналізувавши думки зазначених вище науковців, маємо змогу зробити такі висновки:

- участь педагога під час проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітнім підозрюваним варто розглядати не з позиції спеціаліста, а з позиції законного представника. Під час дослідження питання представництва неповнолітнього підозрюваного нами пропонувалося віднести педагога до кола осіб, які можуть бути законними представниками дитини під час кримінального процесу;
- що стосується участі психолога, то варто наголосити на обов'язковій його присутності під час проведення всіх слідчих (розшукових) дій. Зокрема, досить важливою є участь психолога під час отримання свідчень від неповнолітнього підозрюваного.

Також варто звернути увагу на ще одну особливість під час досудового розслідування щодо неповнолітніх підозрюваних — місце проведення слідчих (розшукових) дій.

Зважаючи на підвищену увагу до злочинності серед неповнолітніх та пошуки шляхів їх вирішення, варто зазначити, що держава та міжнародна спільнота знаходить гуманні шляхи вирішення проблеми дитячої злочинності.

¹⁶⁴ Будзинська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. С.22. URL: <https://childfund.org.ua/publikatsii/poradnik-dlia-fakhivtsiv-iaki-berut-uchast-v-opituvanni-malolitnikh-svidkiv-ta-poterpilikh-iak-opituvati-ditinu> (дата звернення: 04.05.2019).

Одним із таких шляхів є створення так званих «зелених кімнат». Як зазначає голова ГО «Нова Дружківка» Сергій Пронкін, «зелена кімната» — це система заходів для забезпечення прав і свобод дитини в ході слідчих та процесуальних дій через створення сучасних умов та впровадження європейських стандартів у спілкування офіцерів поліції з дитиною, що стала свідком або постраждала від злочину, або знаходиться у конфлікті із законом. Такий підхід використовується у багатьох країнах світу, зокрема в Німеччині, Польщі, Естонії, Грузії тощо¹⁶⁵.

«Зелена кімната» допомагає дітям відчутти домашню атмосферу, сприяє розкутому спілкуванню з дорослими. Система роботи в «зелених кімнатах» ураховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для таких дітей необхідні особливі, порівняно із дорослими, юридичні процедури, соціальний супровід, допомога та реабілітаційні послуги й виховання. Такі процедури мають здійснюватися в спеціально обладнаних приміщеннях. Саме врахування потреб таких груп дітей є свідченням гуманності держави, виявом її соціального та правового характеру, спрямованості на допомогу та забезпечення інтересів і потреб кожної конкретної людини. «Зелені кімнати» є не просто спеціально обладнаними приміщеннями, а й закладами для здійснення системи заходів, покликаних забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває в контакті із законом, з метою її перевиховання та подальшої соціальної підтримки. Робота щодо створення «зелених кімнат» сприятиме також підвищенню професійного рівня фахівців, надасть можливість проводити комплексну та системну роботу з дітьми, досягати в ній високих результатів¹⁶⁶.

Отже, «зелені кімнати» переважно використовують під час роботи з дітьми, які стали свідками або жертвами насилля. Практика впрова-

¹⁶⁵ Пронкін С. Громадська організація «Інформаційно-аналітичний центр «Громадський Простір». 25.05.2020. URL: <https://www.prostir.ua/?news=zeleni-kimnata-dlya-ditej> (дата звернення: 30.12.2020).

¹⁶⁶ Бочкор Н. П., Даценко О. В., Левченко К. Б. та ін. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. С. 4–5. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/green_room_equipment.pdf (дата звернення: 30.12.2020).

дження у сферу кримінального судочинства «зелених кімнат», на наш погляд, є досить позитивною, оскільки обстановка, яка є навколо дитини під час проведення слідчих (розшукових) або процесуальних дій, має дуже вагоме значення для налагодження контакту з дитиною. Вдалим буде використання методики «зелених кімнат» для роботи з дітьми, які вчинили кримінальне правопорушення. Але, враховуючи притаманну неповнолітнім правопорушникам зухвалість, варто нагадувати їм про те, що їх вчинки є неправильними та спричинили шкоду іншій особі, не забувати проводити роз'яснювальну та профілактичну роботу.

Слід підкреслити, що в деяких закладах вищої освіти України, у тому числі в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Національній академії внутрішніх справ, Донецькому державному університеті внутрішніх справ (м. Кривий Піг), створено навчальні «зелені кімнати», що використовуються для проведення занять із курсантами та слухачами.

При деяких відділах Національної поліції України також створюються «зелені кімнати», однак нині це питання потребує прискорення, вдосконалення та звісно ж додаткового фінансування з боку держави. Удосконалення та виконання розглянутої вимоги стосовно «зелених кімнат» наблизить країну до дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав дітей.

2.2. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного

Розглянувши загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного, далі перейдемо до дослідження здійснення окремих слідчих (розшукових) дій стосовно вказаного учасника досудового розслідування.

Цей підрозділ монографії присвятимо опрацюванню проведення найбільш поширених та проблемних слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного. Зокрема, проаналізуємо такі слідчі (розшукові) дії, як допит, освідування, примусове отримання зразків для експертизи.

Допит. Під час проведення допиту неповнолітнього підозрюваного виникають спірні питання, вирішення яких повинно полегшити роботу

слідчого, прокурора та покращити становище дитини, яка потрапила у сферу кримінального судочинства. Тому є необхідність в удосконаленні процесуальних форм відібрання пояснень та показань від неповнолітнього підозрюваного.

Зважаючи на пильну увагу зі сторони міжнародної спільноти до питання дотримання прав неповнолітніх правопорушників під час проведення допиту, дослідження останнього щодо неповнолітнього підозрюваного є досить актуальним.

Відібрання пояснень та (або) показань від неповнолітньої особи, яка де-юре або де-факто підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, має важливе значення для здійснення ефективного досудового розслідування та подальшого судового розгляду.

Попри значущість забезпечення прав і свобод неповнолітніх підозрюваних у кримінальному провадженні, процесуальні форми отримання пояснень та показань від таких осіб є ускладненими та неефективними.

Пояснення, що першочергово відбираються від особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, зазвичай, оформлюються незацікавленими особами (оперативними співробітниками, дільничними інспекторами тощо). У зв'язку з цим пояснення є недостатньо інформативними щодо обставин учиненого кримінального правопорушення, а головне — не мають ніякої доказової сили (за винятком досудового розслідування щодо кримінальних проступків).

Розглядаючи питання допиту неповнолітнього підозрюваного у світлі ст. 23 КПК України, виникає питання: чи необхідно взагалі проведення цієї слідчої (розшукової) дії на досудовому слідстві? Чи варто слідчому робити «подвійну» роботу та чи необхідно повторно відбирати показання від неповнолітнього, порушуючи його несформовану психіку, адже в суді надані ним, підозрюваним, показання не стануть враховуватися, а будуть підлягати безпосередньому дослідженню судом.

У «Пекінських правилах» зазначено, що будь-яку справу неповнолітнього із самого початку варто вести швидко, не допускаючи будь-яких непотрібних затримок (правило 20.1)¹⁶⁷. Однак як може йтися про швидкість розгляду, якщо не можуть бути визнані доказами відомості,

¹⁶⁷ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 19.09.2021).

що містяться в показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження суду (ч. 2. ст. 23 КПК України).

Складність та довготривалість процедури допиту неповнолітнього підозрюваного, а потім дослідження цих же показань у судовому засіданні може негативно вплинути на психіку неповнолітнього та порушити право дитини на швидкий розгляд справи.

Окрім того, занадто часте спілкування неповнолітнього підозрюваного з представниками правоохоронних органів, метою яких є отримання зізнавальних показань, не сприятиме налагодженню контакту з дитиною та може призвести до ризику відмови від надання показань по суті справи або одержання недостовірних свідчень.

Водночас для встановлення інформації про обставини вчинення злочину все ж таки необхідно оперативно отримати показання від неповнолітнього підозрюваного після вчинення ним кримінального правопорушення.

Деякі науковці виступають за необхідність проведення допиту. Наприклад, Ю. В. Гошовська вважає, що допит є однією з першочергових слідчих дій, від його якісного проведення залежить подальший перебіг і результат досудового розслідування¹⁶⁸.

Стосовно допиту неповнолітнього підозрюваного Л. Є. Коновалова констатує, що його рекомендується проводити одразу після затримання, адже після закінчення деякого часу він може суттєво змінити показання, обдумавши свою позицію під впливом страху та намірів уникнути відповідальності¹⁶⁹.

Схожої думки дотримується А. М. Безносюк, який стверджує, що кримінальний процесуальний закон має обов'язково містити положення про негайний допит особи після повідомлення їй про підозру або затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Це дасть змогу якомога швидше перевірити показання підозрюваного, який може повідомити не тільки ті обставини, що цікавлять орган розслідування, а й надати по них пояснення, вказати на факти, що мають значення для його захисту. Крім того, негайний допит зменшуватиме

¹⁶⁸ Гошовська Ю. В. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Jurnalul juridic national: Teorie si practica*. 2016. №2 (1). С. 130.

¹⁶⁹ Коновалова В. Е. Допрос несовершеннолетних. *Юридическая психология и не только* : учебное пособие. Харьков, 1999.

ризик отримання неправдивих показань з пристосованими до них доказами¹⁷⁰.

Отже, окремі вчені-процесуалісти виступають за необхідність проведення допиту неповнолітнього підозрюваного на стадії досудового розслідування.

Інший погляд на допит має Стен Б. Уолтерс (Stan B. Walters), колишній співробітник ФБР (США), сертифікований переговорник та спеціаліст з невербальної комунікації в розмовному спілкуванні. Він підкреслює, що задачею будь-якого допиту є отримання визнання вини, однак, використовуючи тактику обвинувачення підозрюваного (обвинуваченого), слідчий (суддя) частіше за все буде отримувати неправдиві показання. Рішення проблеми Уолтерс убаचाє у використанні в слідчій, детективній роботі такого методу, як «вільна розповідь» або «неструктуроване інтерв'ю» з використанням знань про мову невербальної поведінки людини (жести, міміку, поведінку)¹⁷¹.

Корегуючи власні невербальні вияви, демонструючи відкритість, доброзичливість, розуміння тощо, слідчий може отримати й відповідні зміни в поведінці та емоційному стані допитуваного як щодо самого слідчого, так і щодо події злочину¹⁷².

В. Слоєв зауважує, що значення невербальної інформації, за даними психологів, у 6 разів перевищує значення вербальної: завжди треба слідкувати за тим, наскільки ваша поведінка відповідає вашим словам, і спостерігайте за цим у співрозмовника, оскільки це може дати вам набагато більше інформації, ніж все те, що він вам скаже словами¹⁷³.

Із цим варто погодитися, адже нині в традиційному допиті використовується переважно вербальна інформація, метою якої є отримання

¹⁷⁰ Безносюк А. М. Проблеми та перспективи вдосконалення процедури допиту підозрюваного. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 65. С. 257.

¹⁷¹ Реферативно-науковий журнал «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці». Відеозапис вебінара Стена Б. Уолтерса (Stan B. Walters) на тему «Введение в Kinesic интервью (допроса)». URL: <http://expertize-journal.org.ua/beskontaktnaya-diagnostics-lzhi/818-vebinar-stena-b-uoltersa-stan-b-walters-na-temu-vvedenie-v-kinesic-intervyu-doprosa> (дата звернення: 13.05.2019).

¹⁷² Васьук О. П. Невербальна інформація у кримінальному судочинстві: допит. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2014. №6 (декабрь). С. 235.

¹⁷³ Слоєв В. Інтерв'ювання. Український правовий портал *Pravo online*. 2 квітня 2014 року. URL: <http://www.pravoonline.org.ua/site/kbase/c/39/category/korisna-informaciya-dlya-pravnikov/t/84/title/interv-yuvannya> (дата звернення: 17.08.2019).

відомостей по суті справи, так би мовити правдиві показання, тому невербальна поведінка допитуваного відходить на другий план.

Альтернативою класичному допиту неповнолітнього підозрюваного може стати отримання криміналістичної інформації шляхом проведення з ним інтерв'ю. Так, керівник Експертного центру з прав людини Юрій Белоусов пояснює, що *перехід від існуючих наразі тактик допиту до процесуального інтерв'ю — це вимога часу, адже новий підхід дозволяє правоохоронцям значно підвищити ефективність своєї роботи. У свою чергу, впровадження цього методу має спиратися на поступову зміну свідомості правоохоронців та зміну самої концепції досудового розслідування в цілому. Адже наразі система розслідування сфокусована на необхідності отримання правоохоронцями визнання вини підозрюваною особою, яка потім має її повідомити, де зберігаються докази проти неї. Відповідно, при такому підході катування та жорстоке поводження «допомагає» правоохоронцям це зробити¹⁷⁴* (курсив наш. — О. Л.).

Основне призначення інтерв'ювання полягає в тому, щоб у ході бесіди з клієнтом отримати необхідну інформацію про будь-які обставини, які мають значення по справі, а також про його індивідуальний розвиток, інтелект, психічний стан і з урахуванням цього визначити стосовно нього найбільш правильну тактичну лінію поведінки¹⁷⁵.

Щодо процесуального інтерв'ю Асбйорн Раклев пояснює, що «ми розказуємо, чому вони перебувають у цій кімнаті, пояснюємо, якщо варто зробити перерву, необхідно вийти в туалет або випити води — потрібно просто сказати про це. Ми інформуємо про те, що наша зустріч записується на відео, повідомляємо про право не відповідати, користуватись послугами адвоката, та даємо інформацію про те, що буде відбуватися під час опитування. Чому? Тому що зазвичай люди нервуються, вони ж не розуміють, що зараз буде відбуватися. А ми їм розказуємо. Нервові люди не дуже настроєні на взаємну комунікацію»¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Белоусов Ю. Інтерв'ю замість допиту: як це працює. Експертний центр з прав людини. 18.01.2018. URL: <https://ecpl.com.ua/news/interv-yu-zamist-dopytu-yak-tse-pratsyuje/> (дата звернення: 17.08.2019).

¹⁷⁵ Слоев В. Інтерв'ювання. Український правовий портал *Pravo online*. 2 квітня 2014 року. URL: <http://www.pravoonline.org.ua/site/kbase/c/39/category/korisna-informaciya-dlya-pravnikov/t/84/title/interv-yuvannya> (дата звернення: 17.08.2019).

¹⁷⁶ Тарасова М. Суперинтендант, работавший по делу Брейвика: «выбивание» признаний не работает. *ZMINA*. 12 березня 2018 року. URL: <https://zmina.info/ru/columns-ru/>

Як зазначає А. Будзинська, тривалість опитування повинна визначатися з урахуванням можливостей дитини. Чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється і тим легше вплинути на її пізнавальні процеси. У такому випадку дитина гірше зосереджує увагу й слабше мобілізує пам'ять. Втома може також спричинити збільшену податливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову¹⁷⁷.

Проаналізувавши вказані точки зору, можемо зробити висновок, що унормування процесуального інтерв'ю в національному кримінальному процесуальному законодавстві в цілому буде більш ефективним, ніж залишення традиційного допиту, оскільки використання психологічних технік, прояв відкритості та поваги до допитуваного, уважне спостереження за невербальною поведінкою підозрюваного позитивно вплине на налагодження контакту з підозрюваним та сприятиме результативному отриманню необхідної для поліцейського інформації.

Ураховуючи важливість і необхідність під час досудового розслідування отримання показань від неповнолітнього підозрюваного, варто не забувати про те, що на стадії судового розгляду такі показання не братимуться до уваги в контексті безпосередності дослідження судом доказів.

Засада безпосередності дослідження доказів у кримінальному провадженні структурно складається з двох елементів: особистого сприйняття доказів учасниками, що їх досліджують, та обґрунтування рішення доказами, дослідженими й оціненими особисто¹⁷⁸.

Відповідно до принципу безпосередності дослідження доказів судом (ст. 23 КПК України), показання і пояснення, отримані сторонами на етапі досудового розслідування, не мають для суду наперед встанов-

---

superintendent_shho_pracjuvav_u_spravi_brevika_vibivannjia_ziznan_ne_pracjuje/ (дата звернення: 17.08.2019).

¹⁷⁷ Будзинська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. С. 19. URL: <https://childfund.org.ua/publikatsii/poradnik-dlia-fakhivtsiv-i-aki-berut-uchast-v-opituvanni-malolitnikh-svidkiv-ta-poterpilikh-iak-opituvati-ditinu> (дата звернення: 11.07.2020).

¹⁷⁸ Мирошниченко Т. М. Проблемні аспекти реалізації нормативного змісту засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час кримінального процесуального доказування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2017. Випуск 42. С. 228.

леного значення. Обґрунтовувати свої висновки суд може лише на показаннях, які він особисто сприймав під час судового засідання¹⁷⁹.

На наш погляд, слід відмовитися від проведення допиту неповнолітнього підозрюваного на стадії досудового розслідування. З урахуванням важливості отримання первинних даних від неповнолітнього, який де-факто підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (до повідомлення про підозру), пропонуємо відібрання первісних свідчень від нього здійснювати у форматі процесуального інтерв'ю. Це спростить та удосконалив традиційний відбір пояснень з приводу вчинення кримінального правопорушення та сприятиме забезпеченню принципу «найкращих інтересів дитини».

У результаті проведеного опитування 83,75% адвокатів, 55,4% слідчих та 70% прокурорів вказали на доцільність одержання первинної інформації від неповнолітнього (до повідомлення про підозру) шляхом використання процесуального інтерв'ю (додатки А, Б, В).

Вводити в національне законодавство поняття «процесуальне інтерв'ю» щодо неповнолітніх підозрюваних пропонуємо з урахуванням принципу безпосередності дослідження показань судом, однак із додаванням деяких спеціальних правил.

Задля зменшення психологічної напруги та тиску на неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, пропонуємо проводити процесуальне інтерв'ю психологу, за участю слідчого, захисника та законних представників неповнолітнього підозрюваного.

При органах Національної поліції знаходяться психологи, яких досить часто залучають під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх. Тому переконані, що психолог повинен бути включений до слідчої групи під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, володіти інформацією щодо особливостей кримінального провадження та отримати статус ювенального психолога.

До особи ювенального психолога, який буде працювати з ювенальним слідчим під час досудового провадження щодо неповнолітнього, необхідно встановити певні професійні вимоги, такі як вища юридична чи психологічна освіта; необхідність проходження тренінгів чи навчання за вивченням кримінального та кримінального процесуального законів

¹⁷⁹ Федорів І. Я. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. Право і суспільство. 2014. №4. С. 303.

України, міжнародно-правових актів, психології дитячої злочинності; наявність певного стажу роботи з дітьми.

У своєму дослідженні стосовно того, як опитувати дітей, які стали свідками та потерпілими, А. Будзинська виділила вимоги до особи психолога, який безпосередньо проводить опитування неповнолітніх. Серед них такі: знання в галузі психології розвитку й клінічної психології дитини; знання технік опитування цієї категорії свідків; рівень теоретичної підготовки; досвід і природні схильності до встановлення контакту з дитиною; особистісні риси (наприклад, емпатичність, терплячість тощо). Авторка зазначає, що особа, яка проводить опитування, має бути терплячою, пристосувати власний темп мовлення до можливостей дитини, проявляючи одночасно такт, винахідливість та креативність у контакті з дитиною. Особа, яка проводить опитування, має дотримуватись об'єктивного підходу, проявляти емоційну стриманість стосовно обставин справи й усіх осіб, які беруть у ньому участь, не допускати професійних та особистих упереджень¹⁸⁰. Переконані, що зазначені А. Будзинською вимоги до особи психолога позитивно «впишуться» в національне законодавство під час опитування неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення.

Психолог, який має досвід роботи з дітьми, особливо з підлітками, які потрапляють у неблагополучні життєві ситуації, зможе швидко та без тиску на психіку дитини налагодити з нею контакт та отримати необхідну інформацію по суті справи.

Під час проведення процесуального інтерв'ю психолог має встановити контакт з неповнолітнім підозрюваним; виявити особливості особистості дитини, яка вчинила злочин; вивчити всі обставини, які підлягають доказуванню за КПК України (вік, де родився, виріс, яка була родина, які методи виховання та покарання застосовувалися, які відносини з батьками, друзями, у школі, які має інтереси, з ким проводить дозвілля тощо).

Як писав Андрій Орлеан, головне завдання інтерв'юера полягає не в тому, щоби «вивести особу на чисту воду», а в тому, щоби спробувати разом із допитуваною особою розібратися в ситуації, здобути

¹⁸⁰ Будзинська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. С. 21–22. URL: <https://childfund.org.ua/publikatsii/poradnik-dlia-fakhivtsiv-ia-ki-berut-uchast-v-opituvanni-malolitnikh-svidkiv-ta-poterpilikh-ia-ki-opituvati-ditinu> (дата звернення: 11.07.2019).

в неї максимум інформації, почути й деталізувати подробиці її версії. Цілком доречним тут є елементарне людське поводження, починаючи від потискання руки, пропонування склянки води або чаю, роз'яснення того, скільки відбуватиметься допит та багатьох інших моментів, і завершуючи відмовою від будь-якого психологічного тиску в процесі допиту¹⁸¹. Тому цілком логічним є залучення ювенального психолога для проведення інтерв'ю з неповнолітнім підозрюваним.

За результатами процесуального інтерв'ю з дитиною ювенальний психолог повинен скласти інформативний висновок про особистість неповнолітнього, отриману інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення та рівень правдивості отриманих показань.

Окрім того, належне проведення процесуального інтерв'ю має супроводжуватися відеозаписом цієї дії, що дозволяє переглядати матеріали та за необхідності — аналізувати окремі деталі розмови¹⁸².

Відеозапис має значні переваги серед інших засобів доказування, що використовуються у кримінальному процесі, оскільки містить достовірну, повну, наглядну та переконливу фіксацію відповідних подій. Використання відеозапису під час розслідування кримінального провадження сприяє не лише розширенню, а й стабілізації доказової бази¹⁸³.

Інтернет-видання «Закон і Бізнес» провело опитування серед юристів, що мають справу з кримінальним процесом, стосовно здійснення відеозапису допитів. Так, Т.Слюз наголосила на тому, що відеозапис як один із способів фіксації процесуальної дії є найефективнішим доказом її беззаперечності. Така інформація передається в повному обсязі, забезпечує можливість об'єктивно сприймати джерело інформації всіма

¹⁸¹ Орлеан А. Процесуальне інтерв'ю — на заміну звичним підходам до проведення допиту. *Експертний центр з прав людини*. Дата 07.06.2019. URL: <https://ecpl.com.ua/news/protseual-ne-interv-iu-na-zaminu-zvychnym-pidkhodam-do-provedennia-dopytu/> (дата звернення: 25.09.2019).

¹⁸² Орлеан А. Процесуальне інтерв'ю — на заміну звичним підходам до проведення допиту. *Експертний центр з прав людини*. Дата 07.06.2019. URL: <https://ecpl.com.ua/news/protseual-ne-interv-iu-na-zaminu-zvychnym-pidkhodam-do-provedennia-dopytu/> (дата звернення: 25.09.2019).

¹⁸³ Гапонюк М. Трете око або відеозапис як засіб доказування. *Всеукраїнське щотижневне професійне юридичне видання Юридична газета online*. № 12 (510). 21 березня 2016 року. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/trete-okho-abo-videozapis-yak-zasib-dokazuvannya.html> (дата звернення: 15.09.2019).

учасниками процесу, створює умови для повноцінного її збирання¹⁸⁴. Адвокат Д. Бугай заявив, що у його практиці часто виникають ситуації, коли слідчий під час внесення до протоколу «перекручує» показання в негативний для свідка чи підозрюваного бік. При цьому він відмовляється вносити будь-які зміни, тому допитувана особа має вносити свої зауваження до протоколу. Внаслідок прийняття закону (мається на увазі законопроект № 3037, яким передбачено здійснювання відеозапису всіх допитів. — *Прим. авт.*) такі ситуації зведуться нанівець, оскільки свідок чи підозрюваний завжди зможе підтвердити свою відповідь завдяки відеозапису¹⁸⁵. С. Гребенюк застеріг про те, що сам факт фіксування показань не зможе гарантувати правдивість показань допитуваної особи. Важливо виключити можливість будь-якого позапроцесуального спілкування між слідчим і такою особою. Якщо не виключити можливості проведення «інструктажу» або тиску перед допитом такої особи з боку слідчого або оперативного працівника, таке нововведення може призвести до зворотного ефекту, оскільки буде сприйматися судом як більш достовірне, і дуже важко буде доводити, що такий тиск насправді відбувався¹⁸⁶. Юрист В. Кіріна вважає, що запровадження таких змін не означає повного виключення можливості зловживань з боку органів досудового розслідування, оскільки зі свідками, потерпілими, підозрюваними, обвинуваченими до моменту початку проведення слідчої дії та її фіксування може проводитися «підготовча робота» з метою формування необхідної слідчому доказової бази¹⁸⁷.

Таким чином, застосування відеозапису під час процесуального інтерв'ю з неповнолітнім, який підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, буде достатньо ефективним. Здійснення відеозапису забезпечить дотримання прав неповнолітнього підозрюваного та унеможливить зловживання з боку органів досудового розслідування.

¹⁸⁴ Слоз Т., Бугай Д., Гребенюк С., Кіріна В. Чи допоможе запровадження відеозапису допитів підозрюваних та потерпілих захистити їхні права? *Закон і Бізнес*. В — 34 (1124) 24.08–30.08.2013. URL: https://zib.com.ua/ua/39614-advokati_rozpovili_pro_te_chi_dopomozhe_videozapis_dopitiv_z.html (дата звернення: 15.09.2019).

¹⁸⁵ Слоз Т., Бугай Д., Гребенюк С., Кіріна В. Чи допоможе запровадження відеозапису допитів підозрюваних та потерпілих захистити їхні права? *Закон і Бізнес*. В — 34 (1124) 24.08–30.08.2013. URL: https://zib.com.ua/ua/39614-advokati_rozpovili_pro_te_chi_dopomozhe_videozapis_dopitiv_z.html (дата звернення: 15.09.2019).

¹⁸⁶ Там само.

¹⁸⁷ Там само.

Також з урахуванням важливості налагодження контакту з неповнолітнім підозрюваним та отримання від нього достовірної інформації по суті справи пропонуємо проведення процесуального інтерв'ю покласти на ювенального психолога, який має бути в складі слідчо-оперативної групи для розслідування злочинів, вчинених дітьми.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо внести зміни до кримінального процесуального законодавства України, а саме до ч. 3 ст. 42 КПК України додати пункт 5 з позначкою 1 такого змісту: *«неповнолітній підозрюваний має право на мовчання або надавати виключно правдиву інформацію під час процесуального інтерв'ю»* (курсив наш. — О. Л.); главу 20 КПК України доповнити статтею, яка буде містити поняття «процесуальне інтерв'ю» неповнолітнього підозрюваного, вимоги до здійснення такої процесуальної дії, спосіб фіксування та правила проведення.

Продовжуючи виклад матеріалу щодо одержання свідчень від неповнолітнього підозрюваного, слід зауважити, що допит неповнолітньої особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення має важливе значення для здійснення ефективного досудового розслідування та подальшого судового розгляду. Однак з огляду на вимоги ст. 23 КПК України отримані показання у результаті цієї слідчої (розшукової) дії не будуть братися до уваги в судовому засіданні та будуть повторно (можливо декілька разів) відбиратися перед судом. Це передбачає правило «безпосередності дослідження показань, речей і документів».

Окреслений недолік регулювання допиту негативно позначається на отриманні свідчень від неповнолітнього підозрюваного, який має вразливу дитячу психіку, нестійкий характер, схильність до навіювання, перебільшення, зміни настрою, поглядів тощо. Унаслідок такої ситуації неповнолітній або надає недостовірну інформацію, або відмовляється йти на будь-який контакт з органами розслідування.

З метою покращення стану забезпечення прав і свобод неповнолітніх підозрюваних та результативного відібрання від них показань доцільно вдосконалити процесуальну форму відібрання фактичних даних — установити у процесуальному законодавстві більш якісну форму відібрання показань.

Для забезпечення правила «безпосередності дослідження показань, речей і документів» під час допиту неповнолітнього, який деюре підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (після

повідомлення про підозру), пропонуємо відбирати показання від нього відповідно до вимог ст. 225 КПК України, тобто шляхом допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні.

У ході опитування, здійсненого для отримання результатів наукового дослідження, вказана пропозиція була підтримана 67,5% адвокатів та 70,8% слідчих Національної поліції України (додатки А, Б.)

Запропонована судова процесуальна форма відібрання показань на досудовому розслідуванні дозволить уникнути повторного допиту неповнолітнього під час подальшого судового розгляду.

Для вирішення проблемних аспектів відібрання показань від неповнолітнього підозрюваного вважаємо доцільним внести зміни до кримінального процесуального законодавства, зокрема унормувати допит неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування лише в судовому засіданні. А саме пропонуємо у ч. 1 ст. 490 КПК України слова «підозрюваний чи» виключити, а також у ч. 1 зазначеної статті перед словами «Допит неповнолітнього» доповнити реченням: «Допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється згідно з правилами, передбаченими статтею 225 та іншими статтями цього Кодексу, у присутності захисника».

Однак варто зауважити, що запропоновані нами зміни стосувалися допиту та відібрання показань від неповнолітнього підозрюваного в мирний час. На жаль, із початком повномасштабного вторгнення російської федерації (не є орфографічною помилкою. — *Прим. авт.*) на територію нашої держави всі сфери національного законодавства зазнали певних змін.

Так, помітні значні зміни у Кримінальному процесуальному кодексі України, який було доповнено розділом IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Зміни стосуються особливостей проведення певних слідчих (розшукових) дій, процесуальних дій та рішень. Нововедення стосуються загальних суб'єктів кримінального процесу, при цьому мало торкаючись особливостей проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх.

Однією з новел є ч. 11 ст. 615 КПК України, у якій зазначено, що показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому до-

питі брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації¹⁸⁸.

Варто погодитися з тим, що недосконале правове регулювання допиту в мирний час обумовлює збільшення проблемних питань нормативної регламентації вказаної процесуальної дії в умовах воєнного стану. Тому не може не бути актуальним питання щодо дослідження правової регламентації допиту під час воєнного стану¹⁸⁹. Особливої актуальності це набуває під час допиту неповнолітнього підозрюваного, адже, як неодноразово згадувалося, діти, навіть ті, що потрапили у сферу кримінального судочинства, мають право на додаткові гарантії захисту своїх прав.

З урахуванням того, що обставини проведення бойових дій можуть створювати перешкоди щодо виконання усіх процесуальних вимог реалізації допиту у кримінальному провадженні, його правову регламентацію було адаптовано під умови воєнного стану¹⁹⁰. І це, на нашу думку, є правильним, оскільки затягування та спричинення будь-яких перешкод під час досудового розслідування неповнолітнього підозрюваного негативно впливає на психіку дитини.

Аналізуючи зазначену зміну, можна стверджувати, що законодавець наділив практичних працівників правом та можливістю використовувати здобуті під час досудового розслідування показання підозрюваного в суді, не застосовуючи засаду безпосередності дослідження доказів, передбачену ст. 23 КПК України.

Т. О. Лоскутов справедливо наголосив, що не можемо не погодитися з авторами в тому, що чинний КПК України нормативно встановив безальтернативне правило щодо безпосередності судового дослідження доказів, насамперед особистих свідчень. Дійсно, для набуття статусу «повноцінного» доказу вже ціле десятиліття учасники кримінального провадження мають надати показання безпосередньо у присутності судді, суду. Водночас врегулювання у чинних процесуальних нормах вимоги стосовно оформлення складних письмових протоколів допитів у результаті одержання особистих даних під час досудового

¹⁸⁸ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 22.08.2022).

¹⁸⁹ Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 71. С. 316.

¹⁹⁰ Там само. С. 316

розслідування та ще з попередженням про кримінальну відповідальність створює підґрунтя для обмеження та порушення засади «безпосередності» у перебігу практики кримінального провадження. Коли органи досудового розслідування одержують свідчення особи під загрозою кримінальної відповідальності та максимально ретельно та повно фіксуються у протоколі допиту, вони не залишають можливості особі змінити свої показання у суді, навіть у випадку, якщо особа попередньо в досудовому провадженні дала неправильні, неправдиві або викривлені дані про обставини вчинення кримінального правопорушення. Таким чином, засада «безпосередності» дотримується лише з формальної сторони, без урахування сутнісного її змісту¹⁹¹.

Варто підтримати думку науковців стосовно того, що відступ від загальних правил допустимий, для цього й було створено цілий розділ IX-1 КПК України з особливостями розслідування, але якими вони мають бути, щоб досягти балансу між процесуальними гарантіями учасників кримінального провадження та інтересами розслідування, є дискусійним питанням¹⁹².

Є. Крапивін, Ю. Белоусов, А. Орлеан говорять про високий стандарт, який було встановлено у зв'язку із практиками катувань, які були правилом, інструментом розслідування, тобто нормою. Ці науковці наводять приклад світового стандарту ведення допиту. Вони зазначають, що світові стандарти набагато нижчі, адже акцент робиться на інструментах, техніках допиту, аніж на правилах допустимості доказів. Мова йде про процесуальне інтерв'ю, яке прийшло на заміну застарілій техніці допиту (investigative interview замінило interrogation). Основна відмінність — інформація доказового характеру отримується без примусу за допомогою комбінації тактичних та психологічних навичок комунікації у поліцейського¹⁹³.

¹⁹¹ Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 71. С.317

¹⁹² Крапивін Є., Белоусов Ю., Орлеан А. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства. *JustTalk*. 23 березня 2022 року. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dopitiv-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva> (дата звернення: 25.09.2022).

¹⁹³ Крапивін Є., Белоусов Ю., Орлеан А. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства. *JustTalk*. 23 березня 2022 року. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dopitiv-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva> (дата звернення: 25.09.2022).

Раніше у нашому дослідженні вже йшлося про процесуальне інтерв'ю як альтернативу класичному допиту неповнолітнього підозрюваного. Ми поділяємо думку А. Орлеана стосовно того, що головною метою інтерв'юера є «здобути в нього максимум інформації, почути й деталізувати подробиці його версії». Він акцентує увагу на елементарних людських правилах поведінки та людяного поводження з допитуваним¹⁹⁴. Вважаємо за правильне та доречне застосування процедури процесуального інтерв'ю під час роботи з неповнолітніми, які потрапили у сферу кримінального судочинства, особливо в умовах воєнного стану. Така норма буде позитивно впливати на психіку неповнолітнього підозрюваного, адже саме перебування дитини під слідством є психологічно важким випробуванням.

Внесені зміни в законодавство, які передбачені у ч. 11 ст. 615 КПК України, є досить подібними до зарубіжних норм.

Також варто виділити позитивне рішення законодавця стосовно обов'язкової участі захисника, адже така норма забезпечує допитуваного додатковими гарантіями захисту його прав. Особливо важливою така новела є під час допиту неповнолітнього, який потрапив у сферу кримінального процесу, в умовах воєнного часу. Ми переконані, що діти, які потрапили під кримінальне переслідування у воєнний час, особливо мають бути наділені додатковим захистом, оскільки війна не лише негативно відображається на психіці дітей, а й може бути однією з причин учинення того чи іншого кримінального правопорушення.

Ще одним, на наш погляд, європейським та правовим нововведенням в умовах воєнного стану є фіксування результатів проведення допиту за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Подібні підходи до проведення допиту існують у Канаді, Британії, Італії, Хорватії і багатьох інших країнах та обумовлюють проведення допитів за участі захисника, із застосуванням відеофіксації та обов'язковим роз'ясненням і дотриманням основних прав допитуваної особи¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Орлеан А. Процесуальне інтерв'ю — на заміну звичним підходам до проведення допиту. *Експертний центр з прав людини*. Дата 07.06.2019. URL: <https://ecpl.com.ua/news/protsesual-ne-interv-iu-na-zaminu-zvychnym-pidkhodam-do-provedennia-dopytu/> (дата звернення: 22.09.2022).

¹⁹⁵ Крапивін Є., Белоусов Ю., Орлеан А. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства. *JustTalk*. 23 березня 2022 року. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dopitiv-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva> (дата звернення: 25.09.2022).

Ураховуючи реалії воєнного часу, варто наголосити на тому, що злочинність, у тому числі й за участю неповнолітніх, на жаль, не зменшилася. Тому потреба в забезпеченні неповнолітнього підозрюваного додатковими гарантіями захисту його процесуальних прав в умовах воєнного часу набуває неабиякої актуальності.

У своєму дослідженні Є. Крапивін, Ю. Белоусов та А. Орлеан пропонують в умовах воєнного стану розглянути можливість використання позасудових показань за умови дотримання процесуальних гарантій та повної відеофіксації допиту. Такі показання можуть бути використаними судом для обґрунтування своїх висновків без безпосереднього сприйняття показань у судовому засіданні присутнього в ньому учасника кримінального провадження. Мова йде не тільки про свідків та потерпілих, а й як вимушений крок — підозрюваних. Здійснюватиме такий допит не слідчий суддя, а прокурор¹⁹⁶. Науковці говорять про те, що допит може проводити не слідчий суддя, а прокурор, однак, проводячи допит неповнолітнього підозрюваного в умовах воєнного стану, варто звертати увагу на вік допитуваного, його психологічний стан, життєвий досвід тощо.

Як правильно зазначає Т. О. Лоскутов, на основі здійсненого аналізу приписів кримінальних процесуальних норм та теоретичних уявлень з'ясовано, що чинна правова регламентація допиту під час воєнного стану в цілому відповідає обставинам відповідного правового режиму. Умови воєнного стану обумовлюють врегулювання допиту так, щоб у виняткових випадках у суду була можливість відступити від засади безпосередності судового отримання показань при дотриманні необхідних процесуальних гарантій. Разом з тим, кримінальні процесуальні норми у частині правової регламентації допиту під час правового режиму воєнного стану потребують удосконалення стосовно унормування можливості суду в крайніх ситуаціях (хвороба, смерть, загроза небезпеки тощо) визнавати результати досудових допитів доказами поза дотриманням процесуальних гарантій¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Крапивін Є., Белоусов Ю., Орлеан А. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства. *JustTalk*. 23 березня 2022 року. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dopitiv-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva> (дата звернення: 25.09.2022).

¹⁹⁷ Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 71. С. 320.

Ми пропонуємо ще більше вдосконалити національне законодавство стосовно процедури допиту неповнолітнього підозрюваного під час воєнного стану. Так, окрім процедур, які передбачені у ч. 11 ст. 615 КПК України, під час допиту неповнолітнього підозрюваного пропонуємо залучати виключно ювенального прокурора, який знається на особливостях дитячої психіки, психолога, законного представника, а відібрання показань здійснювати у форматі процесуального інтерв'ю. Інформація, яка отримана від дитини у присутності зазначених суб'єктів та зафіксована на носій технічного засобу, може стати не лише «справжнім» доказом у справі, а й зменшить неодноразові допити дитини, які чинять на неї психологічний тиск. Ми переконані, що отримані показання від неповнолітнього підозрюваного за умови дотримання запропонованих нами новел можуть бути визнані судом як повноцінний доказ.

Освідування. Правова регламентація та практичне здійснення освідування неповнолітнього підозрюваного не є досконалими, що зумовлює потребу в покращенні процесуального регулювання та реалізації вказаної слідчої (розшукової) дії. Зокрема, проведення освідування за участю неповнолітнього підозрюваного має здійснюватися так, щоб мінімізувати будь-який негативний вплив на психіку та соціальний розвиток дитини.

Одним з дискусійних питань проведення освідування неповнолітнього підозрюваного є суб'єкт прийняття процесуального рішення про здійснення цієї слідчої (розшукової) дії.

Згідно з нормами національного кримінального процесуального закону освідування неповнолітнього підозрюваного має здійснюватися за рішенням (постановою) прокурора (ч. 3 ст. 241 КПК України)¹⁹⁸.

Кримінально-процесуальному кодексі Казахстану (ч. 2 ст. 223 КПК РК)¹⁹⁹ передбачено, що рішення про проведення освідування приймає слідчий. Ці приклади нормативних положень можуть бути перспективними для українського кримінального процесуального законодавства. Оскільки через те, що повноваження на прийняття відповідного

¹⁹⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 19.09.2022).

¹⁹⁹ Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан от 4.07.2014. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&doc_id2=31575852#pos=275;-137.8000030517578&pos2=3871;-26.800003051757812 (дата звернення: 02.04.2018).

рішення закріплюється лише за прокурором, процедура проведення освідування щодо неповнолітнього підозрюваного ускладнюється та суттєво гальмується.

Для отримання дозволу на проведення освідування слідчому необхідно ініціювати перед прокурором відповідну постанову, що ускладнює таку процедуру, особливо в нічний час чи вихідні дні. Такі затримки призводять до зниження ефективності цієї слідчої дії або зводять її результативність нанівець, оскільки окремі сліди чи явища на тілі людини зберігаються нетривалий час (сліди ін'єкцій, стан сп'яніння тощо) або можуть змінюватися чи зникати (піднігтьовий вміст, наявність сторонніх речовин), а її проведення без постанови прокурора є підставою для визнання доказу недопустимим. Від своєчасності та якості проведення освідування часто залежить успіх у розкритті та розслідуванні злочинів²⁰⁰.

Необхідно зауважити, що в практичних підрозділах досить розповсюдженим явищем є складання більшості документів від імені процесуального керівника саме слідчим. На нашу думку, винесення постанови про проведення освідування від імені прокурора є недоцільним. Адже винесення постанови про освідування особи, у тому числі неповнолітнього підозрюваного, від імені прокурора сповільнює розслідування обставин вчиненого кримінального правопорушення.

З погляду на те, що досудове розслідування стосовно неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, підслідне слідчому Національної поліції України, який володіє всіма обставинами, особливостями та нюансами провадження, логічним було б винесення постанови про освідування неповнолітнього підозрюваного безпосередньо від імені слідчого.

На наше переконання, під час проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії обов'язково повинен бути присутнім слідчий, оскільки в ч. 2 ст. 40 КПК України слідчий уповноважений проводити слідчі (розшукові) дії²⁰¹. У цьому випадку ми бачимо це так: слідчий керує проведенням освідування, а лікар безпосередньо бере участь та на-

²⁰⁰ Топчій В. В., Карпенко Н. В. Примус як забезпечення освідування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. №2. С. 21.

²⁰¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.10.2022).

дає свій кваліфікований висновок по суті справи, який заноситься до протоколу слідчої дії.

Саме такий підхід забезпечить реальну економію часу й ефективність проведення освідування²⁰², а також швидке прийняття законного рішення в кримінальному провадженні стосовно особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності.

Отже, пропонуємо внести зміни в законодавство щодо заміни суб'єкта винесення постанови про освідування неповнолітнього підозрюваного — з прокурора на слідчого.

Разом з тим, указана пропозиція стосується виключно проведення освідування неповнолітнього підозрюваного у добровільному порядку. Тобто за умов, коли неповнолітній підозрюваний не проти зовнішнього огляду його тіла з метою встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення.

У випадку, коли необхідно провести освідування проти волі неповнолітнього підозрюваного, тобто примусово, важко погодитися з тим, що процесуальне рішення має приймати слідчий та навіть прокурор, оскільки під час примусового проведення освідування можуть незаконно обмежуватися права і свободи неповнолітнього підозрюваного, а саме право на свободу, право на приватність, право не свідчити проти себе тощо. А слідчий, прокурор є представниками сторони обвинувачення, і тому вони можуть необґрунтовано, навіть незаконно та неправомірно, на користь швидкого викриття обмежувати права неповнолітнього підозрюваного.

Слушно зазначає Т. О. Лоскутов, що норми КПК України в частині регламентації проведення примусового освідування уможливають обмеження права підозрюваного не свідчити проти себе всупереч його волі. Для такого обмеження навіть не передбачається судового контролю. Сторона обвинувачення (прокурор) без звернення до слідчого судді може прийняти рішення про обмеження права не свідчити проти себе стороною захисту (підозрюваним)²⁰³.

²⁰² Топчій В. В., Карпенко Н. В. Примус як забезпечення освідування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 21.

²⁰³ Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. С. 89.

У зв'язку з цим уповноважувати слідчого або прокурора виносити рішення стосовно проведення примусового освідування щодо неповнолітнього підозрюваного є недоцільним.

У процесуальній літературі справедливо висловлюються позиції стосовно наділення повноваженням щодо проведення примусового освідування представника суду. Так, Т.В. Садова наголошує, що освідування підозрюваного й обвинуваченого може бути проведене примусово за ухвалою суду²⁰⁴. З такою позицією вченої слід погодитися, тому що встановлення судового контролю за примусовим освідуванням неповнолітнього підозрюваного є необхідним з урахуванням протилежності інтересів сторін обвинувачення та захисту, вразливості й незрілості неповнолітнього підозрюваного, а також великого ризику порушення прав і свобод останнього.

Також треба зауважити, що проведення примусового освідування неповнолітнього підозрюваного може бути пов'язано з оголенням його тіла, що примножує на кілька разів ступінь втручання у права та свободи дитини, зокрема у право на приватність та особисту недоторканість. Таке освідування, на наш погляд, не може реалізуватися без судового контролю.

Тож у випадку проведення освідування в примусовій формі, що передбачає оголення тіла неповнолітнього підозрюваного, доцільним буде отримання дозволу у слідчого судді.

У перебігу опитування 86,25% адвокатів, 78,5% слідчих та 86,7% прокурорів підтвердили необхідність запровадження судового контролю за проведенням примусового освідування неповнолітнього підозрюваного (додатки А, Б, В).

Потрібно зауважити, що судовий контроль за примусовим освідуванням неповнолітнього підозрюваного не завжди має бути попереднім, тобто коли рішення слідчого судді необхідно одержати до початку вказаної слідчої (розшукової) дії. З урахуванням обставин досудового розслідування судовий контроль за примусовим освідуванням неповнолітнього підозрюваного може бути подальшим, тобто таким, що реалізується після здійснення слідчої (розшукової) дії.

²⁰⁴ Садова Т. В. Захист прав людини при освідуванні та отриманні зразків для експертного дослідження. *Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні* : матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції, присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (м. Івано-Франківськ). ПЮІ ЛьвДУВС, 2010. С. 187.

Отже, у разі невідкладного здійснення примусового освідування неповнолітнього підозрюваного без ухвали слідчого судді відповідний судовий дозвіл повинен бути отриманий після закінчення слідчої (розшукової) дії, не пізніше ніж 24 години після завершення примусового освідування.

Зазначений варіант нормативного врегулювання буде сприяти як оперативному, швидкому та всебічному розслідуванню обставин учиненого кримінального правопорушення, так і найкращому забезпеченню прав і свобод неповнолітнього підозрюваного.

Наступним питанням стосовно проведення освідування щодо неповнолітнього підозрюваного є визначення інших учасників указаної слідчої (розшукової) дії.

Проведення освідування щодо неповнолітнього підозрюваного не обмежується участю прокурора або слідчого. Влучною є думка стосовно того, що на початковому етапі проведення освідування слідчий, прокурор зобов'язаний визначити склад учасників освідування, які тактичні прийоми слід використовувати під час освідування, а також технічні засоби, які будуть використовуватися під час цього²⁰⁵. Із зазначеним варто погодитися, оскільки під час проведення освідування неповнолітнього підозрюваного варто враховувати не лише вимоги, зазначені в КПК України, а й особливості психіки дитини, її моральне налаштування на проведення цієї слідчої (розшукової) дії, позицію захисника, батьків тощо.

Ж. В. Удовенко стверджує, що залежно від виду освідування необхідна участь спеціалістів в обов'язковому порядку та можлива їх участь на розсуд слідчого²⁰⁶.

А. І. Кунтій виділив перших учасників освідування: це безпосередньо особа, що підлягає освідуванню, особа, що буде залучатися до цього — лікар чи спеціаліст, а також, як передбачено вимогами до проведення

²⁰⁵ Кунтій А. І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 314.

²⁰⁶ Удовенко Ж. В. Дотримання прав і свобод людини при використанні спеціальних знань під час проведення освідування. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2015. Вип. 60. С. 232.

слідчих (розшукових) дій, зокрема ч. 7 ст. 223 КПК України, не менше двох незаінтересованих осіб — понятих²⁰⁷.

Науковці Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков позитивно ставляться до участі в освідуванні судово-медичного експерта. Вони зазначили, що це може сприяти результативності процесу, оскільки це його професійна діяльність, пов'язана з повсякденною роботою²⁰⁸. Таке обґрунтування для залучення експерта, на наш погляд, є вдалим, у тому числі й для залучення до участі в освідуванні лікаря.

Однак учені зауважують, що судово-медичний експерт або лікар до проведення освідування, як правило, підходять з медичної точки зору і менше уваги звертають на встановлення та фіксацію особливих прикмет і слідів, які в подальшому можуть мати значення для проведення трасологічних досліджень з метою встановлення механізму заподіяння тілесних ушкоджень. Вони переконані, що це доводить доцільність проведення освідування слідчим особисто за участі судово-медичного експерта або лікаря. Такий порядок сприятиме оптимальному поєднанню юридичних і медичних знань під час проведення освідування, зокрема встановленню наявності й характеру тілесних ушкоджень — ран (вогнепальних, різаних або колотих, рубаних або заподіяних тупим предметом), саден, подряпин, крововиливів, слідів дії отруйних речовин, у тому числі визначенню їх розмірів, локалізацію на тілі тощо, а також дасть змогу правильно відобразити дані в протоколі слідчої дії²⁰⁹.

Вважаємо, що під час проведення освідування за участю дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може бути ніяких винятків стосовно суб'єкта, залученого на проведення такої слідчої дії. Необхідно проводити зазначену слідчу (розшукову) дію за участю лікаря, у тому числі однієї статі з освідуваним.

²⁰⁷ Кунтій А. І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 314.

²⁰⁸ Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Освідування — засіб доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 25.

²⁰⁹ Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Освідування — засіб доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 25.

По-перше, проведення освідування за участю лікаря буде здійснене з дотриманням усіх санітарних норм. Лікарем буде зроблено кваліфікований висновок, оскільки в разі проведення освідування слідчим останній не завжди може зорієнтуватися в тих чи інших особливостях людського тіла тощо.

По-друге, так можна уникнути зловживань своїми службовими обов'язками з боку слідчого чи прокурора. Така норма зменшить невдоволення сторони захисту діями слідчого, адже прийнято вважати, що лікар є незалежною, сторонньою та незацікавленою особою.

По-третє, проведення освідування лікарем, зокрема особою тієї ж статі, що й освідуваний, не чинитиме зайвого психологічного тиску на дитину, яка освідується. Адже зазвичай на лікарів реагують дещо спокійніше та адекватніше, ніж на працівників поліції. Як вдало зауважили науковці, почуття сорому в людини не має виникати під час огляду її тіла лікарем чи експертом²¹⁰.

Зважаючи на те, хто має проводити освідування, виникає непорозуміння, хто повинен складати протокол за результатами проведення слідчої (розшукової) дії.

У юридичній літературі зроблено висновок про те, що освідування є самостійною слідчою (розшуковою) дією і завжди має проводитися слідчим, який здійснює кримінальне провадження за конкретним фактом кримінального правопорушення. До проведення освідування може залучатися судово-медичний експерт, лікар або інша особа, яка має спеціальні знання в певній галузі²¹¹. Поділяємо цю думку, тому що слідчий є головним у процесі ведення розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій, тому саме він повинен складати постанову про результати освідування. Що стосується інформації, яку буде надавати лікар, її варто заносити до протоколу в повному обсязі.

Ще одним гострим питанням під час здійснення освідування неповнолітнього підозрюваного є участь понятих.

Є. Д. Лук'янчиков, В. Є. Лук'янчикова запрошення понятих вважають необхідним, щоб у подальшому слідчий мав можливість забезпечити

²¹⁰ Цилорик І. І. Учасники освідування під час кримінального провадження. *Право. ua*. 2019. №3. С. 132.

²¹¹ Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Освідування — засіб доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 31.

себе від неправомірних скарг від заінтересованих осіб²¹². Такої ж думки дотримуються і деякі інші вчені²¹³.

Про учасників освідування, у тому числі й понятих, А.І.Кунтій зазначає, що їх попереджають про недопустимість розголошення відомостей, отриманих ними в процесі виконання слідчої (розшукової) дії, їм роз'яснюють право бути присутніми під час усіх дій слідчого й обов'язок засвідчити підписами в протоколі факт проведення освідування і його результат, а також роз'яснюється право робити зауваження з приводу освідування і правильності його фіксації, які заносяться до протоколу. Для проведення освідування якісний склад понятих має важливе значення для отримання позитивного результату зазначеної слідчої (розшукової) дії. Бажано, щоб понятими були особи, незнайомі з освідуваним, краще близькі за віком. Це допоможе зняти або зменшити психологічну напругу людини. Учений погодився з пропозицією В.Г.Дрозд, яка вважає, що вирішення питання про запрошення до участі понятих доцільно погоджувати з особою, з огляду на етичні міркування, однак остаточне вирішення залежить від слідчого²¹⁴.

А.І.Кунтій наголошує на тому, що необхідно усвідомлювати, що не кожній особі приємно, щоб її оголене тіло оглядав не тільки слідчий, а ще й поняті, які є сторонніми особами, запрошеними з вулиці²¹⁵.

Ю.Гошовська вказує, що присутність сторонніх у приміщенні під час проведення цієї слідчої дії не допускається, позаяк вони можуть негативно впливати на особу неповнолітнього та його психіку. Вона акцентує увагу на тому, що проведення слідчої дії вимагає також оперативності проведення, оскільки оглядається тіло живої людини — неповнолітнього, а проведення її у присутності інших осіб викликає в останнього дискомфорт, збудженість, сором'язливість, психологічну напруженість чи підвищену емоційність²¹⁶.

²¹² Там само. С.31.

²¹³ Цилорик І.І. Учасники освідування під час кримінального провадження. *Право.іа.* 2019. №3. С.132.

²¹⁴ Кунтій А.І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2014. №2. С.314.

²¹⁵ Там само. С.314.

²¹⁶ Гошовська Ю. Особливості проведення окремих слідчих дій за участю неповнолітніх. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2016. №3. С.118.

Досліджуючи категорію підозрюваних в умисному вбивстві в стані сильного душевного хвилювання, А. І. Кунтій висловив думку про проведення освідчування, що супроводжується оголенням тіла освідчуваного, без участі понятих, якщо таке освідчування проводиться лікарем чи судово-медичним експертом²¹⁷. З огляду на етичні міркування така пропозиція мала б позитивну оцінку, але з огляду на юриспруденцію проведення слідчої дії без присутності слідчого та понятих є досить спірним питанням.

Під час вирішення питання про доцільність залучення понятих до проведення освідчування, слід керуватися етичними міркуваннями, на що звертають увагу науковці й практики. Через почуття сором'язливості не кожна особа із захватом ставиться до того, що під час огляду її тіла, крім слідчого та спеціаліста, будуть присутні інші учасники (поняті), які відповідно до закону є обов'язковими²¹⁸.

О. М. Дуфенюк та А. І. Кунтій влучно акцентували увагу на думці В. І. Маринів стосовно того, що позбавити слідчого і суд можливості виявляти на тілі підозрюваного особливі прикмети і сліди, захищаючи почуття їх сором'язливості, означає унеможливити встановлення істини в багатьох кримінальних справах²¹⁹.

Ураховуючи принцип публічності кримінального процесу та необхідність виконання завдань кримінального провадження, вважаємо, що через неповнолітній вік та сором'язливість дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення, слідчий або прокурор не можуть втрачати докази, які будуть отримані під час проведення освідчування неповнолітнього підозрюваного.

Однак, беручи до уваги рекомендації до проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, варто уникати надмірної кількості сторонніх людей, які можуть негативно вплинути на психіку дитини, у результаті чого з нею буде

²¹⁷ Кунтій А. І. Тактика проведення освідчування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 315.

²¹⁸ Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчикова В. Є. Учасники освідчування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Випуск 1 (69). С. 128.

²¹⁹ Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Правова регламентація проведення освідчування: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Випуск 4. С. 301. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2015_4_33

втрачено налагоджений психологічний контакт. Тому необхідно запропонувати альтернативу участі понятих під час проведення освідування дитини, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. Такою альтернативою, на наш погляд, є здійснення безперервного відеозапису проведення освідування неповнолітнього підозрюваного.

Отже, коло учасників освідування за участю неповнолітнього підозрюваного має бути обмеженим. На нашу думку, освідування неповнолітнього підозрюваного має проводитися лікарем, без участі понятих, у присутності слідчого та захисника. У разі здійснення примусового освідування неповнолітнього підозрюваного, у тому числі пов'язаного з оголенням дитини, доречним буде застосування обов'язкового безперервного відеозапису для фіксування перебігу цієї слідчої (розшукової) дії. Такий спосіб фіксації слугуватиме додатковою гарантією захисту прав і свобод, найкращих інтересів дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, та убезпечить її від протиправних дій з боку органів досудового розслідування.

Ще одним актуальним питанням щодо освідування неповнолітнього підозрюваного є забезпечення права на приватність, конфіденційність у випадку оголення тіла в перебігу цієї слідчої (розшукової) дії.

У ч. 4 ст. 241 КПК України зазначено, що за необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду²²⁰.

А. І. Кунтій зазначив, що невід'ємною складовою на робочому етапі проведення освідування є фіксація перебігу проведення, яка може бути здійснена шляхом відеозапису, фотографуванням або іншими технічними засобами²²¹.

²²⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

²²¹ Кунтій А. І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 315.

Ю. Гошовська говорить про те, що якщо немає потреби у збиранні доказів під час проведення освідування неповнолітнього в оголеному вигляді, фотозйомка забороняється²²².

Розглядаючи підстави освідуваної особи, констатацією дій, що можуть принизити її честь і гідність, є фіксування вказаної слідчої (розшукової) дії, адже законодавцем не звернено уваги на наявність згоди освідуваної особи. Це робиться на розсуд слідчого чи прокурора. Науковці О. М. Дуфенюк та А. І. Кунтій вважають це твердження помилковим, бо така фіксація часто викликає заперечення з боку освідуваного, що може бути причиною для пригнічення його психологічного стану чи погіршення його життя та здоров'я. Вони підтримують думки В. М. Тертишника і А. П. Шеремета про те, що фіксування виявлених фактичних даних під час освідування шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів допускається лише за згодою особи. Також вони пропонують отримувати добровільну згоду освідуваної особи на здійснення фіксування проведення цієї слідчої (розшукової) дії²²³.

Якщо брати до уваги запропоновану нами альтернативу у вигляді заміни участі понятих на відеофіксацію освідування неповнолітнього підозрюваного, вважаємо, що згода освідуваної особи на таку фіксацію не потрібна.

С. В. Харченко підкреслює, що під час подібного роду фіксації слідів кримінального правопорушення та особливих прикмет етично не фотографувати обличчя освідуваного. Однак це повинно бути зафіксовано у протоколі²²⁴.

На наше переконання, здійснення відеозапису, у тому числі фотографування, під час проведення освідування неповнолітнього підозрюваного без участі понятих буде додатковою гарантією забезпечення захисту прав дитини від протиправних дій зі сторони правоохоронців та інших осіб, які уповноважені на проведення цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема в разі примусового її виконання.

²²² Гошовська Ю. Особливості проведення окремих слідчих дій за участю неповнолітніх. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. №3. С. 118.

²²³ Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Правова регламентація проведення освідування: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Випуск 4. С. 302.

²²⁴ Харченко С. В. Тактика слідчого експерименту за участю неповнолітніх підозрюваних. *Право і суспільство*. 2015. №4. Частина 4. С. 228.

Але, враховуючи дотримання забезпечення додаткових гарантій захисту прав дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, варто забезпечити схоронність таких відеозаписів та фотографій від їх розповсюдження в інтернет-мережі. В обов'язковому порядку необхідно обмежити кількість осіб, які мають право знайомитися з такими цифровими відео- та фотоматеріалами на стадії досудового розслідування і судового розгляду.

Застосовуючи обмеження принципу гласності судового розгляду²²⁵, відеозапис повинен розглядатися в закритому судовому засіданні (ч. 2 ст. 27 КПК України) та, на наш погляд, надаватися для ознайомлення виключно стороні захисту та обвинувачення, без можливості створення додаткових копій.

Дотримуючись забезпечення прав неповнолітніх, варто підтримати пропозицію Ю.Гошовської про те, що всім учасникам слідчої дії рекомендується повідомити та попередити про недопустимість розголошення даних, які стали їм відомі під час проведення слідчої дії²²⁶, оскільки розповсюдження відеоматеріалів проведення освідування за участю неповнолітнього підозрюваного може незворотно змінити та зруйнувати життя підлітка.

Про забезпечення конфіденційності також ідеться в «Пекінських правилах». Так, у правилі 8 наголошено на тому, що право на конфіденційність повинно поважатися на всіх етапах для того, щоб уникнути заподіяння шкоди через непотрібну гласність або через нанесення шкоди репутації. У принципі не повинна публікуватися ніяка інформація, яка може призвести до вказівки на особу неповнолітнього²²⁷.

У своєму монографічному дослідженні про примусовий відбір зразків С. О. Коропецька висловила думку про те, що з метою забезпечення належної поваги до особистого життя особи, поваги до її гідності, а також гарантування конфіденційності *ст. 245 КПК України слід доповнити*

²²⁵ Лихоконь М. О. Особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх. Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників : матеріали III студентської наукової конференції (м. Харків, 16 травня 2012 р.). Харків : Право, 2012. С. 56.

²²⁶ Гошовська Ю. Особливості проведення окремих слідчих дій за участю неповнолітніх. Вісник Національної академії прокуратури України. 2016. №3. С. 118.

²²⁷ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 27.10.2022).

окремою нормою, у якій передбачити обов'язок для слідчого знищити отримані зразки, як тільки в них зникне необхідність подальшого використання (курсив наш. — О.Л.), як це закріплено в КПК ФРН²²⁸. Таку пропозицію можна адаптувати не лише під примусовий відбір зразків, а й під цифрову інформацію, отриману під час проведення освідування неповнолітнього підозрюваного.

Зважаючи на напрям дотримання забезпечення додатковими гарантіями захисту прав неповнолітніх підозрюваних, надана С. О. Коропецькою пропозиція, на наш погляд, буде досить вдалою, оскільки унеможливить розповсюдження отриманої про неповнолітнього підозрюваного інформації особистого характеру.

З іншого погляду, знищення отриманих зразків саме слідчим на стадії досудового розслідування порушить принцип безпосередності дослідження показань, речей і документів, передбачений ст. 23 КПК України²²⁹.

Тому маємо пропозицію дещо підкорегувати запропоновану С. О. Коропецькою норму в частині того, що передбачити обов'язок для органів кримінального судочинства знищити отримані зразки та відеозаписи, отримані в процесі освідування неповнолітнього, як тільки в них зникне необхідність подальшого використання, після оскарження вироку в усіх інстанціях (курсив наш. — О.Л.).

Отже, право на приватність неповнолітнього підозрюваного щодо проведення стосовно нього освідування має забезпечуватися шляхом дотримання конфіденційності та нерозголошення відомостей, що можуть стати відомими під час здійснення та фіксації цієї слідчої (розшукової) дії.

Наступним дискусійним питанням стосовно проведення освідування щодо неповнолітнього підозрюваного є примусова форма його реалізації під час досудового розслідування.

Освідування може проводитися як в добровільному, так і в примусовому порядку, що обумовлює ризик суттєвого порушення прав, свобод та законних інтересів неповнолітнього підозрюваного.

²²⁸ Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 161.

²²⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

У ч. 3 ст. 241 КПК України законодавцем зазначено, що особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово²³⁰.

Примусове проведення освідування здійснюється як крайній захід, спрямований на збирання і перевірку доказів у кримінальному провадженні, коли застосовані заходи переконання не дали позитивного результату. Дотримання при цьому процесуальної форми й криміналістичних рекомендацій проведення цієї слідчої (розшукової) дії є запорукою виконання визначених у ч. 1 ст. 2 КПК 2012 р. завдань кримінального провадження²³¹. На жаль, на теперішній час немає єдиної криміналістичної рекомендації щодо самого процесу здійснення освідування у примусовій формі. Відсутність розробленого алгоритму дій слідчого під час примусового освідування неповнолітнього підозрюваного у практичних підрозділах поліції змушує діяти на власний розсуд, що іноді створює конфліктні ситуації між учасниками досудового розслідування.

В. В. Топчій та Н. В. Карпенко звернули увагу на позицію Ю. М. Черноус, яка констатує, що необхідність у застосуванні правообмежувальних засобів виникає лише у разі ігнорування зобов'язаним учасником слідчої дії відповідного припису закону, тому що його неналежна поведінка посягає на права і свободи інших учасників судочинства. До того ж застосування примусових заходів здійснюється за обставин крайньої необхідності, коли мета слідчої дії є суттєвою і ніяким іншим способом вона не може бути досягнута²³². Аналізуючи викладене, можна стверджувати, що В. В. Топчій та Н. В. Карпенко розділяють примус на дві категорії: психічний та фізичний.

У поняття «психічний примус» вони включають законний психологічний вплив на інтелектуальну, емоційну та вольову сферу підозрюваного, потерпілого, свідка з метою спонукати виконати вимоги

²³⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

²³¹ Ключуряк С. С. Межі процесуального примусу при проведенні освідування у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2012. № 4. С. 464.

²³² Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник* : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. Випуск 1 (2). С. 49.

закону щодо освідування²³³. Дозволимо собі не погодитися із цією дефініцією, оскільки її тлумачення ми розцінюємо більше як психологічне переконання особи.

У розуміння «фізичного примусу» вчені вкладають законний фізичний вплив, що застосовується до підозрюваного, потерпілого, свідка всупереч його волі, з метою примусити виконати вимоги закону щодо освідування, у разі відмови виконати ці дії добровільно²³⁴. Саме таке поняття, як «законний фізичний вплив» у національному законодавстві є неврегульованим та невизначеним.

У ч. 4 ст. 241 КПК України вказано, що під час освідування не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я²³⁵.

У процесуальній літературі йде мова про те, що освідування як слідча дія не передбачає і не може передбачати будь-які дослідження над людиною²³⁶. Оскільки об'єктом освідування може бути лише тіло живої людини²³⁷, це зачіпає її права на особисту недоторканність.

Сторона захисту, особливо якщо її учасником є неповнолітній підозрюваний, будь-які фізичні дії з боку працівників поліції буде розцінювати як такі, що принижують честь та гідність дитини, оскільки в жодному з нормативних актів не визначено, який саме законний фізичний примус дозволяється здійснювати під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Оскільки слідчий під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітнім, особливу увагу приділяє дотриманню всіх норм поведінки та підвищених гарантій захисту, які висувають до неповнолітніх, тому іноді краще не ризикувати для того, щоб уникнути скарг зі сторони захисту. Окрім того, необхідно наголосити, що підвищена увага до неповнолітніх підозрюваних здійснюється

²³³ Там само. С. 50.

²³⁴ Там само. С. 50.

²³⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 28.10.2022).

²³⁶ Лук'янчиков Є. Д., Петряев С. Ю. Еволюція нормативного регулювання освідування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Випуск 64. С. 162.

²³⁷ Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник* : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. Випуск 1 (2). С. 42.

ще й зі сторони прокуратури, тому в будь-якому випадку необхідно застосовувати законні методи роботи з дітьми.

С. С. Ключуряк погодився з А. А. Благодарим стосовно того, що процесуальний примус як різновид державного примусу являє собою метод кримінально-процесуальної діяльності, що полягає у формуючому нормативно закріпленому впливі визначених державних органів і посадових осіб на правосвідомість суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності незалежно від його волі, бажання, який передбачає для примушованого загрозу чи дійсне настання невігідних наслідків матеріального, морального чи організаційного характеру з метою забезпечення його належної поведінки і, як наслідок, забезпечення завдань кримінального судочинства²³⁸.

Досліджуючи питання освідчування та застосування примусу в ході його проведення, І. М. Янченко справедливо визначила умови, за наявності яких указана слідча дія може бути проведена примусово, а саме:

- наявність достатніх даних вважати, що на тілі певної особи, яку необхідно піддати освідчуванню, є сліди злочину або будь-які інші особливі прикмети;
- особа відмовилася від проведення з нею освідчування, але ця слідча дія має необхідне доказове значення;
- дії під час проведення примусового освідчування (як і добровільного) не повинні зашкодити здоров'ю особи²³⁹.

У більшості випадків особи, на тілі яких можуть бути виявлені сліди злочину або особливі прикмети, добровільно дають згоду на проведення такої слідчої (розшукової) дії, чим сприяють слідчому у встановленні обставин кримінального правопорушення. Проте не можна виключати випадків, коли особа відмовляється добровільно пройти освідчування. Це є свідченням того, що на цей момент сформулася несприятлива (конфліктна) слідча ситуація. Але вона не повинна перешкоджати розслідуванню. Застосовані до особи заходи примусу

²³⁸ Ключуряк С. С. Межі процесуального примусу при проведенні освідчування у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2012. №4. С. 464

²³⁹ Янченко І. М. Освідчування як самостійна слідча дія з ознаками кримінально-процесуального примусу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 43. С. 127.

не повинні створювати загрозу її життю, здоров'ю або бути принизливими за характером²⁴⁰.

С. С. Ключуряк стверджує, що деякі науковці взагалі заперечують примусовий характер освідування. Він підкреслює, що вказана точка зору не відповідає вимогам закону та інтересам досудового розслідування. Якщо погодитися з нею, слід визнати, наприклад, за підозрюваним право відмовитися від освідування, що, у свою чергу, за відсутності можливості примусового його проведення не дозволить досягти мети проведення цієї слідчої (розшукової) дії²⁴¹.

В. В. Топчій та Н. В. Карпенко зауважують, що підозрюваний як учасник проведення освідування у більшості випадків не зацікавлений у встановленні істини у справі, а тому має менше бажання добровільно піддаватися освідуванню, оскільки на його тілі можуть бути виявлені сліди злочину або особливі прикмети²⁴².

І. М. Янченко висловлює дещо іншу думку. Вона вважає, що заперечення особи проти участі у проведенні освідування ще не означає, що особа намагається приховати певні сліди вчиненого нею злочину. Та наводить підтверджуючі дані з практичних підрозділів, у яких, зокрема, мова йде про сором'язливість жінки під час оголення²⁴³.

На нашу думку, відмова неповнолітнього підозрюваного у проведенні освідування в добровільному порядку є, найімовірніше, психологічним нерозумінням того, що відбувається під час здійснення кримінального провадження, та небажанням оголюватися перед сторонніми особами.

У юридичній літературі зазначається, що позбавити слідчого можливості виявити ці сліди, захищаючи почуття сором'язливості обвинуваченого, — означає зробити неможливим встановлення істини

²⁴⁰ Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Застосування примусу в процесі освідування. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 1 (13). С. 4–5.

²⁴¹ Ключуряк С. С. Межі процесуального примусу при проведенні освідування у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2012. № 4. С. 464.

²⁴² Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник* : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. Випуск 1 (2). С. 48–49.

²⁴³ Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 133.

у багатьох кримінальних справах²⁴⁴. Вважаємо таку думку абсолютно правильною, оскільки через сором'язливість підозрюваного слідство не має права втрачати доказову інформацію, яка в подальшому допоможе отримати важливі докази для встановлення обставин учиненого кримінального правопорушення.

Як метод впливу на осіб, які не бажають добровільно пройти освідчування, має бути обране переконання. Те ж саме стосується й неповнолітнього підозрюваного, але в разі категоричної відмови від його проведення, у виняткових випадках, до нього можуть бути застосовані заходи процесуального примусу²⁴⁵.

На думку С. С. Ключуряка, необхідною умовою перед проведенням примусового освідчування є попереднє використання слідчим усіх наявних у його розпорядженні заходів переконання²⁴⁶.

А. І. Кунтій також зазначає, що слідчим потрібно роз'яснити всю важливість проведення процесуальної дії, що допоможе зменшити психологічну напругу та досягти бажаного результату без застосування примусу²⁴⁷.

Щодо процесу переконання заслуговують на увагу пропозиції Ю. М. Черноус. Вона вважає, що слідчий за обставин слідчої ситуації, коли особа відмовляється від добровільного проведення слідчої дії, повинен вжити таких заходів: встановити психологічний контакт, при цьому наголошуючи на розумінні становища, переконанні учасника слідчої дії, демонстрації співпереживання; створити впевненість учасника у збереженні таємниці досудового слідства, гарантуванні безпеки його життя та здоров'я; за допомогою використання методів переконання схилити особу до думки про доцільність її добровільної участі у провадженні слідчої дії; застосовувати технічні засоби²⁴⁸. За-

²⁴⁴ Мрочко Р. М., Чаплинський К. О. Проблемні питання примусового освідчування підозрюваного, потерпілого та свідка. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 1. С. 96.

²⁴⁵ Харченко С. В. Тактика слідчого експерименту за участю неповнолітніх підозрюваних. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Частина 4. С. 227.

²⁴⁶ Ключуряк С. С. Межі процесуального примусу при проведенні освідчування у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2012. № 4. С. 464.

²⁴⁷ Кунтій А. І. Тактика проведення освідчування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 315.

²⁴⁸ Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідчування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник* : збірник наукових праць На-

ходи, про які вказує вчена, є досить слухними, а в разі правильного й коректного донесення цієї інформації до учасників кримінального провадження можливо буде уникнути застосування здійснення слідчої (розшукової) дії у формі примусу. З огляду на незрілий вік підозрюваного варто залучати всі можливі способи та методи для того, щоб уникнути примусового здійснення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Учені В. В. Топчій та Н. В. Карпенко запропонували свій алгоритм дій слідчого під час проведення примусового освідування. На їхню думку, він має бути таким:

- примус під час освідування може застосовуватися лише після того, як вичерпано всі можливості переконання особи в необхідності проведення цієї процесуальної дії та, в обов'язковому порядку, роз'яснено положення норм КПК України, відповідно до яких зазначені процесуальні дії можуть бути проведені примусово, роз'яснено необхідність освідування як засобу встановлення істини у кримінальному провадженні;
- примусове проведення освідування може супроводжуватися застосуванням до особи активних заходів (утримання), примусовим зняттям одягу тощо. При цьому примус не повинен перевищувати ступінь протидії і не бути більшим, ніж це потрібно для проведення передбаченої КПК України процедури;
- неприпустимими є дії, а також застосування технічних, хімічних чи інших засобів, що є небезпечними для життя і здоров'я освідуваної особи;
- примусове освідування проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, як правило, у приміщенні експертного закладу або медичної установи. Виконання зазначених процесуальних дій в інших місцях може здійснюватися лише у виняткових випадках із забезпеченням необхідних умов та суворого дотримання спеціальних (медичних) правил проведення відповідної процедури;
- судово-медичний експерт, лікар за узгодженням зі слідчим, прокурором повинен встановити обсяг необхідних спеціальних медичних та інших засобів для максимально безпечного проведення відповідних процедур;

- для забезпечення проведення примусового освідування, у тому числі підтримання належного громадського порядку, для участі в ньому можуть залучатися працівники Міністерства внутрішніх справ. Такі працівники, на вимоги слідчого, прокурора, зобов'язані надавати допомогу медичним працівникам та забезпечувати безпечні умови для доступу до особи у разі примусового її освідування, запобігати діям підозрюваного, свідка чи потерпілого, що загрожують життю і здоров'ю оточуючих²⁴⁹.

Інший автор С. С. Ключуряк наголошує на тому, що примусове освідування в кожному конкретному випадку його застосування повинно бути належним чином обґрунтованим і мотивованим, визначеним інтересами розслідування і встановлення істини у справі як основного із завдань кримінального провадження²⁵⁰.

На наш погляд, проведення з неповнолітнім підозрюваним такої слідчої (розшукової) дії, як освідування у примусовій формі, є досить спірним питанням стосовно його правової регламентації та практичної реалізації. Оскільки будь-який психологічний або фізичний примус, який буде застосований до дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення, у подальшому може негативно вплинути на її соціальний розвиток та життєвий світогляд.

Вважаємо, що правова регламентація примусового освідування щодо неповнолітнього підозрюваного має обумовлюватися принципом співрозмірності. Останній широко відомий як засіб обмеження використання каральних санкцій, що виражаються переважно у використанні принципу «воздаяння по заслугах» відповідно до тяжкості правопорушення²⁵¹.

Як слушно зазначається у ч. 3 ст. 13 Типового закону про правосуддя щодо неповнолітніх, усі заходи, що застосовуються стосовно непов-

²⁴⁹ Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник* : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. Випуск 1 (2). С. 50–51.

²⁵⁰ Ключуряк С. С. Межі процесуального примусу при проведенні освідування у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2012. № 4. С. 464.

²⁵¹ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 15.11.2022).

нолітнього правопорушника, мають бути співрозмірні обставинам та тяжкості порушення, а також відповідати умовам життя, освітнім, соціальним та іншим потребам дитини²⁵². Окрім того, у ст. 5 (1) Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), також підкреслюється, що система правосуддя щодо неповнолітніх спрямована насамперед на забезпечення благополуччя неповнолітнього та забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співрозмірні як з особливостями особи правопорушника, так і з обставинами правопорушення²⁵³.

Тому застосовані до неповнолітнього правопорушника заходи мають ґрунтуватися не лише на об'єктивній тяжкості кримінального злочину, але і на особистих обставинах дитини²⁵⁴.

Спираючись на цей принцип та враховуючи вразливість процесуального становища неповнолітнього підозрюваного, його психологічну, соціальну незрілість, вважаємо, що застосування примусу під час освідчування неповнолітнього підозрюваного краще поставити у залежність від тяжкості кримінального правопорушення, у якому підозрюється неповнолітній. Зокрема, ми переконані, що реалізація примусової форми освідчування щодо дитини є виправданою лише стосовно існування підозри про вчинення неповнолітнім тяжкого та особливо тяжкого злочину.

У результаті проведеного опитування встановлено, що 91,25% адвокатів, 73,1% слідчих та 66,7% прокурорів поділяють пропозицію про те, що примусове освідчування неповнолітнього підозрюваного може здійснюватися лише у разі наявності підозри щодо скоєння тяжкого та особливо тяжкого злочину (додатки А, Б, В).

Реалізація примусового освідчування щодо неповнолітнього підозрюваного тільки у кримінальних провадженнях, де підтверджена

²⁵² Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. NACIONES UNIDAS. NUEVA YORK. 2014. 131 с.

²⁵³ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 15.11.2022).

²⁵⁴ Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. NACIONES UNIDAS. NUEVA YORK. 2014. С. 63.

підозра стосовно вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, відповідає засаді пропорційності публічних та приватних інтересів. Це виявляється у тому, що обмеження прав і свобод неповнолітнього підозрюваного виправдовується лише публічним інтересом у вигляді підозри скоєння особою тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Вказана пропорція між приватними правами та свободами неповнолітнього та суспільним інтересом держави щодо захисту українського соціуму від тяжких злочинів є справедливою та узгоджується з принципом верховенства права у кримінальному провадженні.

Отже, пропонуємо внести доповнення до змісту КПК України, а саме ч. 3 ст. 241 треба доповнити абзацом другим такого змісту: «Примусове освідування неповнолітнього підозрюваного, свідка чи потерпілого здійснюється лише у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів».

Таке нормативне доповнення ст. 241 КПК України сприятиме вдосконаленню кримінальних процесуальних норм у частині забезпечення прав і свобод інтересів неповнолітнього підозрюваного щодо можливості застосування до нього примусу під час досудового розслідування.

Указані в цій частині монографічної роботи пропозиції щодо вдосконалення процесуальної регламентації та реалізації освідування неповнолітнього підозрюваного сприятимуть забезпеченню прав і свобод дитини, її найкращих інтересів у кримінальному провадженні.

Примусове отримання зразків для експертизи. Повноцінне та об'єктивне розслідування кримінальних правопорушень неможливе без проведення певних видів судових експертиз, що, у свою чергу, вимагає вилучення певних зразків для здійснення експертного дослідження, у тому числі від неповнолітнього підозрюваного.

У ч. 1 ст. 245 КПК України зазначено, що у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

На жаль, не завжди отримання зразків для проведення експертних досліджень відбувається у добровільному порядку.

Згідно з ч. 3 ст. 245 КПК України, у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони

кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160–166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відібрання біологічних зразків примусово²⁵⁵.

На практиці виникають складнощі з тлумаченням цієї норми закону та подальшим його застосуванням. Особливою проблемою є відмова підозрюваного й обвинуваченого у наданні біологічних та інших зразків для експертизи²⁵⁶.

Що стосується отримання зразків у неповнолітнього підозрюваного, то, на жаль, законодавцем не регламентовано особливості такого відбору, що є досить дискусійним та проблемним питанням, оскільки у всьому світі розповсюджена практика наділення додатковими гарантіями захисту прав дітей, які потрапили в конфлікт із законом.

Недосконалість правової регламентації та чіткого уявлення правохоронців щодо практичної реалізації примусового отримання зразків для експертизи під час досудового розслідування не сприяє забезпеченню прав і свобод неповнолітніх підозрюваних, щодо яких може здійснюватися вказана слідча (розшукова) дія.

Подібна проблема існує не лише в національному законодавстві.

У кримінально-процесуальному кодексі Республіки Казахстан у ч. 3 ст. 268 передбачено, що примусове отримання зразків у потерпілого, свідка у випадках, вказаних у ч. 2 зазначеної статті, а також у заявника або особи, на яку прямо вказує заявник як на таку, що скоїла кримінальне правопорушення, допускається лише за санкцією слідчого судді та за постановою суду, в порядку, передбаченому цим КПК²⁵⁷.

Тож у згаданих нормативних документах також не регламентовано порядок примусового відбору біологічних зразків та не міститься жодних його роз'яснень, не кажучи вже про правове регулювання особливостей примусового отримання зразків від неповнолітнього підозрюваного.

С. О. Коропецька теж помітила, що в КПК України нічого немає про можливість та порядок відібрання зразків для експертизи

²⁵⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

²⁵⁶ Шульженко А. В. Примусовий відбір зразків для експертизи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. Випуск №2. Том 2. С. 128.

²⁵⁷ Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Казахстан от 4.07.2014. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&doc_id2=31575852#pos=275;-137.8000030517578&pos2=3871;-26.800003051757812 (дата звернення: 16.12.2019).

в неповнолітніх осіб. У зв'язку з цим, на її думку, варто доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України нормою під назвою «Охорона прав особи при отриманні зразків для експертизи» у такій редакції: «При відібранні зразків для експертизи не допускаються дії, що принижують честь і гідність особи. Методи і науково-технічні засоби отримання зразків повинні бути безпечними для життя та здоров'я людини. Застосування складних медичних процедур або методів, що можуть викликати больові відчуття, допускаються лише з письмової згоди на це особи, в якій повинні бути отримані зразки, а якщо вона не досягла повноліття або страждає психічними захворюваннями чи володіє фізичними вадами, то і за згодою її законного представника»²⁵⁸. Указані пропозиції авторки є досить слухними, водночас дуже абстрактними та іноді відірваними від практики. Бо нам здається не досить практичним та взагалі логічним ставити проведення примусового отримання зразків для експертизи у залежність від надання певного дозволу на використання методів та процедур. На те він і примусовий відбір зразків, щоб нікого не запитувати щодо будь-яких дозволів на його проведення.

Правоохоронці не мають конкретного розуміння, як саме повинна відбуватися процедура примусового відбору, а сторона захисту розцінює примусовий відбір зразків як катування та жорстоке поводження з підозрюваними, посилаючись на рішення ЄСПЛ.

У такій гучній справі щодо Надії Савченко також виникла необхідність у примусовому відборі її біологічних зразків, з таким клопотанням звернулася військова прокуратура на засіданні Шевченківського суду м. Києва.

Однак Дмитро Бугай, адвокат Савченко, заявив, що клопотання прокуратури не підлягає задоволенню та пояснив, що мова йде про примусовий відбір біологічного матеріалу (слини), а примусова форма цієї процедури принижує честь та гідність, суперечить Конвенції про права людини. Він також висловив переконання, що у випадку задоволення судом цього клопотання такі докази будуть визнані недопустимими²⁵⁹.

²⁵⁸ Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 160.

²⁵⁹ Савченко отказалась предоставить биологические образцы и заявила о пытках. НВ Україна. 18 апреля 2018. 15:09. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/savchenko-otkazalas>

У нашій практичній діяльності був випадок, коли підозрюваний під час отримання ухвали про примусовий відбір біологічних зразків заявив клопотання про роз'яснення змісту ухвали, а саме в частині процедури та механізму примусового відбору, спеціального обладнання, яке повинно використовуватися, та особи, яка буде здійснювати відбір зразків. У цьому випадку мова йшла про примусовий відбір експериментальних зразків відбитків папілярних ліній візерунків нігтьових фаланг пальців рук та долонь підозрюваного. Отже, сторона захисту натякала на те, що застосований примус під час примусового відібрання зразків для експертизи може межувати з порушенням прав і свобод людини.

Слушно зазначає О. Татаров, що будь-яка слідча дія повинна насамперед бути направлена на дотримання законності її проведення та додержання всіх прав підозрюваних, особливо неповнолітніх. Невизначеність є передумовою «законних зловживань», оскільки в такому випадку особи, які здійснюють відібрання зразків, діють не в порядку, визначеному законом чи іншими нормативно-правовими актами, а на «власний розсуд» з посиланням на аналогічну практику²⁶⁰.

На наш погляд, невизначеність полягає у відсутності розуміння поняття «примус» та його розумних, адекватних і безпечних для підозрюваного, у тому числі неповнолітнього підозрюваного, меж, до яких можна його використовувати.

У юридичній літературі найбільше дискусій ведеться саме з приводу того, в якій мірі допустимим є втручання у сферу основних прав і свобод людини, які саме дії вважати примусом, а які — ні; чи має місце примус у тому випадку, коли особа погоджується виконати певні дії добровільно; чи можна деякі біологічні зразки відбирати взагалі²⁶¹.

М. В. Алексенко та С. О. Сичов зазначають, що виникають проблеми саме з правильним розумінням примусу, оскільки ця процедура чітко та зрозуміло не регламентована в національному законодавстві України. Хоча й розроблялася Інструкція про порядок проведення

predostavit-biologhicheskie-obraztsy-i-zajavila-o-pytkakh-2464867.html (дата звернення: 19.11.2019).

²⁶⁰ Татаров О. Силовe відібрання біологічних зразків — порушення прав громадян. *ЛІГА. Блоги*. 27.07.2016. URL: <https://blog.liga.net/user/otatarov/article/23187> (дата звернення: 19.11.2019).

²⁶¹ Корецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 60.

освідування особи та отримання біологічних зразків для експертизи у кримінальному провадженні, але в кінцевому результаті вона залишилася лише проектом, тому постає питання: як саме здійснювати відібрання зразків для проведення експертизи, щоб не допустити порушення прав та свобод людини?²⁶²

А. В. Шульженко вбачає, що примусові дії, примус слід розглядати як застосування сили, тиску. Примусові дії вчиняються всупереч волі особи, яку примушують²⁶³.

Більшість учених спільно підтримують думку про те, що на теперішній час ні питання примусового освідування або відібрання біологічних зразків, ні «законний» примус, який можна застосовувати під час зазначених дій, не регламентовано.

Разом з тим, методи і способи застосування примусу під час відібрання біологічних зразків особи не повинні бути такими, що понижують честь і гідність особи та можуть негативно позначитися на стані її здоров'я²⁶⁴. Особливо актуальним це є під час відбору зразків у неповнолітнього, який підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення.

На наш погляд, унаслідок чинення опору з боку неповнолітнього підозрюваного під час примусового відібрання зразків можуть наставати серйозні негативні наслідки не лише для фізичного здоров'я дитини, а й для її емоційного і психологічного стану та позначатися на подальшому психофізіологічному розвитку.

Не слід забувати про те, що примус у кримінальному провадженні виражається не тільки у фізичному чи матеріальному, а також у моральному впливі на учасника кримінального провадження. Саме по собі існування можливості застосування примусу вже спонукає особу до виконання законної вимоги під страхом застосування до неї інших видів примусу в майбутньому. Добровільний характер тієї чи ін-

²⁶² Алексенко М. В., Сичов С. О. Деякі питання щодо застосування примусу при отриманні зразків для експертизи. Від громадянського суспільства — до правової держави : збірник тез доповідей XIII Міжнародної наукової конференції молодих вчених та студентів (м. Харків, 27 квітня 2017 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 9.

²⁶³ Шульженко А. В. Примусовий відбір зразків для експертизи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. Випуск №2. Том 2. С. 128.

²⁶⁴ Баулін О. В. Особливості отримання біологічних зразків особи для проведення експертизи у досудовому розслідуванні. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2015. Вып. 60. С. 228.

шої дії, на наш погляд, передбачає передусім бажання особи з певних причин вчинити таку дію. Якщо особа не бажає діяти певним чином, але змушена підкорятися вимозі закону, оскільки розуміє наслідки непокори, у такому випадку примус є очевидним²⁶⁵. Допускаючи думку про те, що примусове отримання зразків для експертизи може здійснюватися щодо неповнолітнього підозрюваного в досудовому провадженні, переконані, що це має відбуватися лише у виняткових випадках, оскільки неповнолітній підозрюваний і без застосування примусових заходів для отримання зразків для експертного дослідження знаходиться у вразливому процесуальному становищі через свою незрілість. Застосування до неповнолітнього підозрюваного примусу у будь-якій формі буде ще більше погіршувати його правове положення та збільшувати вірогідність неправомірного обмеження його прав і свобод під час досудового розслідування.

Не можна не визнати справедливим положення п. а ст. 32 Типового закону про правосуддя щодо неповнолітніх, що проби для аналізу (інтимного характеру) можуть бути взяті у дитини лише коли це абсолютно необхідно для підтвердження фактів, які є важливими для слідства щодо кримінального обвинувачення²⁶⁶. Крім того, у ч. 4 ст. 22 зазначеного закону вказано, що сила або інші засоби фізичного тримання мають бути у тому числі співрозмірними обставинам та не повинні застосовуватися у формі, котра може принизити або образити дитину²⁶⁷.

З урахуванням наведеного вважаємо, що застосування до неповнолітнього будь-якого примусу для отримання зразків для проведення експертизи може бути виправдано лише підозрою у скоєнні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Окрім того, з огляду на розумову та психологічну незрілість та високий ризик порушення прав і свобод неповнолітнього підозрюваного доцільно унормувати судовий контроль щодо всіх випадків примусового отримання від нього зразків для проведення експертизи. Тобто судовий

²⁶⁵ Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 60.

²⁶⁶ Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящиеся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. NACIONES UNIDAS. NUEVA YORK. 2014. С. 25.

²⁶⁷ Там само. С. 22.

контроль має реалізовуватися обов'язково незалежно від природи зразків, що примусово отримуються від неповнолітнього підозрюваного.

Далі детально розглянемо процедуру здійснення примусового отримання зразків для проведення експертизи.

О. Татаров пропонує розробити Інструкцію про порядок та умови здійснення примусового відібрання біологічних зразків, у якій обов'язково передбачити порядок здійснення такої маніпуляції, умови її проведення (місце проведення та стан здоров'я особи, у якої слід відібрати зразки), з дотриманням санітарних норм та інших нормативів, що виключали б можливі шкідливі наслідки для здоров'я особи, у якої вони відбираються²⁶⁸.

Повністю підтримуємо запровадження такої інструкції, адже для подальшого визнання належними та допустимими доказами результати експертизи, які відбулися внаслідок примусового відбору зразків, має бути розроблений алгоритм дій, який буде мінімально спричиняти психологічні та фізичні страждання неповнолітнім підозрюваним.

Оскільки примусовий відбір зразків здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, вважалось, що «крапку» в цьому питанні теж мав би ставити суд, зазначивши у своїх рішеннях про те, як необхідно діяти в тій чи іншій ситуації. Однак національні суди здебільшого задовольняють клопотання слідчих формально, не вдаючись у подробиці того, хто та де повинен проводити відбір біологічних зразків.

Так, слідчим суддею Кіцманського районного суду Чернівецької області клопотання слідчого задоволено та надано дозвіл на здійснення примусового відібрання у ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, біологічних зразків (сечі). Окрім цього, слідчим суддею Ширяївського районного суду Одеської області було задоволено клопотання слідчого про примусове відібрання біологічних зразків. Групі слідчих надано дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків у підозрюваного ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_2, а саме зразків слини. Виконання ухвали доручено групі слідчих²⁶⁹.

²⁶⁸ Татаров О. Силовe відібрання біологічних зразків — порушення прав громадян. *ЛІГА. Блоги*. 27.07.2016. URL: <https://blog.liga.net/user/otatarov/article/23187> (дата звернення: 26.10.2020).

²⁶⁹ Ухвала слідчого судді Ширяївського районного суду Одеської області від 20.03.2019. Справа №518/116/19. Провадження №1-кс/518/40/2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80575679> (дата звернення: 15.09.2020).

Аналіз цих рішень свідчить про те, що слідчими суддями виконання ухвали покладається виключно на слідчих та взагалі не згадується про залучення експертів у відповідній галузі знань. Здається, що такий порядок реалізації примусового відібрання зразків не допустимий, оскільки для кожного виду експертизи необхідний відбір певного біологічного матеріалу, який повинен здійснюватися конкретним спеціалістом у відповідній галузі.

Примусове отримання зразків крові поза межами експертної установи чи лікарні є таким, що суперечить практиці ЄСПЛ та створює небезпеку для життя та здоров'я особи, у якої їх відбирають. До того ж проведення таких маніпуляцій особами у балаклавах та медичних накидках, а не лікарями порушує права людини на особисту недоторканність та ставить під загрозу її життя та здоров'я²⁷⁰.

Деякі слідчі судді надають дозвіл на примусове відібрання зразків, наприклад крові в підозрюваного, для проведення судово-біологічних, у тому числі молекулярно-генетичних, експертиз. Виконання відібрання біологічного зразка, а саме крові, доручають експертам обласного бюро судово-медичних експертиз, зазначаючи адресу²⁷¹. На наше переконання, така практика є правильною, оскільки безпосереднє відібрання зразків повинен робити експерт, який має спеціальну підготовку.

Непоодинокими є випадки й відмови в задоволенні клопотань про примусовий відбір біологічних зразків з посиланням на порушення прав людини, заборону катувань та жорстокого поводження, порушення права не свідчити проти себе тощо.

Досить цікавим є мотивувальна частина ухвали слідчого судді Центрального районного суду м. Миколаєва, у якій зазначено таке: «...з наданих матеріалів та пояснень слідчого вбачається, що відібрання біологічних зразків є необхідним для проведення молекулярно-генетичних експертиз, метою яких фактично є відповідь на питання: «Чи знаходився ОСОБА_1 на місці вчинення злочину в час його вчинення?». Таким чином, вбачається, що слідчий та прокурор намагаються довести провину ОСОБА_1 за допомогою вилученого в нього ж

²⁷⁰ Татаров О. Силові відібрання біологічних зразків — порушення прав громадян. *ЛІГА. Блоги*. 27.07.2016. URL: <https://blog.liga.net/user/otatarov/article/23187> (дата звернення: 18.08.2019).

²⁷¹ Ухвала слідчого судді Заводського районного суду м. Миколаєва від 27.08.2018. Справа №487/3845/18. Провадження №1-кс/487/2595/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76093696> (дата звернення: 17.08.2019).

біологічного зразка. Між тим, відповідно до практики ЄСПЛ, а саме до Рішення «Саундерс проти Сполученого Королівства», кожна людина має право не свідчити проти себе, при цьому мається на увазі не лише надавати свідчення, а також не свідчити проти себе мовою свого тіла. Оскільки вбачається, що ОСОБА_1 орган досудового розслідування фактично підозрює у вчиненні злочину, то примусове відібрання його зразків з метою доведення вказаного порушує ст. 6 Конвенції, а тому проведена на підставі такого відібрання зразків експертиза буде недопустимим доказом, у зв'язку з чим вважаю необхідним у задоволенні клопотання відмовити»²⁷².

Окрім того, слідчим суддею Центрального районного суду м. Миколаєва так мотивовано ухвалу про відмову в наданні дозволу на примусове відібрання біологічних зразків: «Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішення та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. У деяких випадках, у процесі досудового розслідування, надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків суперечить практиці Європейського суду з прав людини. Біологічні зразки в особи вилучаються з метою встановлення причетності її до вчинення злочину, але примусове їх надання суперечитиме положенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, адже право не свідчити проти себе має будь-яка особа. Враховуючи практику та рішення Європейського суду (справа «Яллог проти Німеччини») доцільно зауважити на тому, що біологічні зразки в особи можуть бути отримані поза її згодою лише тоді, коли метою відібрання таких зразків не є отримання доказів обвинувачення особи, яка надає такі зразки»²⁷³.

У рішенні «Яллог проти Німеччини» Європейський суд з прав людини визнав, що використання у справі заявника доказів, які були добуті за допомогою примусового застосування блювотних засобів,

²⁷² Ухвала слідчого судді Центрального районного суду м. Миколаєва від 10.06.2019. Справа № 490/3106/19. Провадження № 1-кв/490/3729/2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82948926> (дата звернення: 17.08.2019).

²⁷³ Ухвала слідчого судді Центрального районного суду м. Миколаєва від 13.02.2019. Справа № 490/1001/19. Провадження № 1-кв/490/856/2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79780129> (дата звернення: 17.08.2019).

порушило його право не свідчити проти себе, а тому зробило розгляд його справи повністю не справедливим²⁷⁴.

У нас інша думка стосовно цього. На наш погляд, виконання завдань кримінального провадження може у виняткових випадках виправдовувати примусове отримання зразків для експертизи, у тому числі від неповнолітнього підозрюваного.

Якщо національним законодавством передбачено примусовий відбір зразків для проведення експертизи, значить докази, отримані в результаті такого відбору, мають бути розцінені як належні та допустимі. Якщо законом надано дозвіл на певну процесуальну дію, варто вважати такі дії законними. Інша справа, коли для отримання доказів використовують незаконні методи, у тому числі катування. За таких обставин примусове відібрання зразків для експертизи має визнаватися неправомірним та незаконним.

У своєму дисертаційному дослідженні С. О. Коропецька звернула особливу увагу на думку К. В. Тарасенко та М. Ф. Сокиран, що в окремих випадках тлумачення конституційних норм, які інкорпоровані в кримінальне процесуальне законодавство, призводить до порушення балансу прав і законних інтересів сторін у кримінальному провадженні (гіпертрофованого захисту інтересів підозрюваних на шкоду інтересам потерпілих). Це ілюструється, зокрема, використанням положення ст. 63 Конституції України для здійснення протидії розслідуванню шляхом відмови від надання зразків для експертизи. Відмова від надання порівняльних зразків з посиланням на те, що відповідно до ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, є певного роду спекуляцією, оскільки поняття давати показання тлумачиться занадто широко²⁷⁵. Із зазначеним ми погоджуємося, оскільки широке розуміння тієї чи іншої дефініції в кримінальному процесі перешкоджає встановленню істини у кримінальному провадженні та притягненню винної особи до кримінальної відповідальності.

²⁷⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Яллог проти Німеччини» від 11.07.2006. URL: http://hand-help.ru/documents/yalloh_vs_ger_many.doc (дата звернення: 25.09.2019).

²⁷⁵ Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 63–64.

У рішенні ЄСПЛ «Саундерс проти Сполученого Королівства» від 17.12.1997 року вказано, що привілей не свідчити проти себе не є абсолютним чи непорушним. Правосуддя інших країн (Норвегії, Канади, Австралії, Нової Зеландії та Сполучених Штатів Америки) дозволяє примусове отримання свідчень під час розслідування корпоративних і фінансових шахрайств та подальше використання їх у кримінальних справах з метою зіставлення усних показань обвинувачуваного та свідків. Визнання права не свідчити проти себе не означає, що обвинуваченню ніколи не дозволялося використовувати як доказ самовикривальні свідчення, отримані в результаті застосування примусу. Приклади такого дозволеного застосування включають право обвинувачення отримувати документи на підставі наказу про обшук, змушувати дихати в алкогольно респіраторну трубку, брати аналіз крові або сечі²⁷⁶.

ЄСПЛ допускає можливість здійснення примусового отримання зразків для дослідження, водночас регламентуючи чіткі умови та порядок здійснення такого втручання, наголошуючи, що отримання біологічних зразків можна проводити тільки за розпорядженням уповноваженої на це посадової особи, його може робити тільки акредитований лікар, котрий має право відмовитися від виконання аналізу з огляду на виняткові причини медичного характеру. Згідно з практикою ЄСПЛ обов'язковою умовою отримання біологічних зразків є проведення його акредитованим лікарем, оскільки такі маніпуляції потребують спеціальних медичних знань²⁷⁷.

З такою позицією ми повністю погоджуємося і вважаємо, що вона має бути використана насамперед щодо неповнолітнього підозрюваного. У зв'язку з цим пропонуємо внести в національне законодавство обов'язок слідчого судді прописувати в ухвалах *особу (спеціаліста або експерта), який буде проводити примусовий відбір зразків у неповнолітнього підозрюваного. Таку особу необхідно зобов'язати роз'яснювати неповнолітньому підозрюваному, його законному представнику*

²⁷⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» від 17.12.1997. Український портал практики Європейського суду з прав людини. №3. 2001. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=408> (дата звернення: 25.09.2019).

²⁷⁷ Татаров О. Силове відібрання біологічних зразків — порушення прав громадян. ЛІГА. Блоги. 27.07.2016. URL: <https://blog.liga.net/user/otatarov/article/23187> (дата звернення: 28.07.2019).

та захиснику процедуру й механізм примусового відбору конкретних біологічних зразків, у тому числі про те, які саме методи, засоби та обладнання будуть застосовуватися під час відібрання зразків тощо.

Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що процедура примусового відбору зразків у неповнолітнього підозрюваного є нерегламентованою і потребує розроблення та унормування. Необґрунтоване застосування фізичного примусу до дитини порушує не лише її права, а й може спричинити психологічну травму, наслідки якої важко буде усунути в майбутньому.

Тому в національному законодавстві варто застосовувати примус лише до неповнолітніх підозрюваних, які підозрюються у вчиненні тяжких або особливо тяжких злочинів. За цієї умови буде виправдано спричинення неповнолітньому деяких психологічних та фізичних страждань у ході проведення примусового отримання зразків для здійснення експертизи.

Упровадивши в законодавство запропоновані нами зміни та доповнення стосовно примусового відбору зразків, зменшиться кількість порушень прав дітей, які потрапили у сферу кримінального судочинства.

РОЗДІЛ 3. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО НЕПОВ- НОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО

3.1. Застосування ізоляційних запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного

У процесуальній літературі запобіжні заходи часто класифікують залежно від поширюваності дії на тих чи інших суб'єктів, щодо яких вони можуть бути застосовані. Ті, що застосовуються до всіх суб'єктів, називають загальними, а ті, що застосовуються до спеціальних суб'єктів (неповнолітніх, неосудних), — спеціальними. Така класифікація не розкриває суті запобіжних заходів. Вона лише наголошує на особливостях суб'єктів, щодо яких вони застосовуються²⁷⁸.

Зміст запобіжних заходів краще відображається через класифікацію, в основу якої покладається ступінь обмеження прав суб'єктів. За цією підставою запобіжні заходи класифікуються на ізоляційні і неізоляційні²⁷⁹.

Незважаючи на те, що наше наукове дослідження здійснюється щодо спеціального суб'єкта — неповнолітнього підозрюваного, вважаємо, що для теоретичного опрацювання питання стосовно застосування запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного більш кращою є класифікація, за якою запобіжні заходи поділяються на такі групи: ізоляційні та неізоляційні. Саме таку диференціацію запобіжних заходів

²⁷⁸ Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. С. 164.

²⁷⁹ Там само. С. 164

будемо використовувати для здійснення дослідження у цьому розділі монографічної роботи.

До ізоляційних запобіжних заходів, які можуть бути застосовані до неповнолітнього підозрюваного, слід віднести: затримання, тримання під вартою та «цілодобовий» домашній арешт. У цьому підрозділі роботи розглянемо їх.

Під час обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього підозрюваного слід керуватися не лише національним законодавством, а й міжнародно-правовими актами, які акцентують на особливому підході до неповнолітніх.

У ст. 9 Загальної декларації прав людини (1948 року) вказано, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання²⁸⁰.

Зміст ст. 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини гарантує кожній людині право на свободу та особисту безпеку, згідно з якою ніхто не може бути затриманий або триматися під вартою (заарештованим), інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом²⁸¹.

У ст. 29 Конституції України йдеться про те, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом²⁸².

Затримання та тримання під вартою як винятковий захід може застосовуватися тільки у випадку, коли неповнолітній підозрюється чи обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, та за умови, якщо слідчий / прокурор доведе, що застосування іншого запобіжного заходу не зможе запобігти ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України²⁸³.

²⁸⁰ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 26.08.2022).

²⁸¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 26.02.2022).

²⁸² Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 26.02.2022).

²⁸³ Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Лист від 18.07.2017 №223-1346/0/4-17. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/VRR00226.html (дата звернення: 15.12.2019).

Затримання є тимчасовим запобіжним заходом, яке може здійснити як будь-яка особа (ст. 207 КПК України), так і уповноважена службова особа (ст. 208 КПК України).

Положеннями ст. 208 КПК України закріплено, що уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише у випадку: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин²⁸⁴.

Кримінальне процесуальне законодавство повинно максимально чітко та несуперечливо регламентувати підстави, суб'єктний склад, порядок затримання, його фіксування, адже затримання обмежує одне з фундаментальних прав людини — право на свободу та особисту недоторканність, а ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. гарантує, що нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. У цьому контексті закон має відповідати таким виробленим у практиці Європейського суду з прав людини критеріям, як доступність та передбачуваність²⁸⁵.

Затримання в широкому розумінні є досить важливим процесуальним та непроцесуальним засобом, оскільки в окремих випадках саме завдяки йому можна припинити злочин, тим самим зберегти чиесь життя, майно й інші людські цінності від злочинного посягання. Проте затримання — це, безумовно, вторгнення у сферу особистих немайнових прав людини, тому держава, яка ставить на меті захист основоположних прав людини, її інтересів та соціальних цінностей, змушена унормувати (упорядкувати) це втручання. Від зваженого підходу законодавця до конструювання норм, які регулюють інститут затримання, залежить дотримання балансу між суспільною необхідністю

²⁸⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.09.2022).

²⁸⁵ Гловюк І. В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. Т. 14. С. 299.

застосування затримання та захистом від неправомірного втручання в особисті права людини, яка попадає в ці правовідносини²⁸⁶.

Положення ст. 492 КПК України встановлюють, що затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину²⁸⁷. До того ж цією ж статтею регламентується, що про затримання і взяття під варту неповнолітнього негайно сповіщаються його батьки чи особи, які їх замінюють²⁸⁸.

Що стосується особливостей затримання дітей, то законодавець не розмежує дорослого від неповнолітнього підозрюваного та не надає більш конкретних рекомендації щодо їх затримання, тому іноді трапляються випадки грубого порушення прав дітей під час затримання.

Г. Щербакова посилається на доповідні записки Генеральному прокурору України^{289, 290}, у яких наголошується на непоодинокі факти затримання неповнолітніх у кримінальних провадженнях про злочини середньої тяжкості, що суперечить положенням ч. 2 ст. 492 КПК України. Крім цього, поширеними є випадки здійснення затримання неповнолітніх за підозрою у вчиненні злочину незаконно (за відсутності підстав для затримання) або з порушенням передбаченого законом порядку²⁹¹.

Слідчій практиці відомі випадки, коли особа затримується і поміщається в місця тримання затриманих з порушенням вимог, що пред'явля-

²⁸⁶ Біловол Д. О. Деякі питання затримання осіб за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Митна справа*. 2014. № 2 (92). Частина 2. Книга 1. С. 148.

²⁸⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.09.2022).

²⁸⁸ Там само.

²⁸⁹ Доповідна записка Генеральному прокурору України про результати вивчення стану прокурорського нагляду за додержанням конституційних прав неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) у кримінальному провадженні. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/task_hunct_gpu.html (дата звернення: 15.04.2019).

²⁹⁰ Доповідна записка Генеральному прокурору України щодо результатів вивчення стану організації процесуального керівництва у кримінальних провадженнях органів Національної поліції України та підтримання у них державного обвинувачення за 2015 р. Генеральна прокуратура України, 2016. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/task_hunct_gpu.html (дата звернення: 15.04.2019).

²⁹¹ Щербакова Г. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 211.

ються до підстав затримання. Зокрема, важливою умовою для затримання є наявність фактичних даних, які підтверджують, що саме ця особа вчинила кримінальне правопорушення. Такі фактичні дані повинні бути зафіксовані в законному порядку в кримінальному провадженні. Вони мають статус доказів і повинні бути правильно оформлені. У будь-якому разі не можна проводити затримання за неперевіреною або оперативно-довідковою інформацією.

До того ж слідчі іноді йдуть назустріч проханням оперативних працівників про затримання особи без достатніх на те доказів, сподіваючись, що такі докази будуть отримані до моменту обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього. Необдумане, поспішне рішення, нерідко з метою домогтися зізнання, стимулює порушення прав і законних інтересів зазначених осіб, порушує порядок застосування кримінально-процесуального затримання²⁹².

Доволі часто трапляються порушення, коли всупереч вимогам ст. 208 КПК України у протоколах про затримання не зазначається точний час (година і хвилина) затримання, що призводить до тримання осіб понад дозволений законом строк. Також мають місце порушення вимог ст.ст. 213, 492 КПК України щодо повідомлення інших осіб про затримання неповнолітніх. Прикладом порушень норм КПК України, які регулюють порядок і строки затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, можна вважати кримінальне провадження, що було розглянуто Хмельницьким міським судом щодо неповнолітніх К. Д. і К. О., у якому вони сконцентровані. Працівники Н-ського РВ 20 квітня 2013 року затримали братів К. за підозрою в розбійному нападі на подружжя Ю., вчиненому 19 квітня 2013 року, однак протокол їх затримання було складено 21 квітня. Батьки підозрюваних про їх затримання повідомлені не були²⁹³.

На жаль, у наш час відбувається невиконання вимог ст.ст. 213, 492 КПК України щодо повідомлення інших осіб про затримання²⁹⁴, що, як вважаємо, порушує ст. 10 «Пекінських правил» — «Первинний

²⁹² Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2014. Випуск 20. С. 168.

²⁹³ Щербакова Г. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. №4. С. 211–212.

²⁹⁴ Попов Г. В. Додержання прав неповнолітніх при застосуванні до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і суспільство*. 2015. №2. С. 272.

контакт». У ст. 10.1 цих правил мова йде про те, що при затриманні неповнолітнього її чи його батьки або опікуни негайно повідомляються про таке затримання, а у випадку неможливості такого негайного повідомлення батьки чи опікуни повідомляються пізніше в якомога коротші терміни²⁹⁵.

Г. В. Попов наводить приклад обставин кримінального провадження, відповідно до яких 22.07.2014 о 16 год. 30 хв. до Н-ського РВ УМВС України в М-ській області доставлено неповнолітніх М. та І. за підозрою у вчиненні злочину, передбаченого ст. 186 КК України. Проте до книги обліку затриманих та доставлених відповідний запис внесено лише о 21 год. У протоколах затримання неповнолітніх вказано час 22 год. 50 хв. та 23 год. 10 хв. відповідно. Як наслідок, неповнолітні особи безпідставно перебували в райвідділі понад 5 годин. Крім того, на порушення вимог ст. 213 КПК України працівниками Н-ського РВ не повідомлено батьків чи осіб, які їх замінюють, про затримання вказаних підлітків²⁹⁶.

Виправлення зазначених порушень стосовно повідомлення батьків можливе буде за допомогою адвоката, який першочергово має з'явитися після повідомлення в центр безоплатної правової допомоги про затримання неповнолітнього.

Н. Я. Муринець взагалі було запропоновано додати норму, яка б закріплювала прибуття адвоката разом із психологом, адже середній вік неповнолітніх під час вчинення певної категорії злочинів становить 16 років, так званий «підлітковий вік». Саме в такий період життя в людини формуються основні принципи поведінки, які ще не пізно скоректувати²⁹⁷. У цілому підтримуючи вказану пропозицію, необхідно зауважити, що прибуття психолога разом з адвокатом наразі, коли відсутні спеціалізовані (ювенальні) адвокати, сприяло б налагодженню первинного контакту між неповнолітнім підозрюваним та адвокатом. Водночас нам важко погодитися з ученим, якщо він пропонує лише

²⁹⁵ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 26.07.2022).

²⁹⁶ Попов Г. В. Додержання прав неповнолітніх при застосуванні до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і суспільство*. 2015. №2. С. 272–273.

²⁹⁷ Муринець Н. Я. Право на захист неповнолітніх, затриманих за вчинення злочину, як профілактика девіантної поведінки (на прикладі Львівської області). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. №827. С. 178.

психологічне коректування поведінки неповнолітнього правопорушника, без притягнення останнього до відповідальності.

У КПК України врегульовано процедуру затримання від моменту фактичного затримання. Але проміжок часу між затриманням, доставленням підозрюваного до правоохоронного органу і складанням протоколу в КПК України не регламентовано. Саме цей проміжок часу «випадає» за межі кримінального процесуального законодавства, ніколи не враховується на практиці під час обчислення термінів затримання, оскільки його складно як-небудь регламентувати, через нього тривають суперечки між ученими та практиками²⁹⁸.

Г. Попов наголосив на тому, що всупереч вимогам ст. 208 КПК України у протоколах про затримання не зазначається точний час (година і хвилина) затримання, що призводить до тримання неповнолітніх осіб протягом строку більшого, ніж дозволено законом²⁹⁹.

О. Бондаренко вважає, що потрібно закріпити положення про те, що особа вважається затриманою не з моменту фактичного її схоплення, а з моменту складання протоколу про затримання³⁰⁰.

Думку О. Бондаренка не поділяємо, оскільки на практиці це може викликати безпідставне та довготривале обмеження свободи неповнолітнього, під час якого дитина фактично залишається беззахисною та повністю підпадає під вплив правоохоронців, що може призвести до «вибиття» показань, катувань тощо.

О. Бондаренко позитивно оцінює норму, що закріплює нову посаду в органах досудового розслідування, — відповідальні за перебування затриманих. Аналізуючи повноваження таких осіб, можна стверджувати, що вони зобов'язані здійснювати контроль за дотриманням прав затриманих, що, на нашу думку, зменшить кількість порушень конституційних прав затриманих працівниками правоохоронних органів³⁰¹.

²⁹⁸ Бондаренко О. Процесуальні аспекти затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 49.

²⁹⁹ Попов Г. В. Додержання прав неповнолітніх при застосуванні до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 272.

³⁰⁰ Бондаренко О. Процесуальні аспекти затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 48.

³⁰¹ Там само. С. 48.

Є. І. Теліус підкреслює, що у процесі дослідження порядку затримання особи органами поліції в Англії на увагу заслуговує також й існування спеціальної посадової особи в кожному поліцейському відділку, а саме — офіцера поліції з нагляду. Завданням такої посадової особи є перевірка підстав затримання. Проте відразу слід вказати, що основний обов'язок цієї спеціальної посадової особи більше полягає не в перевірці підстав безпосереднього затримання, а в перевірці підстав подальшого продовження затримання³⁰².

Ми також розцінюємо наявність посади відповідального за перебування затриманих позитивним аспектом, адже це забезпечить неповнолітніх затриманих додатковими гарантіями захисту їх прав. Зважаючи на той факт, що працівники правоохоронних органів навіть несвідомо, через значне навантаження можуть не звернути увагу на обов'язкові та важливі моменти під час доставлення неповнолітнього затриманого, то відповідальна за перебування затриманих особа буде тримати все під контролем.

Якщо відбувається затримання неповнолітнього підозрюваного та доставлення останнього в орган досудового розслідування, то бажано, щоб особа, яка відповідає за перебування затриманих осіб також володіла необхідними спеціальними знаннями стосовно психології та особливостей розвитку дітей (неповнолітніх). Ці спеціальні знання допоможуть їй ефективно здійснювати контроль за неповнолітніми підозрюваними, забезпеченням їхніх прав і свобод.

Стосовно строку затримання особи ч. 1 ст. 211 КПК України закріплює, що такий термін не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами ст. 209 КПК України³⁰³. Відповідно до ч. 2 ст. 211 КПК України затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу³⁰⁴.

Разом з тим, стосовно неповнолітнього строк затримання повинен бути дещо меншим, ніж для дорослого підозрюваного. Це обумовлено

³⁰² Теліус Є. І. Інститут затримання в кримінальному провадженні Англії. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 311–312.

³⁰³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.06.2022).

³⁰⁴ Там само.

тим, що дитина повинна бути забезпечена додатковими гарантіями захисту прав із самого початку переслідування, оскільки має несформовану психіку та відсутність життєвого досвіду.

Т. О. Лоскутов справедливо зазначає, що не відповідає вимогам європейських стандартів забезпечення прав людини положення ст.ст. 211, 492 КПК України, що уможливають затримання неповнолітньої особи без судового рішення аж до шістдесяти годин³⁰⁵. Проаналізувавши європейські стандарти захисту прав неповнолітнього, автор помічає, що попри ці стандарти приписи КПК України не зменшують максимального строку досудового затримання неповнолітніх. Стосовно останніх, як і щодо повнолітніх осіб, унормовується крайня часова межа затримання — шістдесят годин³⁰⁶.

Зазначений варіант правової регламентації граничного строку досудового затримання неповнолітнього за підозрою у вчиненні злочину не сприяє забезпеченню прав і свобод неповнолітніх осіб. Недоліки цього регулювання посилюються через відсутність у процесуальному законі обов'язку щодо невідкладного доставлення затриманого неповнолітнього до суду. Тому ризик свавілля органів розслідування щодо неповнолітніх збільшується³⁰⁷.

Унаслідок існування такого правового регулювання строку затримання неповнолітнього підозрюваного останній обмежується у свободі на тривалий строк. Під час такого строку органи досудового розслідування можуть незаконно та неправомірно переслідувати неповнолітнього підозрюваного, викриваючи його у вчиненні тяжкого злочину. І це при тому, що неповнолітній підозрюваний вже знаходиться у вразливому становищі з огляду на свій вік та розвиток. Таким чином, під час обмеження волі неповнолітнього підозрюваного через застосування процесуального затримання правове подення неповнолітнього стає подвійно вразливим під час досудового провадження.

Крім того, обмеження права на свободу неповнолітнього підозрюваного може негативно вплинути на порушення досить важливого для дитини права на юридичне представництво з боку захисника

³⁰⁵ Лоскутов Т. О. Відповідність окремих норм Кримінального процесуального кодексу України європейським стандартам забезпечення прав людини. Підприємство, господарство і право. 2019. №8 (282). С. 204.

³⁰⁶ Там само. С. 204

³⁰⁷ Там само. С. 204

та законного представника. У разі недотримання органами досудового розслідування процесуальних гарантій щодо повідомлення батьків чи інших близьких родичів та відповідних центрів з надання безоплатної правової допомоги неповнолітній може бути позбавлений права на представництво у відносинах із стороною обвинувачення.

У ст. 13 Типового закону про правосуддя щодо неповнолітніх підкреслюється, що рішення про позбавлення свободи повинно прийматися до неповнолітнього правопорушника лише як крайній захід та повинно бути обмежено мінімальним строком³⁰⁸. Чітко визначити мінімальний строк затримання щодо неповнолітнього підозрюваного важко, проте нам убачається, що такий строк має бути значно меншим, ніж строк затримання дорослої (повнолітньої) особи.

У ході проведеного опитування 71,25% адвокатів, які беруть участь у кримінальних провадженнях, зазначили, що потрібним є скорочення до двадцяти чотирьох годин строку затримання неповнолітнього без ухвали слідчого судді, суду (додаток А). Хоча 68,5% слідчих Національної поліції України та 56,7% прокурорів висловилися проти скорочення до двадцяти чотирьох годин строку затримання неповнолітнього (додатки Б, В).

Наведені результати опитування слідчих та прокурорів стосуються не того, що неповнолітні підозрювані не потребують додаткових гарантій забезпечення права на свободу під час затримання, а того, що скорочення строку затримання достатньо ускладнить роботу органів досудового розслідування щодо забезпечення поведінки неповнолітнього підозрюваного на початковому етапі кримінального переслідування.

Отже, строк затримання неповнолітнього без ухвали слідчого судді, суду необхідно зменшити до двадцяти чотирьох годин. Зокрема, неповнолітній не пізніше ніж двадцять чотири години з моменту затримання повинен бути звільнений або доставлений до суду для розгляду питання про обрання щодо нього запобіжного заходу.

У зв'язку з цим пропонуємо положення ч. 2 ст. 492 КПК України доповнити абзацом другим такого змісту: «Затриманий без ухвали слідчого судді, суду неповнолітній не пізніше ніж двадцять чотири години з моменту затримання повинен бути звільнений або

³⁰⁸ Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. NACIONES UNIDAS. NUEVA YORK, 2014. С. 19.

доставлений до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно нього запобіжного заходу».

Початок російсько-української війни змінив не лише звичайний уклад громадян нашої держави, а й законодавчу сферу, у тому числі й кримінальний процес, задля адаптації до його правозастосування в умовах війни. Зокрема, такі зміни торкнулися кримінального процесуального законодавства в частині затримання.

Правовий режим воєнного стану обумовлює особливий підхід до забезпечення належної поведінки осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Для оптимального застосування заходів процесуального примусу до підозрюваних осіб необхідно узгодити процесуальні норми з реальною обстановкою проведення бойових дій. Це насамперед стосується правового регулювання ізоляційних заходів процесуального примусу, зокрема затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Кримінальне процесуальне затримання у системі заходів примусу є одним з найбільш суворих за ступенем обмеження прав і свобод, але у той же час дієвим та результативним на початковому етапі кримінального провадження³⁰⁹.

Так, 1 травня 2022 року набрав чинності Закон України №2201-IX від 14 квітня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення порядку провадження кримінального провадження в умовах військового становища»³¹⁰. Законом розширено повноваження правоохоронних органів під час дії воєнного стану. Кримінально-процесуальний кодекс України доповнено статтею 615 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану», у якій передбачено випадки та особливості проведення тих чи інших слідчих (розшукових) або процесуальних дій.

Так, станом на травень 2022 року п.6 ч.1 ст.615 КПК України встановлено, що у разі введення воєнного стану та якщо наявні випадки для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, визначені

³⁰⁹ Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. С. 418.

³¹⁰ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення порядку провадження кримінального провадження в умовах військового становища : Закон України від 14 квітня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text> (дата звернення: 07.05.2022).

статтею 208 цього Кодексу, або виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, — уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду або постанови керівника органу прокуратури затримати таку особу. Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану не може перевищувати двохсот шістнадцяти годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами статті 209 цього Кодексу. Затримана без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури особа під час дії воєнного стану не пізніше двохсот шістнадцяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до слідчого судді, суду чи керівника органу прокуратури для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу³¹¹. Зауважимо, що *Законом №2462-IX від 27.07.2022* зазначена норма була змінена, у зв'язку з чим строк затримання вираховується в порядку ст.211 КПК України. *Однак попередня редакція п.6 ч.1 ст.615 КПК України про збільшений термін затримання в умовах воєнного стану потребує дослідження.*

В умовах воєнного стану питання обрання такого тимчасового запобіжного заходу, як затримання набуває особливої актуальності, адже це є предметом судового контролю, а в умовах війни діяльність судів ускладнюється як неготовністю законодавства забезпечити належне функціонування всієї системи кримінальної юстиції, так і фізичною неможливістю здійснювати правосуддя у зв'язку з веденням бойових дій на певних територіях³¹².

Збільшений законодавцем термін затримання у 216 годин є досить спірним строком, особливо у разі затримання неповнолітнього. На наш погляд, такий строк є не припустимим стосовно осіб, які не досягли повноліття, оскільки діти, які потрапили у сферу кримінального судочинства, є вразливими, не в повній мірі розуміють те, що відбувається,

³¹¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.07.2022).

³¹² Литвиненко О.Г. Затримання особи в умовах воєнного стану. *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 01 липня 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 233–234.

відповідно потребують додаткових гарантій захисту своїх прав на всіх стадіях кримінального процесу³¹³.

Абсолютно погоджуємося з твердженням Т. О. Лоскутова стосовно того, що у положеннях ст. 615 КПК України потрібно регламентувати обов'язковий подальший та максимально швидкий контроль слідчого судді за перевіркою законності затримання підозрюваної особи під час правового режиму воєнного стану. Такий судовий контроль може бути врегульований шляхом використання у кримінальному процесуальному законі словосполучення «негайно при з'явленні першої можливості»³¹⁴.

Положення ст. 492 КПК України закріплюють, що затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину³¹⁵. До того ж цією ж статтею регламентується, що про затримання і взяття під варту неповнолітнього негайно сповіщаються його батьки чи особи, які їх замінюють³¹⁶. Указана норма абсолютно відповідає вимогам, зазначеним у п. 10.1 «Пекінських правил», у яких ідеться, що при затриманні неповнолітнього її або його батьки або опікун негайно повідомляються про таке затримання, а у випадку неможливості такого негайного сповіщення батьки або опікун повідомляються пізніше в якомога коротший термін³¹⁷.

Щодо особливостей затримання неповнолітніх, то законодавцем не виділено їх в окрему категорію в контексті затримання та не наділено додатковими правами під час такого затримання, тобто воно здійснюється на загальних підставах з повнолітніми учасниками кримінального процесу.

Оскільки міжнародна спільнота намагається покращити процесуальне становище неповнолітнього, який потрапив у сферу кримінального

---

³¹³ Там само.

³¹⁴ Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. С. 422.

³¹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.08.2022).

³¹⁶ Там само.

³¹⁷ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») от 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 08.07.2022).

судочинства, варто вдосконалити національне законодавство, враховуючи умови воєнного стану. Конкретно встановити мінімальний строк затримання щодо неповнолітнього підозрюваного важко, але ми переконані, що такий строк має бути значно меншим, ніж строк затримання повнолітньої особи, який зазначено у ст. 615 КПК України.

Варто погодитися з Т. О. Лоскутовим, який наголошує, що граничний строк досудового затримання неповнолітнього у двадцять чотири години є набагато кращим для забезпечення прав і свобод осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, аніж строк у шістьдесят годин. Проте навіть строк затримання у двадцять чотири години може повністю використовуватися тільки у виняткових випадках, за інших обставин він повинен зменшуватися³¹⁸. Учений, безумовно, має рацію в тому, що навіть зменшений строк затримання щодо неповнолітнього підозрюваного не може часто застосовуватися повністю. Його використання може бути виправдано тільки винятковими обставинами, наприклад такими, як воєнний стан.

Однак слушно доповнити, що нововведення з розширеним строком затримання у 216 годин справедливо викликало негативну реакцію з боку науковців та практиків, тому Законом України №2462-IX від 27.07.2022 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану»³¹⁹ з КПК України виключено норми стосовно такого довготривалого строку затримання без судового рішення і повернено загальний строк у 72 години. Уважаємо, така норма є більш гуманною та такою, що не порушує права людей. Проте, якщо говорити про затримання неповнолітнього підозрюваного, ми все ж таки наполягаємо на думці стосовно зменшеного строку затримання до двадцяти чотирьох годин. Також неповнолітній не пізніше ніж двадцять чотири години з моменту затримання має бути звільнений або доставлений до суду для розгляду питання про обрання щодо нього запобіжного заходу.

³¹⁸ Лоскутов Т. О. Відповідність окремих норм Кримінального процесуального кодексу України європейським стандартам забезпечення прав людини. Підприємництво, господарство і право. 2019. №8 (282). С. 205.

³¹⁹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України №2462-IX від 27.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#n50> (дата звернення: 01.08.2022).

Якщо затриману особу неможливо доставити до слідчого судді, суду у строк, передбачений статтею 211 КПК України, для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу або забезпечити її дистанційну участь під час розгляду відповідного клопотання, така особа негайно звільняється (п. 6 ч. 2 ст. 615 КПК України)³²⁰.

Враховуючи воєнний стан у країні, перебування неповнолітнього затриманого в умовах ізоляторів тимчасово тримання або слідчих ізоляторів має бути якомога меншим задля збереження психологічного та морального здоров'я осіб, які не досягли повноліття³²¹.

Тримання під вартою. Зазвичай після затримання особи в порядку ст. 208 КПК України слідчі, за погодженням з прокурором, виносять клопотання про обрання щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Те ж саме стосується і неповнолітнього підозрюваного, якщо він підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Взяття під варту — найсуворіший запобіжний захід, оскільки він максимально обмежує права громадян на свободу й особисту недоторканність, особливо для неповнолітнього підозрюваного, до якого, між іншим, він застосовується досить часто.

О. Вакуленко вважає, що причина того, що в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх частіше, ніж це необхідно, застосовується запобіжний захід взяття під варту, передусім полягає в прагненні слідчих попередити ухилення підлітків від органів досудового розслідування та суду. Але навряд чи буде правильним уважати, що цей запобіжний захід — єдиний засіб попередження такого ухилення неповнолітніх підозрюваних³²².

Досить цікавим є рішення слідчого судді Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25.03.2020, у якому було застосовано до неповнолітнього тримання під вартою. Слідчий суддя зазначив, що до неповнолітнього підозрюваного ОСОБА_1 неможли-

³²⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.08.2022).

³²¹ Литвиненко О. Г., Аксьонов К. В. Затримання неповнолітнього підозрюваного в умовах воєнного стану. *International scientific conference «The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period» : conference proceedings*, July 29–30, 2022. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. 304 pag. С. 257.

³²² Вакуленко О. Ф. Проблеми застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 95.

во застосувати домашній арешт або передати під нагляд законного представника — матері, оскільки згідно з письмовими заявами матері, остання не заперечує проти тримання її сина під вартою, висловлює побоювання щодо завдання їй та іншій дитині тілесних ушкоджень з боку підозрюваного. Спроби підозрюваного завдати матері тілесних ушкоджень також підтверджуються протоколом її допиту. Подальше перебування підозрюваного під домашнім арештом у будинку потерпілих також суд вважає неможливим з огляду на обставини вчинення злочину, в якому підозрюється неповнолітній ОСОБА_1, інші родичі бажання взяти підозрюваного під нагляд не висловили, що підтверджено адвокатом у судовому засіданні. Особа батька підозрюваного також невідома. Застосування застави та поруки неможливо у зв'язку з відсутністю відповідних клопотань. Застосування особистого зобов'язання неможливо, оскільки підозрюваний є неповнолітнім, не володіє повною дієздатністю та не має можливості забезпечувати своє існування та місце мешкання без допомоги матері або дорослих родичів, жоден з яких не висловив бажання прийняти підозрюваного під свій нагляд³²³.

Вивчивши зазначене рішення суду, стає очевидним те, що дитяча жорстокість іноді не має меж, адже навіть рідна мати відмовляється брати відповідальність за свою дитину.

Проаналізувавши рішення слідчих суддів про обрання щодо неповнолітніх запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, дійшли висновку, що трапляються такі діти, які раніше неодноразово вчиняли злочини, стосовно них обиралися неізоляційні запобіжні заходи, однак вони правильних висновків не зробили та продовжували свою злочинну діяльність. «Перебуваючи» під певним запобіжним заходом, за викликом до суду не з'являлися, що в судах спричиняє тяганину у винесенні рішень по справі.

Так, ухвалою Шевченківського районного суду м. Києва від 09 лютого 2018 року винесено рішення про зміну запобіжного заходу передавання під нагляд на тримання під вартою стосовно неповнолітнього. Своє рішення суддя мотивував тим, що вказана справа тривалий час не знаходить свого вирішення у зв'язку з неявкою неповнолітнього

³²³ Ухвала слідчого судді Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25.03.2020. Справа №369/3775/20. Провадження №1-кв/369/824/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88460127> (дата звернення: 05.04.2021).

обвинуваченого ОСОБА_2, щодо якого на досудовому розслідуванні було обрано запобіжний захід у вигляді передання під нагляд батькам — його законному представнику матері ОСОБА_3³²⁴.

Окрім цього, рішенням Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 15 травня 2019 року також було змінено запобіжний захід щодо неповнолітнього підозрюваного у вигляді домашнього арешту на тримання під вартою³²⁵.

Також судом було обрано ще один запобіжний захід у вигляді тримання під вартою неповнолітньому підозрюваному, без визначення застави³²⁶.

Проаналізувавши рішення національних судів про обрання запобіжного у вигляді тримання під вартою щодо неповнолітнього підозрюваного, можна зазначити, що діти доволі часто вчиняють саме тяжкі злочини, поширеним є вчинення кримінального правопорушення групою осіб, їх поведінка є достатньо зухвалою.

Під час обрання щодо неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою можна виділити декілька ситуацій, під час яких застосовуються процесуальні строки:

- строк вручення клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;
- строк, на який обирається запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;
- строк, на який може бути продовжено вже обраний запобіжний захід³²⁷.

Щодо неповнолітнього, який потрапив у сферу кримінального судочинства, процесуальні строки розслідування повинні відрізнятися

³²⁴ Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 09.02.2018. Справа № 761/27262/16-к. Провадження № 1-кп/761/328/2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72121943> (дата звернення: 05.07.2020).

³²⁵ Ухвала слідчого судді Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 15.05.2019. Справа № 525/670/19. Провадження № 1-кп/541/642/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81744921> (дата звернення: 05.07.2020).

³²⁶ Ухвала слідчого судді Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 09.04.2019. Справа № 629/1605/19. Провадження № 1-кп/629/508/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81078401> (дата звернення: 05.07.2020).

³²⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.08.2022).

від строків, які передбачені для розслідування щодо дорослого підозрюваного. Беручи до уваги вік неповнолітнього, його несформовані характер та психіку, він потребує додаткових процесуальних гарантій.

У ч.2 ст.184 КПК України йдеться про те, що копія клопотання та матеріалів надається підозрюваному не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотань. Така регламентація вручення клопотання та матеріалів передбачена як для дорослих, так і для неповнолітніх підозрюваних. Ураховуючи те, що неповнолітній підозрюваний, з огляду на інтелектуальну незрілість, усі процесуальні дії та документи сприймає через посередників (законного представника та захисника), він потребує більше часу для ознайомлення з клопотанням про обрання запобіжного заходу та доданих до нього матеріалів. Для розширення гарантій захисту прав неповнолітніх підозрюваних доцільним буде збільшити строк, у який надається зазначене вище клопотання.

Однак збільшення строку вручення неповнолітньому підозрюваному вказаного вище клопотання повинно забезпечити не лише додаткові гарантії захисту прав дитини, а й швидке розслідування, унеможливити всі випадки тяганини проведення слідчих (розшукових) дій.

Пропонуємо неповнолітньому підозрюваному вручати копію клопотання про застосування запобіжного заходу та матеріалів, які до нього додаються, не пізніше ніж за 5 годин до початку розгляду судом.

Про великі терміни тримання під вартою зазначається і в рішенні ЄСПЛ від 28.10.1998 року у справі «Асенов проти Болгарії». Так, у п. 134 ЄСПЛ стурбовано наголошує, що, будучи ще неповнолітнім, заявник майже 11 місяців тримався в умовах, які, на думку Головної прокуратури, — у випадку більш тривалого тримання під вартою — могли б нашкодити його фізичному та психічному розвитку³²⁸.

Проаналізувавши ухвали національних судів про обрання стосовно неповнолітніх підозрюваних запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, можна дійти висновку, що слідчі судді переважно обирають максимальний термін перебування неповнолітнього під вартою — 60 діб.

Так, ухвалою Царичанського районного суду Дніпропетровської області від 11 жовтня 2013 року задоволено клопотання слідчого про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо непов-

³²⁸ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Асенов проти Болгарії» від 28.10.1998. URL: <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2453> (дата звернення: 12.12.2019).

нолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 115 КПК України, строком на 2 місяці³²⁹.

Окрім того, рішенням Красноградського районного суду Харківської області від 08 серпня 2013 року про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно підозрюваного неповнолітнього ОСОБА_3 в скоєнні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 187 КК України, клопотання слідчого задоволено та встановлено строк дії ухвали — 60 днів з дня затримання ОСОБА_3, з визначенням застави в розмірі вісімдесяти розмірів мінімальної заробітної плати³³⁰.

У «Пекінських правилах» (п. 13) закріплено, що тримання під вартою до суду застосовується виключно як крайня міра та протягом найкоротшого періоду часу³³¹. Застосовуючи цю норму до неповнолітніх, вважаємо, що строк тримання під вартою повинен бути набагато коротшим, ніж для дорослого. Якщо брати до уваги інші слідчі (розшукові) дії, які обмежуються у часі проведення з огляду на вік, наприклад допит малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 2 ст. 226 КПК України), то можна запропонувати зменшити строк тримання під вартою стосовно неповнолітнього підозрюваного.

Утім, такий строк повинен бути достатнім для проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) дій у справах особливої складності. Остання може зумовлюватися, наприклад, необхідністю у проведенні низки різноманітних експертиз, які через свою складність проводяться в довготривалий термін.

На наш погляд, максимальний строк, на який можна обрати (не продовжити застосування) до неповнолітнього підозрюваного як запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має становити не більше ніж тридцять діб. Такий строк буде якраз у половину менший за строк, що передбачений для тримання під вартою дорослої (повнолітньої) особи.

³²⁹ Ухвала слідчого судді Царичанського районного суду Дніпропетровської області від 11.10.2013. Справа № 196/1659/13-к. Провадження № 1-кс/196/67/2013. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/34510894> (дата звернення: 05.07.2019).

³³⁰ Ухвала слідчого судді Красноградського районного суду Харківської області від 08.08.2013. Справа № 626/2112/13-к. Провадження № 1-кс/626/253/2013. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36819299> (дата звернення: 05.07.2019).

³³¹ Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 05.07.2019).

Ця пропозиція узгоджується з положеннями Типового закону про правосуддя щодо неповнолітніх, у якому акцентовано, що досудове тримання під вартою повинно бути здійснено на мінімально короткий строк. Дитина не повинна триматися під вартою до суду більше трьохмісячного строку. Цей строк може бути продовжений лише один раз на три місяці³³². Наша пропозиція не суперечить визначеному цим документом строку тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного. Крім того, запропоноване нами положення щодо строку тримання під вартою неповнолітнього на досудовому розслідуванні убачається більш кращим для забезпечення прав і свобод дитини, бо обмежує строк досудового ув'язнення неповнолітнього підозрюваного без продовження всього до тридцяти днів.

Ще одним важливим аспектом застосування тримання під вартою до неповнолітнього підозрюваного є продовження строків зазначеного запобіжного заходу (ч.3 ст. 197 КПК України)³³³.

Незважаючи на те, що багатьма міжнародно-правовими актами надаються рекомендації стосовно належного застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, національне законодавство у цій сфері не є досконалим. Трапляються випадки грубого порушення прав дитини, що в подальшому призводить не лише до звернень до ЄСПЛ³³⁴, а й руйнує психіку неповнолітнього. Одним із таких порушень є обрання занадто суворого запобіжного заходу щодо неповнолітнього підозрюваного, наприклад такого, як тримання під вартою. У подальшому цей запобіжний захід подовжується, а підлітки роками перебувають в умовах слідчих ізоляторів, що достатньо сильно порушує їхні права та впливає на психічне і фізичне здоров'я дитини.

Погоджуючи клопотання прокурорів про продовження строків тримання під вартою неповнолітніх, національні суди у своїх ухвалах можуть встановлювати максимальний строк.

³³² Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. NACIONES UNIDAS. NUEVA YORK, 2014. С. 26.

³³³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2022).

³³⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свершов проти України» від 27.11.2008. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428 (дата звернення: 27.08.2019).

Так, слідчим суддею Тернівського районного суду м. Кривого Рогу від 19.03.2019 року продовжено строк тримання під вартою стосовно неповнолітнього ОСОБА_3 до 60 діб³³⁵.

Окрім цього, 17.02.2020 року Лисичанським міським судом Луганської області було продовжено термін перебування неповнолітнього ОСОБА_1 під вартою на 60 діб³³⁶.

Варто зазначити, що не всі судді категоричні у встановленні шістьдесятиденного терміну під час продовження строку тримання під вартою щодо неповнолітнього.

Так, слідчий суддя Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 04 лютого 2020 року продовжив підозрюваному неповнолітньому ОСОБА_1 строк тримання під вартою в умовах Дніпропетровської установи виконання покарань (№4) на 35 днів³³⁷.

Слідчим суддею Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 08.07.2019 року було продовжено строк тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15 п. 1 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 263 КК України на 33 доби³³⁸.

На ще коротший термін було продовжено строк тримання під вартою стосовно неповнолітнього підозрюваного, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 121 КК України. Так, слідчим суддею Савранського районного суду Одеської області було продовжено строк тримання під вартою неповнолітньому підозрюваному на 28 днів³³⁹.

³³⁵ Ухвала слідчого судді Тернівського районного суду м. Кривого Рогу від 19.03.2019. Справа № 171/933/18. Провадження № 1-кп/215/177/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80868521> (дата звернення: 21.08.2021).

³³⁶ Ухвала слідчого судді Лисичанського міського суду Луганської області від 17.02.2020. Справа № 423/2934/19. Провадження № 1-кп/415/434/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87663984> (дата звернення: 21.08.2021).

³³⁷ Ухвала слідчого судді Тернівського районного суду Дніпропетровської області від 04.02.2020. Справа № 194/2102/19. Провадження № 1-кп/194/24/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87339359> (дата звернення: 21.08.2021).

³³⁸ Ухвала слідчого судді Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 08.07.2019. Справа № 383/635/19. Провадження № 1-кп/383/312/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82874178> (дата звернення: 21.08.2021).

³³⁹ Ухвала слідчого судді Савранського районного суду Одеської області від 30.01.2019. Справа № 512/708/18. Провадження № 1-кп/512/29/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79600172> (дата звернення: 21.08.2021).

Як свідчить аналіз судової практики, строк тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного продовжується на значний часовий термін. До того ж таке продовження строку тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного може здійснюватися не один раз, а декілька під час досудового розслідування.

Положення КПК України не обмежують для неповнолітнього підозрюваного максимального сукупного строку тримання під вартою, який є однаковим як для дорослого, так і для неповнолітнього, та становить дванадцять місяців (ч. 3 ст. 197). Такий підхід законодавця не можна визнати сприятливим для забезпечення прав і свобод неповнолітнього підозрюваного на досудовому розслідуванні.

Слушно наголошує Т. О. Лоскутов, що не узгоджуються з положеннями європейських стандартів захисту прав і свобод людини зміст ст.ст. 197, 492 КПК України, що передбачають можливість продовження строку досудового тримання під вартою щодо неповнолітнього аж до дванадцяти місяців. Такий самий граничний строк для продовження тримання під вартою законодавцем встановлюється стосовно дорослих осіб, які підозрюються у скоєнні тяжких чи особливо тяжких злочинів. Тобто КПК України не зменшує максимально можливого строку тримання під вартою з огляду на вразливу категорію осіб — неповнолітніх³⁴⁰.

Неповнолітні підозрювані, які перебувають під вартою, є вразливою категорією осіб, вони постійно знаходяться у стані стресу, а випробування повною ізоляцією від суспільства з поміщенням до слідчого ізолятору на великий строк є психологічно важким для них. Тому вважаємо, що граничним строком продовження за один раз (за одним клопотанням) тримання під вартою неповнолітнього повинен бути термін у тридцять діб. А загальний (сукупний) строк тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного на стадії досудового розслідування має бути обмежений до шести місяців.

Ця пропозиція була підтримана адвокатами, які беруть участь у кримінальних провадженнях. 77,5% адвокатів зазначили, що необхідним є встановлення сукупного строку тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування не більше ніж шість місяців (додаток А).

³⁴⁰ Лоскутов Т. О. Відповідність окремих норм Кримінального процесуального кодексу України європейським стандартам забезпечення прав людини. Підприємництво, господарство і право. 2019. №8 (282). С. 205.

Така крайня межа максимальних процесуальних строків тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного має бути встановлена незалежно від тяжкості злочину, у вчиненні якого підозрюється неповнолітній. Тобто строк тримання під вартою неповнолітнього на стадії досудового розслідування не може бути більшим за шість місяців, навіть у тому випадку, коли він підозрюється у скоєнні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Максимальний строк у шість місяців для тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного є справедливим і з точки зору максимального строку тримання під вартою повнолітньої особи. Оскільки щодо останньої процесуальними нормами встановлюється аналогічний строк у два рази більше — дванадцять місяців.

Отже, сукупний строк тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування не повинен становити більше ніж шість місяців.

У зв'язку з цим пропонуємо ч. 2 ст. 492 КПК України доповнити абзацом третім такого змісту: «Сукупний строк тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування не повинен перевищувати шести місяців».

Можна стверджувати, що запобіжні заходи, які застосовуються до неповнолітніх є водночас заборонними та попереджувальними, однак у такому вигляді, як вони існують на сьогодні, є малоефективними, оскільки навіть після обрання найсуворішого запобіжного заходу діти не роблять висновків зі своєї кримінальної поведінки.

Пропонуємо доповнити запобіжний захід у вигляді тримання під вартою щодо неповнолітнього виховною складовою та психологічною підтримкою, що в майбутньому допоможе дитині перевиховатися та адаптуватися до умов ізоляції. Зважаючи на те, що дитина, яка взята під варту, перебуває в ізоляційних, специфічних умовах, вважаємо доречним проведення занять із психологом.

Участь психолога під час реалізації тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного потрібна для встановлення психологічних проблем, унаслідок існування яких особа могла вчинити кримінальне правопорушення. Окрім зазначеного, спілкування зі спеціалістом дасть змогу дитині, яка перебуває в умовах слідчого ізолятору, зменшити психологічне напруження від ситуації, у якій вона опинилася.

Як уже згадувалося, правовий режим воєнного стану спонукав законодавця вдосконалювати нормативні приписи Кримінального проце-

суального кодексу України, одним з яких є особливості застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Так, у разі введення воєнного стану та якщо немає об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень, передбачених ст.ст. 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 Кримінального процесуального кодексу, — такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором³⁴¹. У цій нормі мова йде також і про продовження строку тримання під вартою.

Аналізуючи новелу воєнного часу, можна стверджувати, що законодавець намагався покращити становище всіх учасників кримінального процесу, тому й урахував, зокрема, неможливість слідчого судді надавати санкції на продовження строку тримання під вартою, переклавши цей обов'язок на прокурора.

Однак І. В. Гловюк зазначає, що з урахуванням змін до ст. 615 КПК України актуалізуються питання стосовно доречності перебування у переліку «делегованих» повноважень ст. 206 КПК України. Зважаючи на те, що прокурор натепер не може обрати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а може лише продовжити його, сумнівною видається доречність залишення у нього цього повноваження (хоча воно було недоречним і до цих змін). Зауважимо, що механізм ст. 206 КПК України може бути використаний і при продовженні строку тримання під вартою керівником органу прокуратури, що унеможливує в таких умовах неупереджений розгляд заяви (скарги, клопотання) у порядку ст. 206 КПК України³⁴².

Але, на наш погляд, важливішим є питання визначення терміна «неможливість розгляду» клопотання саме слідчим суддею.

Так, Д. Губницький стверджує, що неможливість розгляду є оціночною категорією. Його зміст відповідає конкретній воєнній обстановці, яка передує судовому засіданню і перевіряється наданням відповіді на конкретні питання: чи дозволяють наявні логістичні, комунікаційні

³⁴¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2022).

³⁴² Гловюк І. В. Зміна повноважень керівника органу прокуратури щодо позбавлення свободи особи: новели КПК України. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 331.

можливості та суб'єктний склад учасників провести судовий розгляд відповідно до норм КПК України. Така неможливість може мати місце й під час власне процесу розгляду судом вказаного питання внаслідок непередбачуваних явищ, притаманних війні: артилерійського обстрілу, авіаційного нальоту, знеструмлення зали судового засідання, ураження судової інфраструктури, поранення, загибелі учасників розгляду тощо. Тобто неможливість розгляду як об'єктивне явище може втрутитися в судовий розгляд у будь-який час, навіть під час перебування судді в нарадчій кімнаті, оголошення рішення³⁴³. Якщо інтерпретувати зазначене до неповнолітнього підозрюваного, то варто акцентувати увагу на тому, що ні слідчий, ні прокурор або слідчий суддя не може піддавати небезпеці дитину, тому варто виробляти такі засоби для реалізації вирішення питання про обрання запобіжного заходу, які будуть безпечні для всіх учасників кримінального процесу.

Однак ми переконані, що для категорії неповнолітнього підозрюваного така правова норма є досить ризиковою, оскільки слідчий суддя — це один із гарантів дотримання прав дитини під час досудового розслідування.

Варто погодитися з Т.О.Лоскутовим, який пише про те, що наведені законодавчі положення є недосконалими в частині того, що вони не передбачають обов'язкового подальшого та оперативного судового контролю за процедурою обрання та продовження строку тримання під вартою під час проведення воєнних дій. Незважаючи на труднощі в здійсненні кримінального провадження, що обумовлені правовим режимом воєнного стану, навряд чи можна повністю або на тривалий час відмовлятися від судового контролю за порядком застосування та продовження тримання під вартою. Останній є найсуворішим запобіжним заходом у кримінальному процесі, яким суттєво обмежується основоположне право на свободу особи. Тривале за відсутності судового контролю обмеження права на свободу може призводити до порушення інших важливих прав і свобод людини у кримінальному провадженні³⁴⁴.

³⁴³ Губницький Д. Нюанси нового законодавства щодо питання про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/234575-nyuansi-novogo-zakonodavstva-schodo-pitannya-pro-prodovzhennya-zapobizhnogo-zakhodu-u-viglyadi-trimannya-pid-vartoyu> (дата звернення: 25.08.2022).

³⁴⁴ Лоскутов Т. О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2022. Вип. 2 (98). С. 127.

Наявність судового контролю під час обрання такого запобіжного заходу, як тримання під вартою щодо неповнолітнього підозрюваного має неабияке значення, оскільки ця категорія учасників кримінального процесу повинна забезпечуватися додатковими гарантіями захисту свої прав, особливо в умовах війни.

Досить правильною вбачається нововведена норма, закріплена у ч.3 ст.615 КПК України стосовно того, що про рішення, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених цією статтею, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення³⁴⁵. Така правова позиція збільшить гарантії того, що під час продовження строку тримання під вартою стосовно неповнолітнього будуть забезпечені права дитини.

Процедура обрання та продовження строку тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного в умовах війни має бути максимально схожою на ту, що відбувається у звичний час. Як уже неодноразово наголошувалося, процедура кримінального процесу стосовно неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, може негативно вплинути на його психіку, особливо у такий важкий час, як війна, тому його перебування під кримінальним переслідуванням повинно бути якомога коротшим та безпечним.

Невід'ємною складовою підготовки до обрання або продовження запобіжного заходу є складання слідчим відповідного клопотання та своєчасне вручення усім зацікавленим особам, тому правовий режим воєнного часу не є винятком.

З клопотанням до керівника відповідного органу прокуратури може звернутися прокурор або слідчий, за погодженням з прокурором. Таке клопотання має відповідати загальним вимогам, передбаченим ст. 184 КПК України. Але враховуючи специфіку, на думку І.В. Черниченко, додатково в клопотанні необхідно навести причини об'єктивної неможливості виконання слідчим суддею повноважень. Такими причинами можуть бути реальна загроза життю, здоров'ю, безпеці, відсутність

³⁴⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: ВКАЖІТЬ).

доступу до будівлі суду та матеріалів кримінального провадження тощо³⁴⁶.

Зокрема, до причин, які унеможливають розгляд клопотання саме слідчим суддею, на наш погляд, можна віднести необхідність швидкого прийняття рішення щодо запобіжного заходу саме стосовно неповнолітніх, адже вони є вразливою категорією та потребують якомога меншого перебування в ізоляторі тимчасового тримання.

В оновленій редакції Кримінального процесуального кодексу України вказано, що якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений статтею 211 цього Кодексу, розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи (п. 6 ч. 2 ст. 615 КПК України)³⁴⁷.

Звертаємо увагу на практичний досвід судді-спікера Ленінського районного суду м. Миколаєва І.В. Черніченка, який підкреслює, що в умовах війни поширеною є практика розгляду клопотань про обрання чи продовження тримання під вартою у режимі відеоконференцзв'язку, та наводить ухвали деяких слідчих суддів України. У суду з'явилася можливість здійснення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану, навіть якщо поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, який заперечує проти цього³⁴⁸. Така норма може позитивно вплинути на ефективний та швидкий розгляд клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо неповнолітнього, оскільки під час доставлення неповнолітнього з ізолятору тимчасового тримання до приміщення суду або прокуратури може зменшити ризик попадання під обстріл тощо, а також прискорити процес розгляду такого клопотання.

Як правильно зазначає Д. Губницький, однією з криз, пов'язаних із введенням правового режиму воєнного часу, є неможливість безпечної доставки підозрюваних, обвинувачених, які перебувають під вартою,

³⁴⁶ Черніченко І.В. Особливості тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. №3 (2022). С. 276.

³⁴⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.08.2022).

³⁴⁸ Черніченко І.В. Особливості тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. №3 (2022). С. 276.

до суду та відсутністю в ньому приміщення, яке можна використовувати для утримання цих осіб під час обстрілу або сигналу повітряної тривоги³⁴⁹, тому ідея обрання запобіжного заходу неповнолітньому підозрюваному в режимі відеоконференції є достойною альтернативою.

Однак є ще одна позиція, яку визначено у листі Верховного Суду «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 03.03.2022 року. Так, у п. 7 цього листа, ураховуючи об'єктивні обставини, як виняток можна допускати розгляд клопотань щодо запобіжних заходів без участі підозрюваного, з належною мотивацією такої процедури розгляду³⁵⁰. Нам імпонує позиція Верховного Суду, оскільки в умовах правового режиму воєнного часу під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно неповнолітнього підозрюваного така новела зменшить ризики перебування в судових установах, зумовлені воєнним часом, але з дотриманням певних гарантій захисту його прав. Такими законними гарантіями захисту прав неповнолітнього підозрюваного під час обрання або продовження строку тримання під вартою є обов'язкова участь захисника та законного представника у судовому засіданні, у тому числі й у режимі відеоконференції.

Домашній арешт. Питання обрання щодо неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту є досить актуальним. Зазначений запобіжний захід є порівняно новим для нашого законодавства, тому його застосування, особливо до такої вразливої категорії осіб, як неповнолітні, є не повністю задовільним, існують певні недоліки його успішного виконання.

На сьогодні судами не завжди призначаються обмеження та заборони, передбачені КПК України, для осіб, щодо яких обирається запобіжний захід. Немає достатньо ефективної системи контролю за поведінкою підозрюваного та дотриманням ним покладених судом обов'язків. Тому нині актуальним є визначення шляхів правильного застосування домашнього арешту та ефективний контроль за дотриманням умов указанного запобіжного заходу.

³⁴⁹ Губницький Д. Нюанси нового законодавства щодо питання про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. (дата звернення: 01.09.2022).

³⁵⁰ Лист Верховного Суду України «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 03.03.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf (дата звернення: 07.09.2022).

Зважаючи на прагнення України до європейських стандартів та підвищену увагу міжнародної спільноти до українського судочинства, впровадження «домашнього арешту» в національне законодавство є вкрай прогресивним. При цьому його головною перевагою є те, що завдяки цьому гуманному заходу процесуального примусу людині, яка оступилася, надається можливість переосмислити вчинене нею і виключити її остаточне поглинання кримінальним середовищем. Практика свідчить, що «домашній арешт» є своєрідним шансом виправитися для людей, які вперше порушили закон, захистом неповнолітніх засуджених від впливу кримінального середовища, полегшенням долі ув'язнених жінок та інвалідів³⁵¹.

Від запровадженого нововведення у практичному аспекті очікується, що значною мірою вдасться розвантажити ізолятори тимчасового тримання осіб та слідчі ізолятори, кількість затриманих у яких не завжди відповідає можливості розміщення таких осіб, що, відповідно, призводить до порушення прав громадян³⁵².

Для неповнолітніх, які потрапили у сферу кримінального судочинства, досить важливим є відокремлення від кримінального «елементу», адже перебільшення в обмеженні прав неповнолітнього підозрюваного в майбутньому може порушити ще не достатньо сформовану дитячу психіку. Тому метою будь-якого запобіжного заходу стосовно осіб, які не досягли 18-річного віку, має бути адекватність обраних обмежень і заборон та не перебільшена необхідність ізоляції від суспільства.

Однак щодо обмеження прав під час домашнього арешту, то цей запобіжний захід ставлять майже на один щабель із триманням під вартою, тому що його застосування суттєво порушує основні права людини.

У цьому аспекті О.І.Марочкін зазначає, що застосування домашнього арешту передбачає доволі відчутне втручання у приватне життя особи шляхом покладання на неї за рішенням суду заборон та обмежень. Із цих підстав за оцінками Європейського суду з прав людини домашній арешт розглядається в тій самій площині, що й тримання особи під вартою, оскільки він пов'язаний із позбавленням свободи.

³⁵¹ Макаренко Є.І. Домашній арешт: поняття, мета, підстави і порядок застосування. *Право і суспільство*. 2004. № 1. С. 239.

³⁵² Обушенко О.М. Особливості застосування запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного. *Вісник ХНУВС*. 2014. № 3 (66). С. 91.

базуючись на розумінні положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод³⁵³.

О. П. Кучинська вважає, що за своїм характером, обсягом обмежень домашній арешт є певною мірою рівнозначним до обмеження волі. Він є другим за суворістю запобіжним заходом — після тримання під вартою. Отже, час, який особа провела під домашнім арештом, у разі її засудження до позбавлення волі повинен зараховуватися у строк тримання під вартою³⁵⁴.

З позицією наведених вище авторів у частині того, що домашній арешт є рівнозначним до обмеження волі, ми згодні, оскільки неповнолітні перебувають у такому віці, коли їм необхідний повноцінний розвиток, домашнє спілкування, пізнання чогось нового, а певні обмеження, покладені на дитину запобіжним заходом, можуть звужити її в цьому. На наш погляд, заборона неповнолітньому, якому обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, із заборонаю цілодобово залишати житло^{355, 356} є такою, що порушує його звичайний уклад життя, право на освіту, навчання тощо. З іншого боку, перебування під домашнім арештом відбувається в «рідних стінах», у звичних для дитини побутових умовах та оточенні, тому вважаємо за необхідне вдосконалити національне законодавство в частині застосування саме цілодобового домашнього арешту щодо неповнолітнього.

Цікавою є пропозиція О. П. Кучинської стосовно того, що домашній арешт повинен зараховуватися у строк тримання під вартою³⁵⁷. З одного боку, така норма забезпечила б неповнолітньому підозрюваному додаткові гарантії захисту. А з іншого боку, це видається достатньо несправедливим щодо неповнолітніх, які перебувають в умовах СІЗО,

³⁵³ Марочкін О. І. Домашній арешт: практика Європейського суду з прав людини та української реалії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Випуск 1. Том 2. С. 146.

³⁵⁴ Кучинська О. П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві. *Адвокат*. 2010. № 7 (118). С. 18.

³⁵⁵ Ухвала слідчого судді Городоцького районного суду Львівської області від 23.06.2015. Справа № 441/888/15-к. Провадження № 1-кс/441/160/2015. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/48849515> (дата звернення: 17.08.2019).

³⁵⁶ Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 14.05.2014. Справа № 461/10117/13-к. Провадження № 1-кп/461/48/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49562824> (дата звернення: 17.08.2019).

³⁵⁷ Кучинська О. П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві. *Адвокат*. 2010. № 7 (118). С. 18.

тому що умови знаходження під час запобіжного заходу полярно різні. Вважаємо таке за можливе виключно у випадку обрання домашнього арешту із заборонаю цілодобово покидати зазначене в ухвалі житло.

Як було вже вказано вище, підозрюваний (незалежно від того, чи дорослий, чи неповнолітній) відбуває домашній арешт у звичних для свого життя та побуту умовах, на відміну від осіб, які перебувають під вартою у слідчому ізоляторі. Особи, які утримуються в СІЗО, не мають нормальних умов, дотримуються специфічного режиму дня, знаходяться в одній камері з особами, які раніше вчиняли різноманітні злочини чи які мають широкий спектр захворювань, а також перебувають під цілодобовим наглядом співробітників ізолятору (які зазвичай носять формений одяг, службову зброю та спецзасоби). Тому все перераховане є психологічно важким випробуванням для людини будь-якого віку.

З огляду на викладене вважаємо, що домашній арешт не варто порівнювати та прирівнювати до тримання під вартою.

О. Обушенко стверджує, що сприяє домашній арешт і тому, що більшості осіб допоможе «не втратити себе в суспільстві» (дозволить деяким неповнолітнім особам продовжувати навчатися, підтримувати соціальні зв'язки тощо)³⁵⁸.

Ми переконані, що запобіжний захід у вигляді домашнього арешту стосовно неповнолітнього має дві «сторони медалі». З одного боку, підліток перебуває в «домашніх стінах», а з іншого боку, у разі застосування до нього реальних та відчутних заборон обмежуються його права та свободи.

Ю. В. Гошовська посилається на В. Г. Крайнюка³⁵⁹, який досить вдало зазначає, що неповнолітні особи, які виховуються в благополучних сім'ях, у вечірній час і так перебувають вдома під контролем батьків. Тому обмеження в часі, які можуть бути вказані в ухвалі про обрання запобіжного заходу, неповнолітній і не відчуває, а відтак не повною мірою усвідомлює застосування до нього вказаного запобіжного заходу, який покладає на нього процесуальні обов'язки³⁶⁰.

³⁵⁸ Обушенко О. М. Особливості застосування запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного. *Вісник ХНУВС*. 2014. №3 (66). С. 91.

³⁵⁹ Крайнюк В. Г. Домашній арешт як запобіжний захід у кримінальному провадженні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. №1 (Ч. 2). Т. 26 (65). С. 319.

³⁶⁰ Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія:*

Виключно індивідуально підібрані до кожного неповнолітнього підозрюваного заборони та обмеження, передбачені будь-яким запобіжним заходом, будуть відігравати виховну та профілактичну роль, що в подальшому направить поведінку та світогляд підлітка на правильний шлях, а також послугує його розкаянню та виправленню.

Цілком погоджуємося з думкою О. В. Сівак, що кожен із запобіжних заходів, які передбачені кримінальним процесуальним законом, певним чином корегує поведінку неповнолітнього підозрюваного. Лише правильне їх застосування впливає на волю, свідомість та емоції неповнолітнього, допомагає йому критично оцінювати свої дії, у зв'язку з якими стосовно нього було обрано той чи інший запобіжний захід, викликає у нього неприємні відчуття та переживання і тим самим стимулює необхідність у зміні своєї неправомірної поведінки³⁶¹.

Досліджуваний нами запобіжний захід повинен бути більш контрольованим, адже виключно часове обмеження під час домашнього арешту не дасть очікуваного результату в питанні дотримання належної поведінки неповнолітнім підозрюваним та розуміння вчиненого діяння. Навіть носіння електронного браслета не матиме належного та очікуваного результату без створення неповнолітньому підозрюваному додаткових умов виконання домашнього арешту.

Зокрема, Є. І. Макаренко висловлює думку, що на етапі започаткування домашнього арешту не можна обмежуватися лише електронною системою спостереження. З метою контролю за поведінкою підозрюваного (обвинуваченого), який перебуває під домашнім арештом, за ним треба наглядати не лише завдяки застосуванню електронних браслетів, а й за допомогою інших традиційних заходів, передбачених ч. 5 ст. 181 КПК України, а саме: раптових візитів правоохоронців до місця перебування арештованого й вимог надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із порушенням покладених на нього зобов'язань; періодичних перевірок у телефонному режимі тощо³⁶².

Окрім запропонованих варіантів контролю неповнолітнього, який перебуває під домашнім арештом, вважаємо, вдалим буде залучення

Юриспруденція. 2015. Вип. 17 (2). С. 145.

³⁶¹ Сівак О. В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. С. 149.

³⁶² Макаренко Є. І. Домашній арешт: поняття, мета, підстави і порядок застосування. *Право і суспільство*. 2004. № 1. С. 238.

адміністрації школи, представників органів опіки та піклування, співробітників відділу ювенальної превенції, на яких потрібно покласти обов'язок контролювати прибуття та вибуття дитини до/з навчального закладу.

Така новела дасть змогу контролювати та дисциплінувати неповнолітнього, а також матиме профілактичний ефект.

Оскільки законом передбачено застосування цілодобового домашнього арешту, постає питання: чи буде досягнута мета, поставлена цим запобіжним заходом, який обрано щодо дитини, яка вчинила злочин?

Здавалося б, обираючи стосовно неповнолітнього цілодобовий домашній арешт та ізолюючи його від зовнішнього світу, підозрюваний мав би зрозуміти, що за вчинене ним діяння він достатньо жорстоко обмежений у своїх правах та діях. Однак щодо неповнолітніх не часто обирається цілодобовий домашній арешт³⁶³, адже, як правило, діти у віці до 18 років відвідують навчальний заклад, а тому матимуть необхідність відлучатися з місця відбування домашнього арешту.

Так, слідчим суддею Галицького районного суду м. Львова за клопотанням захисника неповнолітнього підозрюваного ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, було змінено запобіжний захід з цілодобового домашнього арешту на домашній арешт у нічний час доби із заборонаю залишати квартиру АДРЕСА_2 з 18:30 години до 07:30 години, на строк до 31 жовтня 2018 року. Окрім цього, слідчим суддею на неповнолітнього було накладено ряд обов'язків та обмежень (прибувати до слідчого, прокурора та суду за їх викликами; утримуватися від спілкування з потерпілими та свідками у даному кримінальному провадженні; здати на зберігання у відповідні органи державної влади свій паспорт (паспорти), інші документи, що дають право на виїзд з України та в'їзд в Україну; носити електронний засіб контролю). Своє рішення слідчий суддя Галицького районного суду м. Львова мотивував тим, що неповнолітній підозрюваний характеризується з позитивної сторони та надав докази, в яких зазначено, що він є учнем 11-А класу ліцею ім. І. Пулюя. З 03.09.2018 року повинен відвідувати навчальний процес в ліцеї з 08.30 год до 15.25 год з метою отримання повної середньої освіти³⁶⁴.

³⁶³ Ухвала слідчого судді Городоцького районного суду Львівської області від 23.06.2015. Справа №441/888/15-к. Провадження №1-кс/441/160/2015. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/48849515> (дата звернення: 15.08.2019).

³⁶⁴ Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 31.08.2018. Справа №461/4876/18. Провадження №1-кс/461/7412/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/461741218>.

У випадках обрання цілодобового домашнього арешту стосовно неповнолітнього, який здобуває освіту та, відповідно, не може відвідувати навчальний заклад, необхідно запропонувати норму, яка б дозволила забезпечити дитину елементарними знаннями. У такий спосіб дитина буде мати додаткові гарантії на здобуття освіти, зможе розвиватися, спілкуватися та розуміти всі негативні наслідки вчиненого нею діяння.

Ще одну цікаву проблему виділила Ю. В. Гошовська. Вона зазначає, що оскільки участь законного представника в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх є обов'язковою, залишається невирішеним питання про те, яка саме роль законного представника під час виконання неповнолітнім покладених на нього процесуальних обов'язків під час застосування вказаного запобіжного заходу³⁶⁵. Зауваження Ю. В. Гошовської є досить вдалим та актуальним, тому що покладаючи процесуальні обов'язки та обмеження під час застосування домашнього арешту виключно на неповнолітнього підозрюваного, без активної участі дорослого, вони можуть бути не виконані в тому обсязі, як того вимагає процесуальний закон.

На законного представника, дитина якого вчинила кримінальне правопорушення та в подальшому опинилася під домашнім арештом, необхідне покладання суворих обов'язків із контролю за дитиною. Необхідно зобов'язати законного представника проводити бесіди з дитиною, контролювати дитину під час перебування за місцем мешкання, моніторити та контролювати спілкування дитини по мобільному телефону та в інтернет-мережі, звернути увагу на коло його друзів і знайомих, допомогти дитині намагатися уникати факторів, які сприяють учиненню неправомірної поведінки, а в подальшому призводять до скоєння нових злочинів. Ми розуміємо, що більшість батьків чи законних представників тих дітей, які вчинили кримінальне правопорушення та щодо яких обрано запобіжний захід, мають постійне місце роботи, тому не в змозі в денний час доби повноцінно контролювати дитину. Вважаємо, що дитину варто контролювати в телефонному режимі,

---

net/document/76218159 (дата звернення: 15.08.2019).

³⁶⁵ Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 17 (2). С. 145.

зокрема зобов'язати підлітка в обумовлений час телефонувати батькам, співробітникам поліції та звітувати про своє місцеперебування.

Підсумовуючи, слід наголосити, що домашній арешт є альтернативою триманню неповнолітнього під вартою. За умови наповнення цього запобіжного заходу контролем з боку дорослих його ефективність повинна збільшитися. Посилений контроль підлітка та розуміння ним необхідності перебування під домашнім арештом забезпечать йому правильне майбутнє, гідну поведінку в соціумі та відстороненість від кримінального спілкування.

До недоліків обрання щодо неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту можна віднести такі:

- не є врегульованим питання ефективного нагляду за дотриманням неповнолітнім обмежень та заборон, покладених під час обрання домашнього арешту;
- КПК України не містить обмежень та заборон, які б включали контроль і виховання під час запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Пропонуємо внести зміни в національне законодавство, а саме доповнити статтю 181 КПК України частиною 8 у такій редакції:

«Вирішуючи питання обрання до неповнолітнього зазначеного запобіжного заходу, слідчий суддя, суд за вчинення неповнолітнім тяжкого та особливо тяжкого злочину як крайній захід можуть обрати цілодобовий домашній арешт з обов'язковим накладенням обмежень та заборон, передбачених ст. 194 КПК України.

В ухвалі суду про обрання домашнього арешту щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого зазначається, на кого саме покладається обов'язок з контролю за дотриманням умов, обмежень та заборон, накладених обраним запобіжним заходом, та наглядом за поведінкою неповнолітнього. Такими особами можуть бути співробітники відділу ювенальної превенції, органів опіки та піклування, батьки, законні представники та адміністрація навчального закладу, де навчається підліток».

До ч. 1 ст. 194 КПК України пропонується додати п. 4 такого змісту: «4) наявність можливості ефективного контролю під час виконання обов'язків, покладених ч. 5 цієї статті».

Також пропонується внести доповнення до ч. 5 ст. 194 КПК України в такій редакції:

«Під час обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту слідчим суддею, судом на неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) можуть покладатися такі додаткові обов'язки, обмеження та заборони:

- у разі обрання щодо неповнолітнього домашнього арешту із заборонаю цілодобово покидати житло двічі на тиждень з ним за місцем відбування домашнього арешту проводити навчальні заходи згідно з навчальним планом (у разі технічного забезпечення можливе онлайн- навчання);
- зобов'язати неповнолітнього відвідувати заняття з психологом;
- зобов'язати неповнолітнього в установлений час здійснювати контрольні дзвінки до поліції;
- обмежити неповнолітнього у користуванні інтернет-мережею. Контроль за здійсненням цього обмеження покласти на батьків (законних представників) або осіб, з якими проживає неповнолітній;
- на співробітників відділу ювенальної превенції та інших служб у справах дітей може покладатися обов'язок відвідувати неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) за місцем відбування домашнього арешту з метою проведення профілактичних бесід та вивчення національного законодавства, своїх прав та обов'язків;
- на класного керівника чи інших вчителів, керівників гуртків та тренерів спортивних секцій покладається обов'язок посилити нагляд за неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим під час перебування у навчальному закладі та дозвільних гуртках».

3.2. Застосування неізоляційних запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного

Розглянувши у попередньому підрозділі питання стосовно застосування до неповнолітнього підозрюваного ізоляційних запобіжних заходів, у цій частині монографічної роботи зосередимо увагу на дослідженні застосування деяких неізоляційних запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного.

Передання під нагляд. Застосування запобіжних заходів до неповнолітніх, які скоїли злочин, повинно бути не лише ефективним з огляду на запобігання спробам поганої поведінки, деякі форми якої регламентовані ст. 176 КПК України, а й насамперед відповідати стану психічного та інтелектуального розвитку дитини. Це передбачає необхідність у розгляді щодо неповнолітніх інших (спеціальних) запобіжних заходів. Тому питання щодо застосування до неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд є досить актуальним.

Альтернативою традиційним запобіжним заходам у національному законодавстві України є застосування до неповнолітніх підозрюваних такого запобіжного заходу, як передання під нагляд (ст. 493 КПК України)³⁶⁶. Особливостями цієї альтернативи є те, що на дорослих (батьків, опікунів, піклувальників або адміністрацію дитячої установи) покладається відповідальність з нагляду за поведінкою своїх неповнолітніх дітей, які вчинили злочин, їх прибуття в органи слідства та суду, виконання інших заборон та обмежень, покладених судом. Саме від дорослих, які на досудовому розслідуванні представляють інтереси неповнолітніх, від їх добровільної згоди, авторитету, спроможності виконати покладені судом обов'язки залежить висока ефективність успішного виконання запобіжного заходу.

О. Ф. Вакуленко вважає, що малоефективним залишається нині застосування альтернативного запобіжного заходу — передання під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які перебувають в дитячій установі, — передання під нагляд адміністрації цієї установи. Незатребуваність застосування цього запобіжного заходу пов'язана зі складнощами в його практичній реалізації через громіздкість процедури застосування, труднощі з роз'ясненнями прав та обов'язків батькам чи іншим особам, які заслуговують на довіру, стосовно передачі неповнолітнього під їх нагляд, небажання осіб, які проводять розслідування, збирати відповідний матеріал на особу тощо. З огляду на норми, що регламентують порядок застосування спеціального запобіжного заходу — нагляду батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи, слід зазначити, що він є найбільш

³⁶⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

ефективним запобіжним заходом для неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених³⁶⁷.

Ю. В. Гошовська слушно зауважує, що перш ніж передати неповнолітнього підозрюваного під нагляд, суд зобов'язаний зібрати відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, їхні стосунки з неповнолітніми і впевнитися в тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім³⁶⁸.

Перед застосуванням передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи слідчий суддя (суд) повинен впевнитися у наявності належних умов для виконання особами, на яких покладається нагляд за неповнолітнім, покладених на них у зв'язку з цим обов'язків, що особа батьків, опікунів або піклувальників, їхні стосунки з неповнолітнім не перешкоджатимуть належному здійсненню нагляду за неповнолітнім³⁶⁹.

Під час передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи органи досудового розслідування та суд повинні переконатися в тому, що особи, яким передають неповнолітнього під нагляд, позитивно впливають на нього, правильно оцінюють учинене ним, користуються авторитетом і повагою в нього, можуть забезпечити належну поведінку та повсякденний контроль за ним. Нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи передбачає не тільки окреме, а й загальне попередження (обговорення кримінально протиправної поведінки безпосередньо з підозрюваним у дитячій спеціалізованій установі) — усе це має значний профілактичний потенціал, що може позитивно вплинути на поведінку неповнолітнього. Дійсно, передача неповнолітнього під нагляд означає не тільки встановлення за ним нагляду, а й здійснення відповідної виховної та роз'яснювальної роботи, переконання підлітка в необхідності законслухняної поведінки, услякого сприяння органам

³⁶⁷ Вакулєнко О. Ф. Проблеми застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 95–96.

³⁶⁸ Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: *Юриспруденція*. 2015. Вип. 17 (2). С. 145.

³⁶⁹ Гідулянова Є. М. Особливості застосування до неповнолітніх запобіжних заходів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: *Право*. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 230.

досудового розслідування щодо встановлення обставин кримінального провадження³⁷⁰.

На підставі аналізу судових рішень про застосування щодо неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд було встановлено, що суд справді з'ясовує зазначені вище обставини. Причому це призводить як до задоволення, так і до відмови у задоволенні клопотання про обрання щодо неповнолітнього запобіжного заходу.

Так, під час обрання запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього під нагляд слідчим суддею Тернопільського районного суду Тернопільської області з показань неповнолітнього підозрюваного ОСОБА_2 та вчителя ОСОБА_4 було встановлено, що вказані особи перебувають у доброзичливих стосунках між собою і ОСОБА_4 спроможна здійснювати нагляд за неповнолітнім учнем та забезпечити його належну поведінку. Клопотання прокурора про передання неповнолітнього підозрюваного під нагляд адміністрації КЗ ЛОР «Лівчицька СЗШ 1–2 ступенів» в особі вчителя ОСОБА_4 було задоволено³⁷¹.

Прикладом відмови у задоволенні клопотання є ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя від 10.04.2015 року: судом було відмовлено в клопотанні про зміну запобіжного заходу з тримання під вартою на передання неповнолітнього під нагляд батьків. Відповідно до наданих з боку захисту характеристик на батьків неповнолітнього ОСОБА_7 за місцем проживання вони характеризуються позитивно. Однак з поданих характеристик не вбачається, як це передбачено вимогами ст. 493 КПК України, що батьки мають вплив на свого сина і в подальшому можуть здійснювати належний нагляд за ним та за його поведінкою. Навпаки, відповідно до характеристики з місця навчання неповнолітнього ОСОБА_7 зазначено, що батьки не є авторитетом для неповнолітнього, з боку навчального закладу неодноразово проводилися бесіди з матір'ю неповнолітнього, вона запрошувалася для проведення виховної роботи, але ні разу не з'явилася, у зв'язку з чим навчальний заклад неодноразово направляє подання до міліції про ухилення батьків від виховання неповнолітнього ОСОБА_7. Таким чином, суд

³⁷⁰ Вакуленко О. Ф. Проблеми застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 96.

³⁷¹ Ухвала слідчого судді Тернопільського міськрайонного суду м. Тернополя Тернопільської області від 18.07.2013. Справа №607/12890/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48544423> (дата звернення: 20.10.2021).

вважає, що зміна стосовно ОСОБА_7 запобіжного заходу з тримання під вартою під нагляд батьків буде недостатньою мірою запобіжного заходу для запобігання ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України, тому відмовляє захиснику ОСОБА_1 в задоволенні клопотання³⁷².

Ухвалою Ічнянського районного суду Чернігівської області від 01 липня 2013 року було відмовлено в застосуванні запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього підозрюваного під нагляд, оскільки підстав для задоволення клопотання суддя не вбачає. Суд зазначив, що неповнолітній підозрюваний проживає разом з опікуном ОСОБА_3, який неналежним чином слідкує за його поведінкою, що призвело до вчинення ним повторного кримінального правопорушення. А тому суддя не впевнений, що опікун ОСОБА_3 може належно здійснювати нагляд за неповнолітнім ОСОБА_2, забезпечити його прибуття до слідчого, прокурора та суду, не спілкуватись із сторонніми особами, схильними до вчинення кримінальних правопорушень, а також попередити негативну поведінку неповнолітнього³⁷³. Аналіз судової практики свідчить, що для задоволення вказаного вище клопотання між неповнолітнім підозрюваним та правоохоронними органами повинна бути особа, яка має позитивний та авторитетний вплив на дитину, що в подальшому відсторонить підлітка від вчинення злочинних дій та потрапляння у сферу кримінального судочинства.

Досить слушно підкреслює О. А. Губська, що у разі застосування запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього підозрюваного під нагляд між органом досудового розслідування і підозрюваним є посередник, який несе не тільки правову, а й моральну відповідальність перед органами слідства³⁷⁴. Тобто великий відсоток ефективності цього запобіжного заходу залежить саме від порядності та сумлінності осіб, які беруть дитину під нагляд.

Наприклад, слідчий суддя Дубенського міськрайонного суду Рівненської області виніс ухвалу про зміну запобіжного заходу у вигляді

³⁷² Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 10.04.2015. Справа №265/7550/14-к. Провадження №1-кп/265/88/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47057918> (дата звернення: 20.10.2021).

³⁷³ Ухвала слідчого судді Ічнянського районного суду м. Ічня Чернігівської області від 01.07.2013. Справа №733/1474/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46517702> (дата звернення: 20.10.2021).

³⁷⁴ Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2014. Випуск 20. С. 172.

тримання під вартою неповнолітньому підозрюваному ОСОБА_5 на передання під нагляд. Під час винесення рішення слідчий суддя звернув увагу на те, що законний представник неповнолітнього підозрюваного, його мама, показала, що вона неодноразово говорила з ним, щоб він не робив нічого протиправного, але він її мало слухає, а батько з ними вже давно не проживає. Вихователь Мізоцької школи-інтернату в судовому засіданні показала, що у навчальному закладі ОСОБА_5 поводить себе належним чином, постійно під контролем і вона не може сказати про нього нічого поганого. Всі протиправні діяння у ОСОБА_5 починаються в той час, коли він іде додому на канікули, і там, напевно, за ним немає належного нагляду і контролю. Вихователь теж просила передати неповнолітнього під нагляд навчального закладу, поки триває досудове слідство. У закладі є можливість його залишити і на канікули та контролювати його. Враховуючи те, що підозрюваний є неповнолітнім, вчинив злочин під впливом збігу важких сімейних обставин, є інвалідом дитинства, за місцем проживання та навчання характеризується позитивно, на думку суду, немає потреби у застосуванні такого найбільш суворого запобіжного заходу, як тримання під вартою. На думку суду, є можливість на період досудового слідства та суду передати його під нагляд школи-інтернату, де він фактично перебуває, тим більше що про це просила й представник цього закладу. Враховуючи викладене, слідчий суддя виніс рішення про застосування до підозрюваного ОСОБА_5 запобіжного заходу у вигляді передачі під нагляд адміністрації Мізоцької школи-інтернату Рівненської області³⁷⁵.

Однак часто злочини вчиняються неповнолітніми, які схильні до бродяжництва, є сиротами, виховуються в неповних сім'ях, проживають з батьками, які зловживають спиртними напоями, вживають наркотики або є судимими. Батьки з таких сімей не можуть достатньо ефективно виконати покладені на них обов'язки з нагляду за неповнолітнім, адже не є авторитетом перед дитиною. У разі передачі дитини під нагляд таким неблагополучним особам запобіжний захід буде виконано лише формально. Неповнолітній підозрюваний не усвідомить покладених на нього обов'язків, адже такими батьками не будуть

³⁷⁵ Ухвала слідчого судді Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 25.11.2015. Справа №559/2979/15-к. Провадження 1-кк/559/403/2015. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53810371/> (дата звернення: 20.10.2021).

проводитися з дитиною елементарні бесіди про вчинене протиправне діяння, його наслідки та спричинену шкоду іншій людині.

Варто відмітити, що у практичній діяльності трапляються випадки, коли батьки або інші законні представники здійснюють негативний вплив на неповнолітніх, зокрема веде антисоціальний спосіб життя, тому в такому разі доречно було б розширити коло осіб, які можуть ефективно здійснювати виховний вплив на дитину. Однак, у ст. 493 КПК України є вичерпний перелік осіб, яким може бути передано неповнолітнього під нагляд, але у разі коли ті особи, що зазначені у кримінальному процесуальному кодексі України не можуть здійснювати свої обов'язки ефективно, тому стосовно неповнолітнього може бути обрано інший запобіжний захід або цей запобіжний захід буде недостатньо дієвим.

На підтвердження згаданої проблеми слід навести результати проведеного нами опитування, зокрема, 80% адвокатів, 64,6% слідчих та 55% прокурорів вказали, що порядок обрання до неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд ускладнюється у зв'язку з обмеженим законодавчим переліком осіб, яким можна передавати дитину під нагляд (додатки А, Б, В).

Для вирішення цієї проблеми та підвищення ефективності застосування і виконання запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього підозрюваного під нагляд пропонуємо внести зміни в національне законодавство та розширити перелік осіб, яким можливо передати дитину під нагляд. Такими особами, на наш погляд, можуть бути будь-які повнолітні авторитетні особи з-поміж найближчих родичів, знайомих, вчителів тощо, яким неповнолітній зможе повністю довіряти та дослухатися до їх думки.

Схожі зміни про розширення кола осіб ми пропонували під час дослідження питання представництва неповнолітнього законним представником. Доцільним буде закріплення аналогічної норми про розширення кола осіб, на яких покладаються обов'язки щодо нагляду за належною поведінкою неповнолітнього підозрюваного, забезпечення його прибуття в органи слідства та суду, контроль за виконанням покладених на неповнолітнього обмежень.

У зв'язку з тим, що під час досудового розслідування для захисту прав неповнолітнього підозрюваного обирається законний представник, вважаємо логічним, що під час обрання досліджуваного нами запобіжного заходу законним представником та особою, яка візьме

неповнолітнього під нагляд, буде одна й та сама особа. Самостійний вибір законного представника дасть неповнолітньому відчуття того, що до його думки дослухаються, тому в подальшому під час обрання запобіжного заходу дитина буде намагатися не підвести цю особу та сумлінно виконувати всі вимоги, покладені обраним запобіжним заходом у вигляді передання під нагляд.

На наш погляд, розширення переліку осіб буде досить корисним для регламентації в національному законодавстві, проте для покращення застосування цього запобіжного заходу ефективним було б додати до списку інших осіб, зокрема співробітників відділу ювенальної превенції.

Окрім особи, якій передають неповнолітнього підозрюваного під нагляд (батьки, опікуни чи ін.), додатково треба покласти обов'язки з нагляду по контролю за поведінкою дитини на співробітника ювенальної юстиції. Обраний співробітник у денний час доби зможе відвідати, перевірити й проконтролювати неповнолітнього підозрюваного та його поведінку в навчальному закладі, позашкільних закладах або вдома. Таке нововведення матиме як профілактичний ефект, так і допоможе батькам, опікунам чи іншим особам у постійному контролі за дитиною.

Отже, до ч. 1 ст. 493 КПК України пропонуємо внести таке доповнення: *«До неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених), крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 цього Кодексу, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, або будь-якої іншої повнолітньої особи, яка є авторитетом для неповнолітнього підозрюваного чи (обвинуваченого) та якій останній довіряє.*

На розгляд суду, за погодженням з прокурором, неповнолітній підозрюваний (обвинувачений), окрім осіб, зазначених вище, може бути додатково переданий під нагляд співробітнику відділу ювенальної превенції» (курсив наш. — О.Л.).

Запропоновані зміни повинні покращити виконання запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього під нагляд, адже авторитетний дорослий зможе виконати основні функції цього запобіжного заходу — виховну та профілактичну. Довіра та підтримка з боку дорослого забезпечать дотримання прав неповнолітнього під час кримінального процесу. А додатковий нагляд з боку співробітника відділу ювенальної превенції попередить вчинення дитиною нових злочинів, обмежить

спілкування з «кримінальним елементом» та забезпечить розуміння дитиною того, що не лише батьки контролюють його поведінку.

Окрім проблем, які стосуються вибору особи, якій можливо передати дитину під нагляд, у кримінальному процесі можна виділити ще одну прогалину, яка полягає у відсутності контролю та виховної складової під час практичного виконання запобіжного заходу, що досліджується.

На жаль, на сьогодні досліджуваний нами альтернативний запобіжний захід полягає лише в формальному переданні дитини під нагляд. У практичному його виконанні, крім передання дитини під нагляд, цей запобіжний захід анічим не наповнений.

Так, у результаті здійсненого аналізу судових рішень було виявлено, що під час вирішення питання про обрання щодо неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд найчастіше виключно на дорослих покладаються такі зобов'язання, як забезпечити явку неповнолітнього до органів слідства та суду; забезпечити його належну поведінку³⁷⁶.

В ухвалах суду часто не прописують обов'язків, які покладаються на неповнолітнього під час застосування до нього запобіжного заходу³⁷⁷. Навіть такі елементарні зобов'язання, як утримуватися від спілкування з потерпілим³⁷⁸ і свідком³⁷⁹ та заборона відлучатися з місця проживання в певний час доби³⁸⁰, застосовувалися досить не часто.

На батьків або законних представників судами покладаються виключно формальні обов'язки з виконання цього запобіжного заходу,

³⁷⁶ Ухвала слідчого судді *Веселинівського районного суду Миколаївської області* від 08.05.2014. Справа №472/689/14-к. Номер провадження не визначено. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46418912> (дата звернення: 20.10.2021).

³⁷⁷ Ухвала слідчого судді *Ічнянського районного суду м. Ічня Чернігівської області* від 27.06.2013. Справа №733/1472/13-к. Провадження №1-кс/733/72/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46348675> (дата звернення: 20.10.2021).

³⁷⁸ Ухвала слідчого судді *Хмельницького міськрайонного суду м. Хмельницького Хмельницької області* від 22.01.2016. Справа №686/1223/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55358205> (дата звернення: 20.10.2021).

³⁷⁹ Ухвала слідчого судді *Таращанського районного суду Київської області* від 12.02.2016. Справа №379/155/16-к. Провадження №1-кс/379/26/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55740072> (дата звернення: 20.10.2021).

³⁸⁰ Ухвала слідчого судді *Кремінського районного суду Луганської області* від 13.05.2015. Справа №414/886/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51722662> (дата звернення: 20.10.2021).

а сам неповнолітній, на жаль, не розуміє всієї серйозності того, що відбувається з ним під час кримінального провадження.

Для того, щоб наповнити цей запобіжний захід виховною складовою та контролем за поведінкою неповнолітнього підозрюваного, необхідно доповнити ч. 5 ст. 194 КПК України такими зобов'язаннями, а саме:

- покласти на неповнолітнього підозрюваного обов'язок відвідувати практичного психолога. Метою занять із психологом повинно бути виявлення психологічних причин, які стали поштовхом для вчинення кримінального правопорушення. Необхідною складовою у перевихованні неповнолітнього підозрюваного повинні стати тренінги та заняття з психологами, направлені на примирення з потерпілим та усвідомлення того, що неповнолітній спричинив фізичну, моральну та матеріальну шкоду іншій людині;
- співробітникам відділу ювенальної превенції та інших служб у справах дітей передбачити обов'язок проводити профілактичні бесіди з неповнолітнім підозрюваним, зобов'язати неповнолітнього вивчати національне законодавство, свої права та обов'язки;
- посилити нагляд за неповнолітнім підозрюваним під час перебування у навчальному закладі. Залучати до такого виховного нагляду не лише класного керівника, а й інших учителів, керівників гуртків та тренерів спортивних секцій;
- обмежити спілкування неповнолітнього з особами, які мають на нього негативний вплив. Таке обмеження може виявлятися шляхом заборони прямих зустрічей, через мобільний зв'язок та соціальні мережі;
- зобов'язати батьків чи опікунів разом з неповнолітнім проводити дозвілля, під час якого обговорювати вчинене дитиною діяння, як воно може вплинути на її майбутнє та як важливо дотримуватися певних правил і норм поведінки в суспільстві. Таке дозвілля повинно зблизити батьків та дітей, стати виховною складовою та посилити авторитет і довіру одне до одного.

Отже, у результаті проведеного дослідження можна зробити низку висновків.

1. Законодавчий перелік осіб, яким можна передавати дитину під нагляд (ст. 493 КПК України) є обмеженим та ускладнює обрання до неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд.

Для більшої ефективності застосування досліджуваного запобіжного заходу пропонуємо внести доповнення до ст. 493 КПК України стосовно розширення кола осіб, яким можливо передати неповнолітнього підозрюваного під нагляд.

2. Проблемним питанням застосування запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього під нагляд є відсутність у КПК України норм, які б забезпечували виховний вплив та контроль за дитиною. Для розв'язання цієї проблеми треба внести відповідні доповнення до ст. 194 КПК України.

Особисте зобов'язання. Ще одним неізоляційним запобіжним заходом, який найчастіше застосовують до неповнолітнього підозрюваного, є особисте зобов'язання.

Т.Г. Фоміна зазначає, що особисте зобов'язання, як правило, застосовується до осіб, які не становлять великої суспільної небезпеки і які мають певне місце проживання і, можливо, роботу, тобто у випадках, коли ймовірність ухилення від органів досудового розслідування і суду незначна. Разом з тим, моральна нестійкість підозрюваного (обвинуваченого) може викликати такі прагнення, і тому вимагає здійснення на нього запобіжного психологічного впливу. Також особисте зобов'язання застосовується у випадках, коли немає підстав боятися, що підозрюваний (обвинувачений), перебуваючи на свободі, буде переховуватися від органів досудового розслідування і суду, але є дані, що він може тимчасово відлучатися з місця проживання, наприклад, у зв'язку з перебуванням у відпустці. Подібні відлучення підозрюваного (обвинуваченого) з місця проживання можуть ускладнити здійснення кримінального провадження³⁸¹.

Аналізуючи наведене, можна зауважити, що, застосовуючи цей запобіжний захід щодо неповнолітнього підозрюваного, є ризик його порушення та недотримання обов'язків, оскільки діти є морально нестійкими через свій вік та розвиток, а тому формальне покладання на них обов'язків, зазначених у ст. 194 КПК України, у такому вигляді, як це є на сьогодні, не дасть очікуваного результату від застосованого запобіжного заходу.

³⁸¹ Фоміна Т.Г. Особисте зобов'язання: процесуальна характеристика та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Том 25. №2. С. 45.

Ю. В. Гошовська підкреслює, що до осіб, у яких спостерігається невисокий рівень загального розвитку, застосування цього запобіжного заходу не є ефективним, оскільки вони не повною мірою усвідомлюють характер тих обов'язків, що покладаються на них під час обрання запобіжного заходу³⁸². Слід повністю погодитися з ученою, адже неповнолітні підозрювані з огляду на свою незрілість можуть не розуміти суті покладених на них кримінальних процесуальних обов'язків.

О. А. Губська звернула увагу на думку Я. О. Береського³⁸³, який зазначає, що немає єдиної позиції серед науковців щодо питання доцільності застосування до неповнолітніх особистого зобов'язання. Деякі вважають його малоефективним запобіжним заходом для неповнолітніх, тому що вони не усвідомлюють і не можуть достатньо чітко зрозуміти сутність та значення цього запобіжного заходу³⁸⁴.

Особисте зобов'язання дещо схоже на запобіжний захід, який застосовувався в КПК України 1960 р., — підписка про невийзд³⁸⁵.

Однак особисте зобов'язання значно відрізняється від підписки про невийзд кількістю представлених обов'язків, які можуть покладатися на неповнолітнього підозрюваного. Також відмінністю є те, що рішення про обрання особистого зобов'язання належить виключно до компетенції слідчого судді.

На думку Ю. М. Грошевого та О. Г. Шило, це пояснюється високою цінністю прав і свобод людини, яка викликає необхідність впровадження особливої процедури, що містить гарантії, які унеможливають їх безпідставне обмеження під час здійснення кримінального провадження. Саме така процедура утворює зміст окремого судового провадження щодо забезпечення судом законності обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового розслідування³⁸⁶.

³⁸² Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 17 (2). С. 144.

³⁸³ Береский Я. О. Признание обвиняемым своей вины в совершении преступления (процессуальные, тактические, психологические вопросы) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львов, 1991. С. 64.

³⁸⁴ Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2014. Випуск 20. С. 172.

³⁸⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.10.2022).

³⁸⁶ Грошевий Ю. М., Шило О. Г. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 221.

Положення ч. 2 ст. 179 КПК України передбачає, що підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб³⁸⁷.

Інформування особи про можливість настання негативних наслідків має суттєве значення, оскільки на особу здійснюється психологічний вплив з метою мотивації до виконання покладених обов'язків. Тому слід підкреслити, що підставою для зміни цього запобіжного заходу може бути лише факт порушення підозрюваним, обвинуваченим умов його застосування без поважних причин. Вважаємо, що в цьому законодавець бачить ніби «покарання» за порушення підозрюваним, обвинуваченим умов особистого зобов'язання, і цілком природньо, що повинен застосовуватися більш суворий запобіжний захід, який реально забезпечить запобігання спробам підозрюваного, обвинуваченого переховуватися від органів досудового розслідування та суду³⁸⁸.

Що стосується накладення грошового стягнення за невиконання покладених обов'язків, то Ю. В. Гошовська влучно зауважила, що не зрозуміло, як можна застосовувати до неповнолітнього грошове стягнення у випадку, коли в нього нема власного джерела доходу³⁸⁹. Авторка цілком має рацію, адже застосування грошових стягнень до неповнолітніх підозрюваних є абсолютно неефективним, адже діти зазвичай не працюють та перебувають на утриманні батьків або опікунів, тому не відчують всієї відповідальності від застосованого запобіжного заходу та покладених обов'язків.

В ухвалах суду про обрання запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання слідчі судді не завжди зазначають про те, на кого

³⁸⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

³⁸⁸ Фоміна Т. Г. Особисте зобов'язання: процесуальна характеристика та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Том 25. № 2. С. 46.

³⁸⁹ Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 17 (2). С. 144.

покладається контроль за виконанням неповнолітнім підозрюваним цього запобіжного заходу³⁹⁰.

Так, слідчим суддею Брусилівського районного суду Житомирської області від 30.01.2019 року задоволено клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання, покладено на неповнолітнього підозрюваного обов'язки протягом двох місяців, роз'яснено, що у випадку невиконання ним зазначених обов'язків до нього може бути застосовано більш жорсткий запобіжний захід і може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0.25 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати, однак про те, на кого покладається контроль за виконанням цієї ухвали, не зазначено³⁹¹.

Розмірковуючи про те, на кого саме необхідно покласти обов'язок з контролю за виконанням запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання, варто наголосити, що в рішеннях національних судів цей обов'язок покладається на слідчого^{392, 393, 394}, співробітників СПП відділу поліції³⁹⁵, на відділ поліції³⁹⁶, на прокурорів — процесуальних керівників у певному кримінальному провадженні³⁹⁷.

³⁹⁰ Ухвала слідчого судді Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 23.01.2017. Справа № 456/3932/16-к. Провадження № 1-кп/456/142/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64250016> (дата звернення: 25.11.2020).

³⁹¹ Ухвала слідчого судді Брусилівського районного суду Житомирської області від 30.01.2019. Справа № 275/69/19. Провадження № 3/275/60/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79498828> (дата звернення: 25.11.2020).

³⁹² Ухвала слідчого судді Кременського району Луганської області від 06.03.2018. Справа № 414/453/18. Провадження № 1-кк/414/125/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72604537> (дата звернення: 25.11.2020).

³⁹³ Ухвала слідчого судді Новоайдарського районного суду Луганської області від 29.11.2018. Справа № 419/3308/18. Провадження № 1-кк/419/904/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78200347> (дата звернення: 25.11.2020).

³⁹⁴ Ухвала слідчого судді Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28.02.2019. Справа № 185/419/19. Провадження № 1-кк/185/714/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80153455> (дата звернення: 25.11.2020).

³⁹⁵ Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу від 14.03.2019. Справа № 212/1875/19. Провадження № 1-кк/212/803/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80472333> (дата звернення: 25.11.2020).

³⁹⁶ Ухвала слідчого судді Тячівського районного суду Закарпатської області від 23.10.2018. Справа № 307/2092/18. Провадження № 1-кк/307/1396/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77346648> (дата звернення: 25.11.2020).

³⁹⁷ Ухвала слідчого судді Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 18.07.2017. Справа № 209/1102/17. Провадження № 1-кк/209/688/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67792542> (дата звернення: 25.11.2020).

Водночас ані в нормативних положеннях ст.ст. 40, 41 КПК України в частині надання доручень оперативними підрозділами про проведення слідчих (розшукових) дій, ані в нормі ст. 179 КПК України, якою регламентовано порядок застосування особистого зобов'язання, не передбачено повноважень слідчого давати доручення на здійснення контролю за виконанням умов указанного виду запобіжного заходу. У зв'язку з цим виконання особистого зобов'язання є важливим процесом, тому на пряму вимогу законодавця його повинен контролювати слідчий чи прокурор, не перекладаючи ці функції на інші підрозділи³⁹⁸.

Контроль запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання та виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків переважно покладається на слідчого, у провадженні якого перебуває справа. На цій підставі вважаємо, що необхідно запозичити минулий досвід та покласти обов'язок обрання запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання саме на слідчого.

Із власного практичного досвіду можемо впевнено стверджувати, що обрання запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання займає досить багато часу як у слідчого, прокурора, так і у слідчого судді. Адже досить тривалим є погодження клопотання з прокурором, а потім необхідно потрапити до кабінету слідчого судді, де завжди є черга.

Якщо ж запобіжний захід обирається стосовно неповнолітнього підозрюваного, то така тривала та складна процедура може негативно вплинути на його психіку й соціальний розвиток.

У положеннях ст. 13 Типового закону про правосуддя щодо неповнолітніх зауважується, що першочергова увага при будь-яких діях або прийнятті рішень має приділятися найкращому забезпеченню інтересів дитини³⁹⁹. Убачається, що такий ускладнений формальностями та тривалий за часом порядок обрання найменш суворого неізоляційного запобіжного заходу до неповнолітнього підозрюваного не сприяє найкращому забезпеченню потреб та інтересів дитини під час досудового розслідування.

На наш погляд, процедура застосування до неповнолітнього підозрюваного має бути максимально ефективною. Тобто процесуальний

³⁹⁸ Фоміна Т. Г. Особисте зобов'язання: процесуальна характеристика та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Том 25. № 2. С. 47.

³⁹⁹ Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. NACIONES UNIDAS. NUEVA YORK, 2014. С. 18.

порядок обрання будь-якого запобіжного заходу має враховувати процесуальну вразливість та психологічну й соціальну незрілість дитини. Крім того, спрощення процедури застосування до неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу не може послаблювати процесуальні гарантії забезпечення його прав і свобод у кримінальному провадженні.

Ураховуючи, що особисте зобов'язання є найменш суворим запобіжним заходом, та зважаючи на особливості юридичної та психологічної обмеженості неповнолітнього підозрюваного, можна спростити процедуру застосування цього запобіжного заходу щодо неповнолітнього підозрюваного. Зокрема, пропонуємо, щоб особисте зобов'язання стосовно неповнолітнього підозрюваного застосовував слідчий за погодженням із прокурором з подальшим (постфактум) зверненням до слідчого судді для узаконення цього запобіжного заходу. Але подальше звернення з відповідним клопотанням та його розгляд слідчим суддею має відбуватися вже без участі неповнолітнього підозрюваного, проте у присутності захисника та законного представника. Указана процедура зменшить можливий негативний вплив органів кримінального судочинства на дитину, її психофізіологічні характеристики.

Розгляд клопотання про обрання до неповнолітнього підозрюваного особистого зобов'язання за його відсутності, але за участі законного представника та захисника виправдовується тим, що останні учасники досудового розслідування компенсують інтелектуальну та психологічну незрілість та кримінальну процесуальну вразливість дитини у ході кримінального провадження. Присутність захисника та законного представника під час обрання в суді особистого зобов'язання є достатнім для забезпечення найкращих інтересів дитини під час досудового розслідування.

Крім того, ця пропозиція є послідовною також з огляду на фактичну практику досудового розслідування, відповідно до якої слідчий, оцінюючи наявні дані стосовно обґрунтованої підозри та доказову інформацію щодо ризиків неналежної поведінки, самостійно визначає (пропонує) процесуальні обов'язки, котрі необхідно покласти на неповнолітнього підозрюваного. Тобто слідчий виконує значний (якщо не повний) обсяг процесуальної роботи стосовно обрання до неповнолітнього підозрюваного особистого зобов'язання.

Встановлення у КПК України подальшого судового контролю за застосуванням до неповнолітнього підозрюваного особистого зобов'язання

зання буде узгоджуватися з процесуальними гарантіями прав і свобод дитини, а також враховувати особливості її несформованої психіки, обмеженість у соціальному розвитку.

Отже, психологічна та соціальна незрілість, несформована психіка неповнолітнього підозрюваного обумовлює спрощення щодо нього процесуального порядку застосування особистого зобов'язання. Такий запобіжний захід щодо неповнолітнього підозрюваного має застосовуватися слідчим за погодженням з прокурором з подальшим судовим контролем. Причому подальше звернення із клопотанням та його розгляд слідчим суддею має відбуватися вже без участі неповнолітнього підозрюваного, проте у присутності захисника та законного представника.

Незважаючи на всі позитивні сторони запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання, останній не завжди обирається до неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування.

Так, слідчий суддя Вижицького районного суду Чернівецької області від 29.11.2017 року у клопотанні про обрання неповнолітньому підозрюваному запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання зазначив: «Враховуючи, що неповнолітній ОСОБА_1 обґрунтовано підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, яке відноситься до категорії злочинів невеликої тяжкості, раніше не судимий, позитивно характеризується по місцю проживання, не працює, на Д-обліку у лікарів нарколога та психіатра не перебуває, суд вважає за необхідне зобов'язати його прибувати за кожною вимогою до слідчого чи Вижицького районного суду Чернівецької області, а в задоволенні клопотання про застосування запобіжного заходу у виді особистого зобов'язання відмовити з підстав недоведеності обставин, передбачених пп. 2, 3 ч. 1 ст. 194 КПК України»⁴⁰⁰.

Крім цього, слідчий суддя Лебединського районного суду Сумської області у своєму рішенні від 21.12.2017 року вказав, що слідчий не довів обставини, передбачені пп. 1, 2 ч. 1 ст. 194 КПК України, і наявність ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України, натомість зазначив єдиний ризик, який ґрунтується на припущенні того, що раніше не судимий неповнолітній ОСОБА_1, якому виповнилось 14 років та який

⁴⁰⁰ Ухвала слідчого судді Вижицького районного суду Чернівецької області від 29.11.2017. Справа № 713/1992/17. Провадження № 1-кк/713/223/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70625913> (дата звернення: 25.11.2020).

має позитивну характеристику і знаходиться під наглядом батьків, може вчинити інший злочин, тому за таких обставин суд вважає за необхідне відмовити у задоволенні клопотання⁴⁰¹.

Наведену практику можна оцінити лише як позитивну, оскільки застосування запобіжного заходу насамперед щодо неповнолітнього підозрюваного не можна робити правилом. Призначення всіх запобіжних заходів на досудовому розслідуванні, у тому числі особистого зобов'язання, є забезпеченням належної поведінки підозрюваного (неповнолітнього). Якщо органи досудового розслідування не мають достатніх даних про можливу майбутню неналежну поведінку неповнолітнього підозрюваного, вони не повинні звертатися з відповідним клопотанням до слідчого судді, навіть щодо застосування такого найменшого за суворістю заходу, як особисте зобов'язання. На жаль, органи досудового розслідування у цьому питанні працюють «із запасом», не маючи необхідних доказових даних, складають як мінімум клопотання про обрання щодо неповнолітнього підозрюваного особистого зобов'язання. З огляду на вразливість процесуального становища неповнолітнього підозрюваного таку практику слід визнати негативною, проте вона наразі ефективно виправляється слідчими суддями, які відмовляють у задоволенні необґрунтованих клопотань органів розслідування стосовно обрання щодо неповнолітнього підозрюваного особистого зобов'язання.

Зазвичай, у своїх рішеннях слідчі судді не встановлюють додаткових обов'язків підозрюваному, а в повному обсязі погоджують клопотання слідчого.

Вивчивши рішення національних судів про обрання запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання, слід звернути увагу, що до неповнолітніх підозрюваних він застосовується досить часто, здебільшого на один і той же термін та із застосуванням одних і тих самих обов'язків, передбачених ст. 194 КПК України.

Так, ухвалою Дружківського міського суду Донецької області від 30.09.2019 року неповнолітньому підозрюваному, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 186 КК України, було обрано запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання.

⁴⁰¹ Ухвала слідчого судді Лебединського районного суду Сумської області від 21.12.2017. Справа №580/2356/17. Провадження №1-кс/580/515/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71194732> (дата звернення: 25.11.2020).

У резолютивній частині ухвали слідчий суддя зазначив: «Покласти на неповнолітнього підозрюваного ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, такі обов'язки:

- 1) прибувати до слідчого, прокурора та суду із встановленою службовою особою періодичністю;
- 2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він проживає, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- 3) повідомляти слідчого, прокурора або суд про зміну свого місця проживання. Попередити неповнолітнього підозрюваного ОСОБА_1, що в разі невиконання покладених на нього обов'язків, до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід. Зобов'язання покладені на підозрюваного, застосувати до неповнолітнього підозрюваного на строк у 2 місяці з дати винесення цієї ухвали до 30.03.2019 року. Порушення умов особистого зобов'язання має наслідком застосування грошового стягнення у розмірі 2 прожиткових мінімумів на одну працездатну особу»⁴⁰².

Переважно аналогічні обов'язки покладаються на неповнолітніх підозрюваних більшістю слідчими суддями^{403, 404}.

Однак існують рішення суддів, де на неповнолітніх підозрюваних покладаються й інші обов'язки, аніж прибувати до слідчого, прокурора за викликом; не відлучатися з місця проживання без дозволу слідчого, прокурора або суду; повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та навчання.

Наприклад, у рішенні слідчого судді Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 16.06.2017 року, на неповнолітнього підозрюваного, окрім трьох стандартних обов'язків, було покладено

⁴⁰² Ухвала слідчого судді Дружківського міського суду Донецької області від 30.09.2019. Справа №229/453/19. Провадження 1-кв/229/215/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79691249> (дата звернення: 25.11.2020).

⁴⁰³ Ухвала слідчого судді Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 28.02.2019. Справа №357/458/19. Провадження №1-кв/357/1036/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80185537> (дата звернення: 25.11.2020).

⁴⁰⁴ Ухвала слідчого судді Кременського районного суду Луганської області від 30.05.2018. Справа №414/1053/18. Провадження №1-кв/414/382/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74364881>(дата звернення: 25.11.2020).

обов'язок не відвідувати розважальні заклади та заклади, де дозволено вживати алкогольні напої⁴⁰⁵.

На нашу думку, покладення таких обов'язків є досить правильним та доцільним, оскільки в такому випадку було вчинено кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 185 КК України, за попередньою змовою групою осіб спільно з неповнолітніми.

У рішенні слідчого судді Гуляйпільського районного суду Запорізької області про обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього підозрюваного також було зазначено про обов'язок не відвідувати місця, призначені для вживання алкогольних напоїв⁴⁰⁶.

Слідчим суддею Шевченківського районного суду м. Києва під час винесення ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання стосовно неповнолітнього підозрюваного, серед трьох стандартних обов'язків, було зазначено про обов'язок утримуватися від спілкування з іншими підозрюваними, потерпілими та свідками у даному кримінальному провадженні та докласти зусиль до навчання⁴⁰⁷.

Особистому зобов'язанню, як й іншим запобіжним заходам, притаманна ознака примусовості, оскільки в його основу покладено психологічний метод державного впливу на поведінку підозрюваного, обвинуваченого. Цей захід хоча і є найбільш м'яким у системі запобіжних заходів, але має превентивний характер, адже здатен попередити всі форми неналежної поведінки підозрюваного, обвинуваченого⁴⁰⁸.

Водночас, вважаємо, що в такому формальному вигляді, як нині реалізується цей запобіжний захід щодо неповнолітнього підозрюваного, він (захід) не має достатнього превентивного впливу на підлітків, які вчинили кримінальне правопорушення.

⁴⁰⁵ Ухвала слідчого судді Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 16.06.2017. Справа №320/4228/17. Провадження №1-кк/320/1590/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67211916> (дата звернення: 25.11.2020).

⁴⁰⁶ Ухвала слідчого судді Гуляйпільського районного суду Запорізької області від 27.12.2017. Справа №315/1519/17. Провадження №1-кк/315/383/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71342845> (дата звернення: 25.11.2020).

⁴⁰⁷ Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 27.04.2017. Справа №761/14030/17. Провадження №1-кк/761/8848/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67371521> (дата звернення: 25.11.2020).

⁴⁰⁸ Фоміна Т. Г. Особисте зобов'язання: процесуальна характеристика та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Том 25. №2. С. 51.

Наприклад, О. Ф. Вакуленко стверджує, що особисте зобов'язання ґрунтується на страху⁴⁰⁹. Однак, обираючи цей запобіжний захід до неповнолітнього підозрюваного, варто зазначити, що ефект страху не завжди відіграє позитивну роль для дитини.

Переконані, що під час доповнення обов'язків, які покладаються на неповнолітнього підозрюваного, виховною складовою та контролем зі сторони дорослих учасників кримінального процесу досліджуваний запобіжний захід може стати більш ефективним, дитина буде розуміти, що вчинила злочин, спричинила фізичну або матеріальну шкоду іншій особі та готова стати на шлях виправлення.

Під час дослідження таких запобіжних заходів, як тримання під вартою, домашній арешт та передання неповнолітнього під нагляд, нами пропонувалося доповнити ч. 5 ст. 194 КПК України додатковими обов'язками, які будуть наповнені виховним контролем для неповнолітнього, що дасть змогу швидко адаптуватися до умов кримінального судочинства, зрозуміти вчинене діяння та стати на шлях виправлення.

Виключно покладення додаткових обов'язків, а також контроль зі сторони дорослих (батьків, опікунів, шкільних вихователів, працівників ювенальної превенції тощо) наповнять особисте зобов'язання тими складовими, які зможуть надати високу ефективність цьому запобіжному заходу. Зазначене допоможе досягнути бажану мету запобіжних заходів — не лише формальне забезпечення поведінки неповнолітнього підозрюваного, а й перевиховання.

Як підсумок можна зазначити, що категорія неповнолітніх, які потрапили до сфери кримінального судочинства, є вразливою не лише через свій незрілий вік та несформований характер, а й через те, що органи розслідування не завжди забезпечують права дітей відповідними необхідними гарантіями.

Під час обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього підозрюваного слідчі та прокурори повинні керуватися не лише кримінальним процесуальним законом України та й міжнародно-правовими актами у сфері ювенальної юстиції, а ще й дитячою психологією та людським ставленням до такої вразливої категорії, як діти.

⁴⁰⁹ Вакуленко О. Ф. Проблеми застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 98.

Будь-який запобіжний захід, що обирається стосовно неповнолітніх, насамперед повинен містити виховну складову. Діти, які вчинили кримінальне правопорушення та стосовно яких застосовано запобіжний захід, повинні перевиховуватися та змінювати своє ставлення до вчиненого діяння. Виключно через виховний вплив на дитину та віднайдення позитивного контакту з неповнолітнім можна забезпечити її належну поведінку під час досудового розслідування.

ПІСЛЯМОВА

На підставі проведеного монографічного дослідження вирішено наукове завдання, яке полягає в одержанні нових наукових результатів стосовно загальної характеристики неповнолітнього підозрюваного, проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітнього підозрюваного, застосування запобіжних заходів щодо неповнолітнього підозрюваного. У результаті здійсненого дослідження сформульовано низку висновків.

1. На основі аналізу генези теоретичних уявлень і законодавства щодо неповнолітнього підозрюваного виокремлено такі історичні періоди розвитку правового положення вказаного учасника кримінального провадження: дореволюційний, радянський, перехідний та новітній.
2. Положення міжнародних нормативних і рекомендаційних актів та наукові погляди вчених щодо неповнолітнього підозрюваного є підґрунтям для окремого унормування альтернативного (поза кримінальним провадженням) механізму забезпечення прав та законних інтересів цього учасника кримінально-правового конфлікту. У зв'язку з цим убачається доцільним вести мову про «виведення» неповнолітнього підозрюваного за межі кримінальної процедури та «введення» до системи ювенального правосуддя.

Одним з альтернативних інструментів забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного в межах кримінального провадження є запровадження спеціальної методики допиту «Зелена кімната» або «Кімната, дружня до дитини».

3. Беручи до уваги зміст європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини, право на захист є однією з найважливіших процесуальних гарантій захисту неповнолітньої особи, яка переслідується під час досудового провадження. Тому право на захист неповнолітнього має реалізовуватися через «матеріально-правову» концепцію «обвинувачення», згідно з якою неповнолітній

має отримати законні засоби для захисту з моменту вжиття серйозних слідчих заходів з перевірки підозри стосовно нього та підготовки версії обвинувачення.

Крім того, матеріально-правова концепція обвинувачення щодо неповнолітньої особи має реалізовуватися за більш високими стандартами процесуальної діяльності. Оскільки правове положення неповнолітнього стає вразливим, коли стосовно нього здійснюються будь-які процесуальні заходи, не обов'язково вони повинні мати серйозний характер. У зв'язку з цим кожна процесуальна дія, спрямована на викриття неповнолітнього, уже свідчить про реалізацію переслідування (обвинувачення), що вимагає надання такій неповнолітній особі статусу підозрюваного у кримінальному процесі України.

4. Чинні норми КПК України та теоретичні уявлення стосовно визначення змісту поняття «неповнолітній підозрюваний» є недоскональними, тому що не враховують сутнісного аспекту з'ясування віку неповнолітньої особи та матеріального прояву висунення їй підозри у скоєнні кримінального правопорушення.

Неповнолітнім підозрюваним є особа, яка у формальному й сутнісному аспектах досягла мінімального віку кримінальної відповідальності та щодо якої висунута підозра у формальному або матеріальному прояві.

5. Для вчасного отримання неповнолітнім кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного доцільно закріпити право на подання клопотання про надання такого статусу не лише за неповнолітнім, який фактично підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, а й за його потенційними представниками у досудовому розслідуванні — батьками, опікунами, піклувальниками, іншими повнолітніми близькими родичами або членами сім'ї та адвокатами.
6. Функціональне призначення кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного виявляється через такі функції: введення неповнолітнього підозрюваного у сферу кримінального провадження; гарантування спеціальних процесуальних прав і законних інтересів неповнолітнього підозрюваного; забезпечення спеціальних процесуальних обов'язків та відповідальності неповнолітнього підозрюваного;

- створення виховного та профілактичного ефекту кримінальних процесуальних норм щодо неповнолітніх.
7. Реалізація права неповнолітнього на «подвійне» представництво та ефективне його використання є необхідною та важливою, оскільки його порушення може непоправно вплинути на рішення у кримінальному провадженні та, відповідно, на долю неповнолітнього.
  8. Проблемними питаннями представництва неповнолітнього підозрюваного є такі: відсутність у КПК України регламентації належної процедури заміни законного представника неповнолітнього підозрюваного; відсутність спеціалізації в адвокатів щодо захисту неповнолітніх підозрюваних; недостатня державна оплата праці адвокатів, які безоплатно захищають неповнолітніх підозрюваних. Для покращення законодавчого забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного на представництво у кримінальному провадженні запропоновано внести доповнення до ст.ст. 45, 484, 488 КПК України, ст. 21 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».
  9. З урахуванням важливості отримання первинних даних від неповнолітнього, який де-факто підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (до повідомлення про підозру), запропоновано здійснювати відібрання первісних свідчень від нього у форматі процесуального інтерв'ю. Це спростить і вдосконалив традиційний відбір пояснень з приводу вчинення кримінального правопорушення та сприятиме втіленню принципу «найкращих інтересів дитини».
  10. Для виконання правила «безпосередності дослідження показань, речей і документів» під час допиту неповнолітнього, який де-юре підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (після повідомлення про підозру), запропоновано відбирати показання від нього відповідно до вимог ст. 225 КПК України, тобто шляхом допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні. Така процесуальна форма відібрання показань дозволить уникнути повторного допиту неповнолітнього під час подальшого судового розгляду.
  11. У випадку проведення освідування в примусовій формі, що передбачає оголення тіла неповнолітнього підозрюваного, доціль-

ним є отримання дозволу у слідчого судді. У разі невідкладного здійснення примусового освідування неповнолітнього підозрюваного без ухвали слідчого судді відповідний судовий дозвіл повинен бути отриманий після закінчення слідчої (розшукової) дії, не пізніше ніж 24 години після завершення примусового освідування.

12. Правова регламентація та практичне здійснення освідування неповнолітнього підозрюваного є недосконалими, що зумовлює удосконалення процесуального регулювання та реалізації вказаної слідчої (розшукової) дії. Зокрема, проведення освідування за участю неповнолітнього підозрюваного має здійснюватися так, щоб мінімізувати будь-який негативний вплив на психіку та соціальний розвиток дитини.

Реалізація примусової форми освідування стосовно дитини є виправданою лише щодо існування підозри про вчинення неповнолітнім тяжкого та особливо тяжкого злочину.

13. З огляду на розумову і психологічну незрілість та високий ризик порушення прав і свобод неповнолітнього підозрюваного доцільно унормувати судовий контроль щодо всіх випадків примусового отримання від нього зразків для проведення експертизи. Судовий контроль має реалізовуватися обов'язково незалежно від природи зразків, що примусово отримуються від неповнолітнього підозрюваного.
14. Строк затримання неповнолітнього без ухвали слідчого судді, суду необхідно зменшити до двадцяти чотирьох годин. Зокрема, неповнолітній не пізніше ніж двадцять чотири години з моменту затримання повинен бути звільнений або доставлений до суду для розгляду питання про обрання щодо нього запобіжного заходу.
15. Неповнолітні підозрювані, які перебувають під вартою, є вразливою категорією осіб, вони постійно знаходяться у стані стресу, а випробування повною ізоляцією від суспільства з помещенням до слідчого ізолятора на великий строк є психологічно важким для них. Тому сукупний строк тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування не повинен становити більше ніж шість місяців.
16. До недоліків обрання щодо неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту слід віднести такі: залишається неврегульованим питання ефективного нагляду

за дотриманням неповнолітнім обмежень та заборон, покладених під час застосування домашнього арешту; КПК України не містить обмежень та заборон, які б включали контроль і виховання під час запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

17. Законодавчий перелік осіб, яким можна передавати дитину під нагляд (ст. 493 КПК України), є обмеженим та таким, що ускладнює обрання до неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд. Для збільшення ефективності застосування досліджуваного запобіжного заходу запропоновано внести доповнення до ст. 493 КПК України стосовно розширення кола осіб, яким можливо передати неповнолітнього підозрюваного під нагляд.
18. Проблемним питанням щодо застосування запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього під нагляд є відсутність у КПК України норм, які б забезпечували виховний вплив та контроль за дитиною. Для розв'язання цієї проблеми треба внести відповідні доповнення до ст. 194 КПК України.
19. Психологічна та соціальна незрілість, несформована психіка неповнолітнього підозрюваного обумовлюють спрощення щодо нього процесуального порядку застосування особистого зобов'язання. Такий запобіжний захід щодо неповнолітнього підозрюваного має застосовуватися слідчим за погодженням з прокурором із подальшим судовим контролем. До того ж подальше звернення з клопотанням та його розгляд слідчим суддею має відбуватися вже без участі неповнолітнього підозрюваного, проте у присутності захисника та законного представника.

ДОДАТОК А.

УЗАГАЛЬНЕНІ ДАНІ

ОПИТУВАННЯ 80 АДВОКАТІВ

У КРИМІНАЛЬНИХ

ПРОВАДЖЕННЯХ

(2019–2020 РОКИ)

ЗАПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ	КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ	
	особи	%
1. Чи необхідно є правова регламентація порядку набуття неповнолітнім процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного за клопотанням його потенційних представників у досудовому розслідуванні (батьків, опікунів, піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів або членів сім'ї та адвокатів)?		
	Так	74 92,5
	Ні	6 7,5
2. Чи передбачає КПК України ефективну процедуру заміни законного представника неповнолітнього підозрюваного?		
	Так	50 62,5
	Ні	30 37,5
3. Чи доцільним є одержання первинної інформації від неповнолітнього (до повідомлення про підозру) шляхом використання процесуального інтерв'ю?		
	Так	67 83,75
	Ні	13 16,25

4. Чи підтримуєте пропозицію про те, що неповнолітній підозрюваний має допитуватися під час досудового розслідування в судовому засіданні (у порядку ст. 225 КПК України)?			
	Так	54	67,5
	Ні	26	32,5
5. Чи необхідним є запровадження судового контролю за проведенням примусового освідчування неповнолітнього підозрюваного?			
	Так	69	86,25
	Ні	11	13,75
6. Чи поділяєте пропозицію про те, що примусове освідчування неповнолітнього підозрюваного може здійснюватися лише у разі наявності підозри щодо скоєння тяжкого та особливо тяжкого злочину?			
	Так	73	91,25
	Ні	7	8,75
7. Чи потрібним є скорочення до двадцяти чотирьох годин строку затримання неповнолітнього без ухвали слідчого судді, суду?			
	Так	57	71,25
	Ні	23	28,75
8. Чи необхідним є встановлення сукупного строку тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування не більше ніж шість місяців?			
	Так	62	77,5
	Ні	18	22,5
9. Чи ускладнюється порядок обрання до неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд у зв'язку з обмеженим законодавчим переліком осіб, яким можна передавати дитину під нагляд?			
	Так	64	80
	Ні	16	20

ДОДАТОК Б.

УЗАГАЛЬНЕНІ ДАНІ

ОПИТУВАННЯ 130 СЛІДЧИХ

НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

УКРАЇНИ (2019–2020 РОКИ)

ЗАПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ	КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ	
	особи	%
1. Чи необхідно є правова регламентація порядку набуття неповнолітнім процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного за клопотанням його потенційних представників у досудовому розслідуванні (батьків, опікунів, піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів або членів сім'ї та адвокатів)?		
	Так	20 15,4
	Ні	110 84,6
2. Чи передбачає КПК України ефективну процедуру заміни законного представника неповнолітнього підозрюваного?		
	Так	88 67,7
	Ні	42 32,3
3. Чи доцільним є одержання первинної інформації від неповнолітнього (до повідомлення про підозру) шляхом використання процесуального інтерв'ю?		
	Так	72 55,4
	Ні	58 44,6

4. Чи підтримуєте пропозицію про те, що неповнолітній підозрюваний має допитуватися під час досудового розслідування в судовому засіданні (у порядку ст. 225 КПК України)?	Так	92	70,8
	Ні	38	29,2
5. Чи необхідним є запровадження судового контролю за проведенням примусового освідчування неповнолітнього підозрюваного?	Так	102	78,5
	Ні	28	21,5
6. Чи поділяєте пропозицію про те, що примусове освідчування неповнолітнього підозрюваного може здійснюватися лише у разі наявності підозри щодо скоєння тяжкого та особливо тяжкого злочину?	Так	95	73,1
	Ні	35	26,9
7. Чи потрібним є скорочення до двадцяти чотирьох годин строку затримання неповнолітнього без ухвали слідчого судді, суду?	Так	41	31,5
	Ні	89	68,5
8. Чи необхідним є встановлення сукупного строку тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування не більше ніж шість місяців?	Так	53	40,8
	Ні	77	59,2
9. Чи ускладнюється порядок обрання до неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд у зв'язку з обмеженим законодавчим переліком осіб, яким можна передавати дитину під нагляд?	Так	84	64,6
	Ні	46	35,4

ДОДАТОК В.

УЗАГАЛЬНЕНІ ДАНІ

ОПИТУВАННЯ 60 ПРОКУРОРІВ

МІСЦЕВИХ ПРОКУРАТУР

(2019–2020 РОКИ)

ЗАПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ	КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ	
	особи	%
1. Чи необхідно є правова регламентація порядку набуття неповнолітнім процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного за клопотанням його потенційних представників у досудовому розслідуванні (батьків, опікунів, піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів або членів сім'ї та адвокатів)?	Так	22 36,7
	Ні	38 63,3
2. Чи передбачає КПК України ефективну процедуру заміни законного представника неповнолітнього підозрюваного?	Так	34 56,7
	Ні	26 43,3
3. Чи доцільним є одержання первинної інформації від неповнолітнього (до повідомлення про підозру) шляхом використання процесуального інтерв'ю?	Так	42 70
	Ні	18 30

4. Чи підтримуєте пропозицію про те, що неповнолітній підозрюваний має допитуватися під час досудового розслідування в судовому засіданні (у порядку ст. 225 КПК України)?			
	Так	19	31,7
	Ні	41	68,3
5. Чи необхідним є запровадження судового контролю за проведенням примусового освідування неповнолітнього підозрюваного?			
	Так	52	86,7
	Ні	8	13,3
6. Чи поділяєте пропозицію про те, що примусове освідування неповнолітнього підозрюваного може здійснюватися лише у разі наявності підозри щодо скоєння тяжкого та особливо тяжкого злочину?			
	Так	40	66,7
	Ні	20	33,3
7. Чи потрібним є скорочення до двадцяти чотирьох годин строку затримання неповнолітнього без ухвали слідчого судді, суду?			
	Так	26	43,3
	Ні	34	56,7
8. Чи необхідним є встановлення сукупного строку тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування не більше ніж шість місяців?			
	Так	19	31,7
	Ні	41	68,3
9. Чи ускладнюється порядок обрання до неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд у зв'язку з обмеженим законодавчим переліком осіб, яким можна передавати дитину під нагляд?			
	Так	33	55
	Ні	27	45

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко В. Д. Сущность и предмет защиты обвиняемого. Томск : Изд-во Томского университета, 1983. 167 с.
2. Алексенко М. В., Сичов С. О. Деякі питання щодо застосування примусу при отриманні зразків для експертизи. Від громадянського суспільства — до правової держави : збірник тез доповідей XIII Міжнародної наукової конференції молодих вчених та студентів (м. Харків, 27 квітня 2017 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 9–10.
3. Аленін Ю. П., Гловоук І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 161–169.
4. Артеменко І. І. Деякі аспекти залучення законного представника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35 (1.3). С. 82–85.
5. Бабенко О. Г. Допит неповнолітнього підозрюваного. Правовий часопис Донбасу. 2019. № 4 (69). С. 102–108.
6. Баулін О. В. Особливості отримання біологічних зразків особи для проведення експертизи у досудовому розслідуванні. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 222–231.
7. Безносюк А. М. Проблеми та перспективи вдосконалення процедури допиту підозрюваного. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 65. С. 257.
8. Белоусов В. П. Особенности применения некоторых мер пресечения в отношении несовершеннолетних обвиняемых. Проблемы прав и интересов обвиняемого. 1983. С. 249–258.
9. Береский Я. О. Признание обвиняемым своей вины в совершении преступления (процессуальные, тактические, психологические вопросы) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львов, 1991. 212 с.

10. Белоусов Ю. Інтерв'ю замість допиту: як це працює. Експертний центр з прав людини. 18.01.2018. URL: <https://ecpl.com.ua/news/interv-yu-zamist-dopytu-yak-tse-pratsyuje/> (дата звернення: 17.08.2019).
11. БіловолД. О. Деякі питання затримання осіб за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Митна справа*. 2014. №2 (92). Частина 2. Книга 1. С. 148.
12. Бондаренко О. Процесуальні аспекти затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. №1 (34). С. 145–149.
13. Бочкор Н. П., Даценко О. В., Левченко К. Б. та ін. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 28 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/green_room_equipment.pdf (дата звернення: 30.12.2020).
14. Будзинська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. 64 с. URL: <https://childfund.org.ua/publikatsii/poradnik-dlia-fakhivtsiv-iaki-berut-uchast-v-opituvanni-malolitnikh-svidkiv-ta-poterpilikh-iak-opituvati-ditinu> (дата звернення: 04.05.2019).
15. Вакуленко О. Ф. Проблеми застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 91–99.
16. Ващук О. П. Невербальна інформація у кримінальному судочинстві: допит. *Національний юридический журнал: теория и практика*. 2014. №6 (декабрь). С. 234–237.
17. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 19. Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нур (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
18. Веселов М. Ю. Ювенальна юстиція у системі забезпечення прав дітей: адміністративно-правові засади. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 444 с.
19. Вирок Апеляційного суду Дніпропетровської області. Справа №211/5574/14-к. Провадження №11-кп/774/267/К/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44537327> (дата звернення: 17.03.2019).
20. Вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу. Справа №211/5574/14-к. Провадження №1-кп/211/57/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43252676> (дата звернення: 17.03.2019).
21. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Лист від 18.07.2017 №223-1346/0/4-17. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00226.html (дата звернення: 15.12.2019).
22. Гапонюк М. Трете око або відеозапис як засіб доказування. *Всеукраїнське щотижневе професійне юридичне видання Юридична газета online*. №12 (510). 21 березня 2016 року. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/trete-okno-abo-videozapis-yak-zasib-dokazuvannya.html> (дата звернення: 15.09.2019).
23. Гарнага І. Етичне питання. *Закон і Бізнес*. 2016. №25 (1271). С. 1–3. URL: http://zib.com.ua/ua/124278-yaki_porushennya_pravil_advokatskoj_etiki_poshireni_v_ukrain.html (дата звернення: 05.07.2019).
24. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. С. 7.

25. Гідулянова С. М. Особливості застосування до неповнолітніх запобіжних заходів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2013. № 1082. Вип. 16. 18 с.
26. Гідулянова С. М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Митна справа*. 2013. № 5 (1). С. 18–22.
27. Гловюк І. В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. Т. 14. С. 299–311.
28. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 602 с.
29. Гловюк І. В. Зміна повноважень керівника органу прокуратури щодо позбавлення свободи особи: новели КПК України. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 330–331.
30. Голубова А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 215 с.
31. Гошовська Ю. Особливості проведення окремих слідчих дій за участю неповнолітніх. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 115–121.
32. Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 17 (2). С. 143–146.
33. Гошовська Ю. В. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Jurnalul juridic national: Teorie si practica*. 2016. № 2 (1). С. 130–133.
34. Groshewiy Yu. M., Shilo O. G. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 220–226.
35. Губницький Д. Нюанси нового законодавства щодо питання про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/234575-nyuansy-novogo-zakonodavstva-schodo-pitannya-pro-prodovzhennya-zapobizhnogo-zakhodu-u-viglyadi-trimannya-pid-vartoyu> (дата звернення: 25.08.2022).
36. Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2014. Випуск 20. С. 165–173.
37. Доповідна записка Генеральному прокурору України про результати вивчення стану прокурорського нагляду за додержанням конституційних прав неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) у кримінальному провадженні. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/task_hunct_gpu.html (дата звернення: 15.04.2019).
38. Доповідна записка Генеральному прокурору України щодо результатів вивчення стану організації процесуального керівництва у кримінальних провадженнях органів Національної поліції України та підтримання у них державного обвинувачення за 2015 р. Генеральна прокуратура України, 2016. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/task_hunct_gpu.html (дата звернення: 15.04.2019).

39. Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Правова регламентація проведення освідування: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Випуск 4. С. 298–306. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2015_4_33
40. Слоев В. Інтерв'ювання. Український правовий портал *Pravo online*. 2 квітня 2014 року. URL: <http://www.pravoonline.org.ua/site/kbase/c/39/category/korisna-informaciya-dlya-pravnikiv/t/84/title/interv-yuvannya> (дата звернення: 17.08.2019).
41. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 26.08.2022).
42. Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. М. : Юрид. лит., 1982. 285 с.
43. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238–242.
44. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 40–48.
45. Карпенко М. О. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх за кримінальним процесуальним кодексом України: прогресивний підхід чи старі проблеми? *Університетські наукові записки*. 2012. № 4 (44). С. 395–399.
46. Квасневська Н. Дитяча злочинність. *Закон і Бізнес*. 2012. № 41 (1080). С. 3. URL: http://zib.com.ua/ua/12056-pravova_ohorona_osib_scho_ne_dosyagli_povnolitnya_v_ukraini.html (дата звернення: 22.01.2021).
47. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН (Ер-Ріядські керівні принципи) : прийняті резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї ООН 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861#Text (дата звернення: 20.05.2019).
48. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17.11.2010. URL: <https://tm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 15.12.2019).
49. Ключуряк С. С. Межі процесуального примусу при проведенні освідування у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2012. № 4. С. 464.
50. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.05.2019).
51. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.08.2022).
52. Коновалова В. Е. Допрос несовершеннолетних. *Юридическая психология и не только* : учебное пособие. Харьков, 1999.
53. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 23.07.2021).
54. Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 258 с.
55. Крайнюк В. Г. Домашній арешт як запобіжний захід у кримінальному провадженні. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. *Серия «Юридические науки»*. 2013. № 1 (ч. 2). Т. 26 (65). С. 317–324.

56. Крапивін С., Белоусов Ю., Орлеан А. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства. *JustTalk*. 23 березня 2022 року. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dopitiv-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva> (дата звернення: 25.09.2022).
57. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.
58. Кривоченко Л. Н. Борьба с преступностью несовершеннолетних по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1967. 26 с.
59. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.11.2019)
60. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.08.2022).
61. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.60 (від статті 1 до статті 93-1). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 15.08.2018).
62. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.60 (від статті 237 до статті 485). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-05#Text> (дата звернення: 30.07.2019).
63. Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 272 с.
64. Кунтій А. І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 310–320.
65. Куц Я. О. Обмеження прав захисника під час захисту прав та законних інтересів неповнолітнього на стадії досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. №1. С. 74–76.
66. Кучинська О. П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві. *Адвокат*. 2010. №7 (118). С. 17–19.
67. Левченко К. Б., Євсюкова М. В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / за заг. ред. О. М. Бандурки та К. Б. Левченко. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с.
68. Лисаченко С. Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 249 с.
69. Лист Верховного Суду України «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 03.03.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf (дата звернення: 07.09.2022).
70. Литвиненко О. Г. Затримання особи в умовах воєнного стану. *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 01 липня 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 233–234.
71. Литвиненко О. Г., Аксьонов К. В. Затримання неповнолітнього підозрюваного в умовах воєнного стану. *International scientific conference «The role of legal science in*

- establishing a new world order in wartime and post-war period* : conference proceedings, July 29–30, 2022. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. 304 pag. С.255-257.
72. Лихоконь М. О. Особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх. *Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників* : матеріали III студентської наукової конференції (м. Харків, 16 травня 2012 р.). Харків : Право, 2012. С. 56-58.
  73. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.
  74. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове розслідування : монографія. К. : Істина, 2012. 288 с.
  75. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.
  76. Лоскутов Т. О. Відповідність окремих норм Кримінального процесуального кодексу України європейським стандартам забезпечення прав людини. Підприємництво, господарство і право. 2019. №8 (282). С. 203–207.
  77. Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 71. С. 315–320.
  78. Лоскутов Т. О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 126–135.
  79. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.
  80. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
  81. Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 71. С. 315–320.
  82. Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. С. 417–423.
  83. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Застосування примусу в процесі освідчування. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. №1 (13). С. 4–5.
  84. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Освідчування — засіб доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. №2. С. 22–32.
  85. Лук'янчиков Є. Д., Петряев С. Ю. Еволюція нормативного регулювання освідчування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Випуск 64. С. 158–169.
  86. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчикова В. Є. Учасники освідчування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Випуск 1 (69). С. 121–132.
  87. Лук'янчиков Е. Д., Письменный Д. П. Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних : учебное пособие. Киев : Высшая школа, 1987. 112 с.

88. Люблинський П. І. Свобода личности въ уголовномъ процессѣ. С.-Петербургъ : Сенатская типографія, 1906. 703 с.
89. Макаренко С. І. Домашній арешт: поняття, мета, підстави і порядок застосування. *Право і суспільство*. 2004. № 1. С. 234–240.
90. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. К. : К.І.С., 2010. 576 с.
91. Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–184.
92. Марочкін О. І. Домашній арешт: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Випуск 1. Том 2. С. 146–151.
93. Мельникова Э. Б. Правосудие по делам несовершеннолетних: история и современность / отв. ред.: Ф. М. Решетников. М. : Наука, 1990. 120 с.
94. Мирлес А. Краткий курс русского уголовного процесса. Изд. Второе (исправленное и дополненное). Издательство И. И. Самоненко. Киев. 1912. 104 с.
95. Мирошниченко Т. М. Проблемні аспекти реалізації нормативного змісту засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2017. Випуск 42. С. 225–228
96. Міжнародно-правові акти у сфері ювенальної політики. Інститут законодавства Верховної Ради України, Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. К. : ФОП Буря О. Д., 2014. 712 с.
97. Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text (дата звернення: 20.05.2019).
98. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 19.09.2021).
99. Мрочко Р. М., Чаплинський К. О. Проблемні питання примусового освідчення підозрюваного, потерпілого та свідка. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 1. С. 94–98.
100. Муринець Н. Я. Право на захист неповнолітніх, затриманих за вчинення злочину, як профілактика девіантної поведінки (на прикладі Львівської області). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 174–178.
101. Національна асоціація адвокатів України. Рада адвокатів Київської області. Адвокати Київщини прослухали семінар з окремих питань відповідальності за порушення адвокатської етики. URL: <http://radako.com.ua/news/advokati-kiyivshchini-prosluhali-seminar-z-okremih-pitan-vidpovidalnosti-za-porushennya> (дата звернення: 12.10.2019).
102. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p#Text> (дата звернення: 04.01.2020).

103. Об утверждении Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик : Закон от 25.12.1958. URL: http://www.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_36351.html (дата звернення: 27.07.2018).
104. Обушенко О. М. Особливості застосування запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного. *Вісник ХНУВС*. 2014. №3 (66). С. 87–95.
105. Орлеан А. Процесуальне інтерв'ю — на заміну звичним підходам до проведення допиту. *Експертний центр з прав людини*. Дата 07.06.2019. URL: <https://ecpl.com.ua/news/protseual-ne-interv-iu-na-zaminiu-zvychnym-pidkholdam-do-provedennia-dopytu/> (дата звернення: 25.09.2019).
106. Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. М. : Наука, 1989. 256 с.
107. Пієв С. С. Визначення поняття неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. №2. С. 109–116.
108. Познышев С. В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. М. : Издание Г. А. Лемана. 1913. 329 с.
109. Попов Г. В. Додержання прав неповнолітніх при застосуванні до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і сутільство*. 2015. №2. 124 с.
110. Постановление СНК СССР, ЦИК СССР «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних» от 07.04.1935 №3/598. URL: ru.wikisource.org/wiki/Постановление_ЦИК_и_СНК_СССР_от_7.04.1935_№_3/598 (дата звернення: 29.07.2018).
111. Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. NACIONES UNIDAS. NUEVA YORK. 2014. 131 с.
112. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>. (дата звернення: 24.09.2022)
113. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення порядку провадження кримінального провадження в умовах військового становища : Закон України від 14 квітня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text> (дата звернення: 07.05.2022).
114. Пронкін С. Громадська організація «Інформаційно-аналітичний центр «Громадський Простір». 25.05.2020. URL: <https://www.prostir.ua/?news=zelená-kimnata-dlya-ditej> (дата звернення: 30.12.2020).
115. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.
116. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. М. : Госюриздат, 1961. 274 с.
117. Рекомендація №R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17.09.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text (дата звернення: 25.05.2019).
118. Рекомендація №Res (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» від 24.09.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text (дата звернення: 15.12.2019).

119. Реферативно-науковий журнал «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці». Відеозапис вебінара Стєна Б. Уолтерса (Stan B. Walters) на тему «Введение в Kinesic интервью (допроса)». URL: <http://expertize-journal.org.ua/beskontaktnaya-diagnostika-lzhi/818-vebinar-stena-b-uoltersa-stan-b-walters-na-temu-vvedenie-v-kinesic-intervyu-doprosa> (дата звернення: 13.05.2019).
120. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Асенов проти Болгарії» від 28.10.1998. URL: <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2453> (дата звернення: 10.10.2019).
121. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Будан проти України» від 14.01.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b06#Text (дата звернення: 10.10.2019).
122. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гювеч проти Туреччини» від 20.04.2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-117721> (дата звернення: 17.03.2019).
123. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салдуз проти Туреччини» від 27.11.2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-117602> (дата звернення: 17.03.2019).
124. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» від 17.12.1997. Український портал практики Європейського суду з прав людини. №3. 2001. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=408> (дата звернення: 25.09.2019).
125. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свершов проти України» від 27.11.2008. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428 (дата звернення: 10.10.2019).
126. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19.02.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (дата звернення: 15.04.2018).
127. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Яллог проти Німеччини» від 11.07.2006. URL: http://hand-help.ru/documents/yalloh_vs_germany.doc (дата звернення: 25.09.2019).
128. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям. Второе изд. измен. и дополнен. С.-Петербург : Издание Юридического книжного склада «ПРАВО», 1914. 547 с.
129. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. 252 с.
130. Савченко отримала відмову надати біологічні зразки та заявила про скасування. НВ Україна. 18 апреля 2018. 15:09. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/savchenko-otkazalas-predostavit-biologicheskie-obraztsy-i-zajavila-o-pytkakh-2464867.html> (дата звернення: 19.11.2019).
131. Садова Т. В. Захист прав людини при освідуванні та отриманні зразків для експертного дослідження. *Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні* : матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції, присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (м. Івано-Франківськ), ПЮІ ЛьвівДУВС, 2010. С. 183–188.

132. Сівак О. В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 256 с.
133. Сльозка Є. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту / опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. Жіночий консорціум України за підтримки ВІСЕ (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation. 2015. 56 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/doslidzhennya_press_12.pdf (дата звернення: 10.01.2020)
134. Слюз Т., Бугай Д., Гребенюк С., Кіріна В. Чи допоможе запровадження відеозапису допитів підозрюваних та потерпілих захистити їхні права? *Закон і Бізнес*. В — 34 (1124) 24.08–30.08.2013. URL: https://zib.com.ua/ua/39614-advokati_rozpovili_pro_te_chi_dopomozhe_vidnozapis_dopitiv_z.html (дата звернення: 15.09.2019).
135. Статут кримінального судочинства 1864 р. URL: <https://moodle.oa.edu.ua/mod/resource/view.php?id=555> (дата звернення: 25.07.2018).
136. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 10.10.2019).
137. Тарасова М. Суперинтендант, работавший по делу Брейвика: «выбивание» признаний не работает. *ZMINA*. 12 березня 2018 року. URL: https://zmina.info/ru/columns-ru/superintendent_shho_pracjuvav_u_sprav_i_brejvika_vibivannija_ziznan_ne_pracjuje/ (дата звернення: 17.08.2019).
138. Тарасов-Радионон П. И. Предварительное следствие. Пособие для следователя. М. : Госюриздат, 1948. 193 с.
139. Татаров О. Силове відібрання біологічних зразків — порушення прав громадян. *ЛІГА.Блоги*. 27.07.2016. URL: <https://blog.liga.net/user/otatarov/article/23187> (дата звернення: 26.10.2020).
140. Теліус Є. І. Інститут затримання в кримінальному провадженні Англії. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 310–313.
141. Тетерятник Г. К. Гарантії забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 115–119.
142. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Примус як забезпечення освідчування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 18–28.
143. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідчування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Випуск 1 (2). С. 43–52.
144. Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР. Теоретическая модель / Г. Н. Ветрова, Л. Д. Кокорев, Ю. В. Корневский, А. М. Ларин, А. Г. Мазалов, И. Л. Петрухин, В. М. Совицкий, Г. И. Чангули, Н. Ф. Чистяков; под ред. В. М. Савицкого. М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1990. С. 128.
145. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&doc_id2=31575852#pos=275;-137.8000030517578&pos2=3871;-26.800003051757812 (дата звернення: 16.12.2019).
146. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Офиц. изд. в редакции 1927. X. : Юридическое издательство наркомюста УССР, 1927. С. 3, 108.

147. Удовенко Ж. В. Дотримання прав і свобод людини при використанні спеціальних знань під час проведення освідування. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 232–241.
148. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 30.08.1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-08/ed19710830> (дата звернення: 07.12.2018).
149. Ухвала слідчого судді Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 28.02.2019. Справа №357/458/19. Провадження №1-кс/357/1036/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80185537> (дата звернення: 25.11.2020).
150. Ухвала слідчого судді Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 08.07.2019. Справа №383/635/19. Провадження №1-ккс/383/312/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82874178> (дата звернення: 21.08.2021).
151. Ухвала слідчого судді Брусилівського районного суду Житомирської області від 30.01.2019. Справа №275/69/19. Провадження №3/275/60/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79498828> (дата звернення: 25.11.2020).
152. Ухвала слідчого судді Веселинівського районного суду Миколаївської області від 08.05.2014. Справа №472/689/14-к. Номер провадження не визначено. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46418912> (дата звернення: 20.10.2021).
153. Ухвала слідчого судді Вижницького районного суду Чернівецької області від 29.11.2017. Справа №713/1992/17. Провадження №1-ккс/713/223/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70625913> (дата звернення: 25.11.2020).
154. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 31.08.2018. Справа №461/4876/18. Провадження №1-ккс/461/7412/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/76218159> (дата звернення: 15.08.2019).
155. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 14.05.2014. Справа №461/10117/13-к. Провадження №1-кп/461/48/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49562824> (дата звернення: 17.08.2019).
156. Ухвала слідчого судді Городоцького районного суду Львівської області від 23.06.2015. Справа №441/888/15-к. Провадження №1-ккс/441/160/2015. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/48849515> (дата звернення: 17.08.2019).
157. Ухвала слідчого судді Гуляйпільського районного суду Запорізької області від 27.12.2017. Справа №315/1519/17. Провадження №1-ккс/315/383/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71342845> (дата звернення: 25.11.2020).
158. Ухвала слідчого судді Дніпровського районного суду м. Дніпропетровської області від 18.07.2017. Справа №209/1102/17. Провадження №1-ккс/209/688/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67792542> (дата звернення: 25.11.2020).
159. Ухвала слідчого судді Дружківського міського суду Донецької області від 30.09.2019. Справа №229/453/19. Провадження 1-ккс/229/215/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79691249> (дата звернення: 25.11.2020).
160. Ухвала слідчого судді Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 25.11.2015. Справа №559/2979/15-к. Провадження 1-ккс/559/403/2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53810371/> (дата звернення: 20.10.2021).

161. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу від 14.03.2019. Справа №212/1875/19. Провадження №1-кс/212/803/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80472333> (дата звернення: 25.11.2020).
162. Ухвала слідчого судді Заводського районного суду м. Миколаєва від 27.08.2018. Справа №487/3845/18. Провадження №1-кс/487/2595/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76093696> (дата звернення: 17.08.2019).
163. Ухвала слідчого судді Ічнянського районного суду м. Ічня Чернігівської області від 01.07.2013. Справа №733/1474/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46517702> (дата звернення: 20.10.2021).
164. Ухвала слідчого судді Ічнянського районного суду м. Ічня Чернігівської області від 27.06.2013. Справа №733/1472/13-к. Провадження №1-кс/733/72/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46348675> (дата звернення: 20.10.2021).
165. Ухвала слідчого судді Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25.03.2020. Справа №369/3775/20. Провадження №1-кс/369/824/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88460127> (дата звернення: 05.04.2021).
166. Ухвала слідчого судді Красноградського районного суду Харківської області від 08.08.2013. Справа №626/2112/13-к. Провадження №1-кс/626/253/2013. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36819299> (дата звернення: 05.07.2019).
167. Ухвала слідчого судді Кременського районного суду Луганської області від 13.05.2015. Справа №414/886/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51722662> (дата звернення: 20.10.2021).
168. Ухвала слідчого судді Кременського районного суду Луганської області від 30.05.2018. Справа №414/1053/18. Провадження №1-кс/414/382/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74364881> (дата звернення: 25.11.2020).
169. Ухвала слідчого судді Кременського району Луганської області від 06.03.2018. Справа №414/453/18. Провадження №1-кс/414/125/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72604537> (дата звернення: 25.11.2020).
170. Ухвала слідчого судді Лебединського районного суд Сумської області від 21.12.2017. Справа №580/2356/17. Провадження №1-кс/580/515/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71194732> (дата звернення: 25.11.2020).
171. Ухвала слідчого судді Лисичанського міського суду Луганської області від 17.02.2020. Справа №423/2934/19. Провадження №1-кп/415/434/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87663984> (дата звернення: 21.08.2021).
172. Ухвала слідчого судді Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 09.04.2019. Справа №629/1605/19. Провадження №1-кс/629/508/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81078401> (дата звернення: 05.07.2020).
173. Ухвала слідчого судді Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 16.06.2017. Справа №320/4228/17. Провадження №1-кс/320/1590/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67211916> (дата звернення: 25.11.2020).
174. Ухвала слідчого судді Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 15.05.2019. Справа №525/670/19. Провадження №1-кс/541/642/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81744921> (дата звернення: 05.07.2020).
175. Ухвала слідчого судді Новоайдарського районного суду Луганської області від 29.11.2018. Справа №419/3308/18. Провадження №1-кс/419/904/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78200347> (дата звернення: 25.11.2020).

176. Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 10.04.2015. Справа №265/7550/14-к. Провадження №1-кп/265/88/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47057918> (дата звернення: 20.10.2021).
177. Ухвала слідчого судді Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28.02.2019. Справа №185/419/19. Провадження №1-кк/185/714/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80153455> (дата звернення: 25.11.2020).
178. Ухвала слідчого судді Савранського районного суду Одеської області від 30.01.2019. Справа №512/708/18. Провадження №1-кк/512/29/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79600172> (дата звернення: 21.08.2021).
179. Ухвала слідчого судді Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 23.01.2017. Справа №456/3932/16-к. Провадження №1-кп/456/142/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64250016> (дата звернення:25.11.2020).
180. Ухвала слідчого судді Таращанського районного суду Київської області від 12.02.2016. Справа №379/155/16-к. Провадження №1-кк/379/26/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55740072> (дата звернення: 20.10.2021).
181. Ухвала слідчого судді Тернівського районного суду Дніпропетровської області від 04.02.2020. Справа №194/2102/19. Провадження №1кк/194/24/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87339359> (дата звернення: 21.08.2021).
182. Ухвала слідчого судді Тернівського районного суду м. Кривого Рогу від 19.03.1019. Справа №171/933/18. Провадження №1-кп/215/177/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80868521> (дата звернення: 21.08.2021)
183. Ухвала слідчого судді Тернопільського міськрайонного суду м. Тернополя Тернопільської області від 18.07.2013. Справа №607/12890/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48544423> (дата звернення: 20.10.2021).
184. Ухвала слідчого судді Тячівського районного суду Закарпатської області від 23.10.2018. Справа №307/2092/18. Провадження №1-кк/307/1396/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77346648> (дата звернення: 25.11.2020).
185. Ухвала слідчого судді Хмельницького міськрайонного суду м. Хмельницького Хмельницької області від 22.01.2016. Справа №686/1223/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55358205> (дата звернення: 20.10.2021).
186. Ухвала слідчого судді Царичанського районного суду Дніпропетровської області від 11.10.2013. Справа №196/1659/13-к. Провадження №1-кк/196/67/2013. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/34510894> (дата звернення: 05.07.2019).
187. Ухвала слідчого судді Центрального районного суду м. Миколаєва від 13.02.2019. Справа №490/1001/19. Провадження №1-кк/490/856/2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79780129> (дата звернення: 17.08.2019).
188. Ухвала слідчого судді Центрального районного суду м. Миколаєва від 10.06.2019. Справа №490/3106/19. Провадження №1-кк/490/3729/2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82948926> (дата звернення: 17.08.2019).
189. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 09.02.2018. Справа №761/27262/16-к. Провадження №1-кп/761/328/2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72121943> (дата звернення: 05.07.2020).
190. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 27.04.2017. Справа №761/14030/17. Провадження №1-кк/761/8848/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67371521> (дата звернення: 25.11.2020).

191. Ухвала слідчого судді Ширяївського районного суду Одеської області від 20.03.2019. Справа № 518/116/19. Провадження № 1-кк/518/40/2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80575679> (дата звернення: 15.09.2020).
192. Федорів І. Я. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 301–307.
193. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. С.-Петербург : Синатская типография, 1910. 572 с.
194. Фоміна Т. Г. Особисте зобов'язання: процесуальна характеристика та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Том 25. № 2. С. 41–54.
195. Харченко С. В. Тактика слідчого експерименту за участю неповнолітніх підозрюваних. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Частина 4. С. 225–229.
196. Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 196 с.
197. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні. Запоріжжя, 2006. 259 с.
198. Цилорик І. І. Учасники освідчування під час кримінального провадження. *Право. ua*. 2019. № 3. С. 130–135.
199. Черниченко І. В. Особливості тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, № 3 (2022). С. 276.
200. Шимановский В. В. Процессуальные особенности расследования преступлений несовершеннолетних : учебное пособие. Волгоград : ВСШ МВД, 1980. 48 с.
201. Шульженко А. В. Примусовий відбір зразків для експертизи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. Випуск № 2. Том 2. С. 127–130.
202. Щербаківа Г. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 207–214.
203. Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 223 с.
204. Янченко І. М. Освідчування як самостійна слідча дія з ознаками кримінально-процесуального примусу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 43. С. 121–127.

О. Г. ЛИТВИНЕНКО

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО

Монографія

*Підготовлено до друку ВД «Дакор»
Надруковано в авторській редакції*

Підписано до друку 28.06.2023. Гарнітура URW Bookman. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 12.79. Обл.-вид. арк. 11.09.
Наклад 300 прим.

ТОВ «ВД «Дакор»

Свід. ДК №4349 від 05.07.2012

☎ (067) 153-96-73; @ vd_dakor@ukr.net 🌐 www.dakor.kiev.ua

📍 03057, м. Київ, просп. Берестейський, 56